ШКОЛЬНАЯ 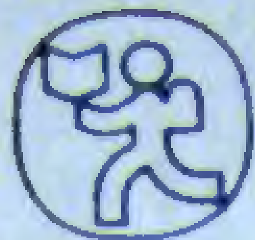 БІБЛІЯТЭКА

МІХАСЬ ЧАРОТ

ВЫБРАНАЕ

ШКОЛЬНАЯ БІБЛІЯТЭКА

1896—1938

МІХАСЬ ЧАРОТ

ВЫБРАНАЕ

Мінск
«Юнацтва»
1982

Бел 2
Ч-21

*Для сярэдняга і старэйшага
школьнага ўзросту*

Аўтар прадмовы і ўкладальнік
Уладзімір ГНІЛАМЁДАЎ

Ч $\frac{4803010200-066}{М\ 307(05)-82}$ 17—82

ББК 84 Бел 7
Бел 2

ПЯСНЯР КАСТРЫЧНІКА

Міхась Чарот — адзін з буйнейшых пісьменнікаў — пачынальнікаў беларускай савецкай літаратуры. Яго жыццёвы і творчы шлях у многім тыповы для таго пакалення літаратараў, якія прыйшлі ў літаратуру адразу пасля Вялікага Кастрычніка — з франтоў грамадзянскай вайны, з партызанскіх атрадаў, з падпольнай работы, адтуль, дзе бушавала полымя непрымірымага класавага змагання, якое ахапіла тады ўсю краіну. Малады паэт смела выступіў на баку абуджаных рэвалюцыяй сацыяльных нізоў, звязаўшы свой лёс з народам і Камуністычнай партыяй.

Міхась Чарот — псеўданім паэта, сапраўднае яго прозвішча — Міхась Сямёнавіч Кудзелька. Нарадзіўся ён у сям'і селяніна-бедняка 7 лістапада 1896 года ў вёсцы Рудзенск (цяпер гарадскі пасёлак Пухавіцкага раёна Мінскай вобласці). Пра сваё дзяцінства ён потым раскажа ў паэме «Беларусь лапцюжная»:

Як радзіўся, дык мне напісалі:
Жыць на вёсцы і быць пастухом,
Вандраваці са статкам лясамі,
Баяць байкі балотам ды мхом.

Цяжкі быў хлеб пастушка-падлетка, які «працаваць пачаў з малых дзён», але дзяцінства яго праходзіла на ўлонні цудоўнай беларускай прыроды, сярод народных легенд, паданняў і песень. «Надзвычайна падабалася ездзіць на начлег і цэлую ноч праводзіць з хлопцамі каля вогнішча і слухаць казкі і апавяданні... (з «Аўтабіяграфіі»).

Пачатковую адукацыю Міхась Чарот атрымаў амаль у такога ж «дарэктара», які апісаны ў паэме Я. Коласа «Новая зямля». Затым вучыўся ў двухкласнай школе. У 1914 годзе паступіў у настаўніцкую семінарыю. Гады навучання ў семінарыі пашырылі яго светапогляд, раскрылі вочы на сацыяльную няроўнасць у тагачасным грамадстве, садзейнічалі ўмацаванню дэмакратычных пазіцый.

Ішоў 1917 год. У самым яго пачатку М. Чарот заканчвае настаўніцкую семінарыю і аказваецца ў самым віры рэвалюцыйных падзей, прымае ў іх удзел. Вялікая Кастрычніцкая сацыялістычная рэвалюцыя ўскалыхнула ўсе сферы жыцця беларускага народа, які шырока ўзняўся да рэвалюцыйнай творчасці.

У 1917 годзе М. Чарот пісаў:

Толькі меч і агонь
Змогуць долю каваць,
Адалеюць няволю без страху!
Дзе ты, вецер — мой конь?
Дзе цябе адшукаць?
Я паеду па новаму шляху.

На рэвалюцыйнай хвалі барацьбы новага са старым узнімалася яго паэзія. Ён прыйшоў у літаратуру з грамадзянскай вайны. Цікава расказвае пра гэта Я. Рамановіч:

«Па распараджэнні Рудзенскага рэўкома Кудзелька застаецца ў тыле нямецкіх войск з заданнем уключыцца ў арганізацыю народнага супраціўлення захопнікам. Запявалу лясных братоў-партызан і баявога разведчыка Міхася Кудзельку пачалі шукаць нямецкія і белапольскія акупанты.

Прыхапіўшы з сабою наган, Кудзелька ідзе ў Мінск, у бальшавіцкае падполле.

— Іду ў заўтра! — гаворыць ён»[1].

У 1920 годзе М. Чарот становіцца членам Камуністычнай партыі. «Той Чарот,— піша Н. Гілевіч,— якім ён увайшоў у нашу свядомасць,— палымяны пясняр кастрычніцкай «завірухі», «мяцежны бунтар», бясстрашны ўдзельнік «сонечнага паходу»,— пачаўся ў 1920 годзе» [2].

Жыццё ў першыя паслярэвалюцыйныя гады было надзвычай складанае і супярэчлівае. Палітычны і духоўны ўздым народных мас натыкаўся на вострае супраціўленне капіталістычных элементаў, якія яшчэ мелі некаторую перавагу ў эканоміцы. Рэчаіснасць абнаўлялася бурліва, энергічна, усё больш прыкоўваючы да сябе ўвагу літаратараў.

Творчасць М. Чарота наскрозь прасякнута тэмай рэвалюцыйнага пераўтварэння жыцця, страснага сцвярджэння ідэй Кастрычніка, «чырвонагвардзейскай атакі на капітал».

Трымай жа моцна, родны брат,
свой сцяг забытай волі,—

звяртаецца ён да «аратага», выкарыстоўваючы энергію аратарскіх, лозунгавых заклікаў.

М. Чарот па-новаму падышоў да рэвалюцыйнай тэмы. Яна атрымала ў яго сацыяльна-класавую, палітычную акрэсленасць. Паэт услаўляе непарушны саюз рабочага класа і сялянства, якія могуць ажыццявіць свае адвечныя спадзяванні толькі разам, агульнымі сіламі:

Селянін і рабочы — удвух
Стары свет агнём паляць, руйнуюць
І на вогнішчы новы будуюць,
Панаваць у якім будзе молат і плуг.

Пазней у «Аўтабіяграфіі» ён напіша: «Лічу, што стала заняўся літаратурнай працай з часу запанавання на Беларусі Савецкай улады».

---

[1] Рамановіч Я. Знаёмыя сілуэты.— Мн., 1974, с. 35.
[2] Гілевіч Н. С. Акрыленыя рэвалюцыяй.— Мн., 1962, с. 48.

На пачатку 20-х гадоў прыток маладых у літаратуру быў сапраўды незвычайны! У мастацтва і культуру пераліваліся творчыя сілы народа.

К. Крапіва, У. Дубоўка, А. Александровіч, М. Грамыка, А. Дудар, Я. Пушча, потым, па меры ўступлення ў літаратуру, да іх далучаюцца П. Трус, У. Хадыка, П. Глебка, П. Броўка, М. Лужанін, М. Багун, Ю. Лявонны, В. Вітка, А. Вольны, С. Дарожны, З. Астапенка, Ю. Таўбін, А. Куляшоў, А. Звонак, М. Хведаровіч, Т. Кляшторны. Якая плеяда маладых талентаў, добрых і розных, часта з сур'ёзнай жыццёвай школай, з вялікім жаданнем змагацца за рэвалюцыйныя ідэі, прыгажосць якіх адчувалі ўсім сэрцам! Наспела думка аб утварэнні ў Беларусі літаратурнай арганізацыі. Адным з яе галоўных ініцыятараў-заснавальнікаў выступіў Міхась Чарот. Так, у 1923 годзе ўзнік «Маладняк» — масавая літаратурная арганізацыя, якая мела свае «філіі» ў многіх гарадах рэспублікі і нават за яе межамі. М. Чарот, паводле слоў беларускага літаратуразнаўца У. Калесніка, з'яўляецца «духоўным бацькам «Маладняка», літаратурнай арганізацыі, якая адыграла выдатную ролю на першай стадыі фарміравання беларускай літаратуры. «Акрыленыя рэвалюцыяй», маладнякоўцы адчулі сябе гаспадарамі і будаўнікамі новага свету.

Першая кніга вершаў М. Чарота «Завіруха» выйшла ў 1922 годзе. Тады ж убачылі свет зборнікі З. Бядулі «Пад родным небам», Ц. Гартнага «Песні працы і змагання», Я. Коласа «Водгулле», Я. Купалы «Спадчына» і інш. Чаротаўская кніга ў агульных абрысах праўдзіва адлюстравала духоўны свет чалавека, які свядома ўключыўся ў будаўніцтва новага жыцця. Таму яна застаецца выдатным мастацкім дакументам і сведчаннем той незабыўнай пары.

Бура, навальніца, пажар, завіруха, звон, меч і агонь, што крышаць стары свет,— гэта вобразнасць і сімволіка выяўлялі рэвалюцыйны змест кнігі «Завіруха» і ўсёй паэзіі М. Чарота.

«У творах сваіх ніколі не сумую»,— гаварыў пра сябе паэт. І гэта было відаць ужо ў першай кнізе.

Я шумлівы чарот, я мяцежны бунтар.
Я балота буджу гучным шумам,—

пісаў ён у вершы «Бунтар», насычаным вельмі празрыстай сімволікай.

Гэта быў паэт-аптыміст.

Гэй, пясняр малады, не вучыся спяваць
новай песні на сумны той лад,—

заклікаў ён сваіх маладых калег. Чаротаўская «Завіруха» скіравана ў заўтрашні дзень. «Я іду ў заўтра, а заўтра — гэта Вялікая будучыня»,— заяўляе паэт у прадмове да першай сваёй кнігі.

Тэма рэвалюцыі і будучыні ў цэнтры паэмы «Босыя на вогнішчы», якая была напісана ў 1921 годзе, а асобнай кнігай выйшла ў 1922 годзе, адначасова з «Завірухай». Гэта — расказ аб народзе і рэвалюцыі. Кастрычнік асэнсоўваецца ў паэме як магутны выбух энергіі сацыяльных нізоў, разняволеных сіл беларускага народу, як стыхія народнага гнева. М. Чарот развіваў

купалаўскія традыцыі стварэння маштабнага вобраза. Усе мы памятаем верш Я. Купалы «А хто там ідзе?», у якім з вялікай сілай мастацкай пераканальнасці сцвярджаецца вера ў народ, дзейсная сіла грамады:

А хто там ідзе,
А хто там ідзе
У агромністай такой грамадзе?
Беларусы.

Вобраз народа, грамады знайшоў развіццё (хаця і з некаторым перабольшаннем стыхійнага элементу) у паэме М. Чарота «Босыя на вогнішчы».

Яны — байцы вялікай раці.
Іх хата там, дзе ёсць прастор.
Нявоня, крыўда — вось іх маці!
Ідуць яны да сонца й зор.

Як і рускі паэт А. Блок, Чарот пачуў «музыку рэвалюцыі». «Босыя на вогнішчы» былі спробай беларускага паэта перадаць шматстайнасць уражанняў, якія захапілі яго ў гэтым грозным шквале рэвалюцыйнага пажару. Ён супрацьстаўляе дзве сацыяльныя сілы, дзве культуры і псіхалогіі. З аднаго боку «босыя»: рабочыя і сяляне — вялікая армія людзей працы, якія ўзняліся да рэвалюцыйнай свядомасці і адкрыта ідуць на штурм старога ладу, маючы на мэце пабудаваць новы свет, «вялікай будучыні дзень». Другая сіла — клас эксплуатататараў: паны з падпанкамі, афіцэры царскай арміі, чыноўнікі, папы, войскі інтэрвентаў, якія супрацьстаяць «босым».

Паэт не толькі бачыць гістарычную апраўданасць рэвалюцыі, але і яе непазбежнасць. Ён прымае як праўду, вышэйшую справядлівасць і маральную правату «босых». Чарот не пабаяўся паказаць рэвалюцыю жорсткай і крывавай: надта ж цяжка пакутаваў народ, спяліў свой гнеў да бесчалавечных парадкаў старога ладу. І вось ён з песняй «Паўстань, хто з голаду век пух!..» узняўся на рашучы бой.

Паэме ўласціва так званая «карнавалізацыя» масы. Вобразы-сімвалы, шырокія абагульненні, што плывуць магутнай ракой разняволеных рытмаў, суседнічаюць з каларытнымі, выхапленымі з жыцця дэталямі і сітуацыямі, якія жыва перадаюць незабыўны каларыт той пары.

Твор успрымаўся на той час, ды і сёння, як узор новага мастацтва. Тады, адразу ж пасля рэвалюцыі, праблема новага мастацтва стаяла вельмі востра. Крытыка гаварыла пра неабходнасць «разбудзіць запляснелую беларускую літаратуру і ціхі Мінск шумам пераменлівых рытмаў сучаснага вялікага горада і яго барацьбы, зламаць старую паэтыку, якая зусім непрыдатна для нашага часу» [1]. Новая эпоха запатрабавала новых сродкаў мастацкага выяўлення, разлічаных на «мільённы маштаб абагульнення». Суадносіны індывідуальнага і масавага — складанае пытанне літаратуры і мастацтва 20-х гадоў. У творчасці многіх паэтаў, празаікаў жыццё асабістае, прыватнае аказалася паглынутым

[1] Кнорын В. Мертвый хватает живого.— Звезда, 1922, 17 верасня.

жыццём грамадскім, індывідуальнае саступала месца калектыўна-масаваму. Нельга сказаць, што беларуская літаратура першага паслякастрычніцкага дзесяцігоддзя не заўважыла новыя рысы характару савецкага чалавека, але ўсё ж такі агульнае, тыповае, масавае ў яе эстэтычных уяўленнях пераважала. Сацыялізм зняў канфлікт паміж асобай і грамадствам, чалавекам і дзяржавай, аднак знікненне антаганістычных супярэчнасцей паміж імі, утварэнне новага, гарманічнага адзінства не ўсімі разумелася правільна. Многія літаратары непакоіліся тым, каб прыватнае не паглынула агульнага, каб асоба не засланіла калектыў. Трэба, лічылі яны, імкнуцца да безымяннасці, да «калектывізму». Вядомы савецкі пісьменнік В. Шышкоў пісаў пра літаратурныя патрабаванні той пары: «Калі ў вершы замест «мы» — «я» — скандал: «індывідуалізм, містыцызм, анархізм, контррэвалюцыя» [1].

Аддаў даніну масаваму і М. Чарот, аднак творы яго застаюцца красамоўным мастацкім дакументам той эпохі.

Вялікі поспех мела «паэма-фантазія» М. Чарота «Чырванакрылы вяшчун». Яе герой — савецкі чалавек — паляцеў на незвычайным «аэраплане» над прасторамі свету, каб узняць дух рэвалюцыйна-вызваленчай барацьбы працоўных у капіталістычных і каланіяльных краінах. Мы нічога не ведаем пра гэтага чалавека, але з захапленнем сочым, як краіны і кантыненты, што рассцілаюцца перад ім — Польшча, Германія, Францыя, Афрыка, Паўднёвая Амерыка і іншыя, чуюць яго заклік, вітаюць героя.

У жалобныя студзеньскія дні 1924 года ў часопісе «Полымя» была надрукавана паэма М. Чарота «Ленін». Вобраз Леніна даецца праз успрыманне селяніна Мікіты, які даведаўся пра Уладзіміра Ільіча ад сына-салдата. (Апасродкавана, часцей за ўсё праз успрыманне іншых асоб, вобраз Леніна паказаны і ў вядомай паэме У. Маякоўскага «Уладзімір Ільіч Ленін»; падобны мастацкі прыём выкарыстаў і М. Ціханаў у паэме «Самі».)

Чаротаўская паэма «Ленін» і сёння кранае шчырасцю і пяшчотаю сваіх радкоў, глыбокім веданнем вясковага чалавека таго часу, селяніна-бедняка. Вось Мікіта ўглядаецца ў партрэт Ільіча:

Мікіту здавалася часта,
Што партрэт —
На сценцы гавора,
Што папера —
Словамі шастае,
Як Мікіта кажа пра гора.

Для большай пераканаўчасці паэт «ажыўляе» рэчы і дасягае адпаведных мастацкіх вартасцей.

У гісторыі беларускай літаратуры засталіся і такія яго паэмы, як «Беларусь лапцюжная», «Марына», «Карчма», «Дзяўчына, якая не сумуе».

М. Чарот быў чалавекам неспакойнай душы, ён усё хацеў бачыць на свае вочы. У сярэдзіне 20-х гадоў ён шмат вандраваў па Беларусі, па яе гарадах і мястэчках. У выніку гэтага быў напіса-

[1] Шышкоў В. Литература в провинции.— Красная новь, 1924, № 3, с. 285.

ны цікавы нарыс-дзённік «1200 вёрст па Беларусі». Паездкі спрыялі рабоце і над іншымі творамі.

М. Чарот пісаў апавяданні, п'есы, кінасцэнарыі, публіцыстычныя творы. У беларускую літаратуру 20-х гадоў шырока ўвайшоў новы матэрыял. Аўтамабіль, самалёт, трактар, камуна, заводы і фабрыкі, калгасы, услаўленне калектыўнай працы — усё гэта знаходзіць больш ці менш глыбокі адбітак у яго творчасці.

Вось, напрыклад, апавяданне «Самалёт». Ля глухой вёскі Венцяры, на вачах яго жыхароў апусцілася на поле «няведамае страшыдла» — самалёт.

«Некалькі чалавек кінулася ўцякаць у вёску... Уся грамада разбеглася... Маладыя хлапчукі прыляглі пад мяжою і, як зайцы, баяліся вытknуць вушы.

Самалёт апусціўся на чыстай і гладкай угарцованай авечкамі палосцы, непадалёку, дзе толькі што стаяла грамада.

Два чалавекі вылезлі з самалёта і махалі на сялян шапкамі, каб ішлі да іх...

Ніхто першым не адважваўся...»

Аднак новае, савецкае, паступова ўсталёўваецца і ў вёсцы. Пра гэта зборнік апавяданняў «Веснаход» (1924). У ім расказваецца пра падзеі, якія адбываліся на Беларусі ў час рэвалюцыі і грамадзянскай вайны, у аднаўленчы перыяд, паказваецца мужнасць працоўнага беларуса ў барацьбе з класавымі ворагамі.

У 1929 годзе выйшла новая кніга вершаў М. Чарота «Сонечны паход». Перачытваючы яе сёння, можна заўважыць, як узрастае ўвага паэта да адлюстравання таго ўнутранага ў чалавеку, што складае тонкі свет яго душэўных імкненняў у іх рэальным, канкрэтным бытаванні. Паэт ішоў да адкрыцця сацыяльна значнага ў «сваім», інтымным, да разумення ўзаемазалежнасці прыватнага і агульнага, якое ў лірыцы і праяўляецца толькі як асабістае і непаўторнае.

Шырока вядомы яго верш «На новай зямлі» апявае тыя змены, што адбываліся на родных прасторах.

А поле, поле. Шыр бясконца.
Куды ж дзяваліся ўсе межы?
Усё нова тут, пад новым сонцам,
Усё для мяне тут нова, свежа...

Па-іншаму загучалі ў яго пейзажныя матывы:

У разгоне
Белы коні
Сівы грывы
Распусцілі.
Заскрыпелі, зарыпелі
Палазы ў лазе, запелі...

(«Шляхам зімнім»)

Дэкларацыйнасць, адцягнены касмізм і абстрактнасць 20-х гадоў саступаюць месца лірыцы канкрэтных, індывідуальных перажыванняў. Павышэнне эстэтычнай культуры, паглыбленне рэалізму паэзіі на глебе далейшага пашырэння грамадскіх далягляддаў, узбагачэння новым жыццёвым зместам — вось што становіцца

ўласціва беларускай паэзіі 30-х гадоў, у тым ліку і паэзіі Чарота.

«Больш усяго люблю пісаць вершы»,— прызнаваўся паэт. Гэта быў чалавек рознабаковага таленту. «Паэт, празаік, драматург, артыст, журналіст, грамадскі, палітычны і культурны дзеяч — такім быў Міхась Чарот, такім шырокім было кола яго інтарэсаў» [1],— заўважае даследчык яго творчасці М. Ярош.

На пачатку 20-х гадоў М. Чарот іграе на сцэне ў тэатры У. Галубка, піша шэраг твораў для тэатра: «Слуцкая варона», «Сон на балоце», «Мікітаў лапаць», «На Купаллe» (потым кампазітар А. Туранкоў створыць паводле гэтай п'есы оперу «Кветка шчасця») і інш. Па аповесці «Свінапас» М. Чарот сумесна з рэжысёрам Ю. Тарычам піша сцэнарый першага беларускага мастацкага фільма «Лясная быль» (1926).

Ён вядомы як актыўны грамадскі і палітычны дзеяч, быў членам ЦВК БССР, кандыдатам у члены ЦК КП Беларусі. У другой палавіне 20-х гадоў М. Чарот з'яўляецца галоўным рэдактарам газеты «Савецкая Беларусь», затым — часопіса «Чырвоная Беларусь».

Паэт дзейсна ўплываў на літаратурны працэс. «Мы шмат вучыліся ў М. Чарота, яго сапраўды дынамічнай, багатай рэвалюцыйным пафасам паэзіі,— успамінаў П. Броўка.— Мы вучыліся ў яго і свежаму моўнаму матэрыялу. Усё гэта пасабляла стварэнню нашай паэзіі».

Любоў і павагу да М. Чарота — паэта і чалавека — засведчылі многія яго сучаснікі. З успамінаў паўстае яго праўдзівы воблік. М. Хведаровіч расказвае, як у сакавіку 1936 года група пісьменнікаў удзельнічала ў сходзе партактыву г. Магілёва, слухала выступленне М. Чарота:

«Не толькі свае кнігі, але калі я нават гартаю сваю душу, я заўсёды бачу перад сабою мудры мацярынскі вобраз Партыі, якая натхняе мяне, вучыць мудрасці мастацкага слова, дае мне сілы перамагаць цяжкасці і ісці ў нагу з маім народам. Назаўсёды ў маім сэрцы жыве і будзе жыць кіпучая нянавісць да праклятага мінулага і вялікая любоў да ўсяго новага, што будуем мы ў сваёй краіне...» [2].

Уладзімір Гніламёдаў

---

[1] Ярош М. Р. Міхась Чарот.— Мн., 1963, с. 78.

[2] Хведаровіч М. Памятныя сустрэчы.— Мн., 1977, с. 105.

ВЕРШЫ

*
*   *

Толькі меч і агонь
Змогуць долю каваць,
Адалеюць няволю без страху!
Дзе ты, вецер — мой конь?
Дзе цябе адшукаць?
Я паеду па новаму шляху.

1917

ЗВОН

Зазвані моцна, звон, загудзі,
Каб пачулі цябе на ўвесь край,
Беларуса хутчэй разбудзі,
Хоць цяпер яму спаць ты не дай!

Прыйшоў час, калі сорамна спаць;
Усе так шчыра за працу ўзялісь,
Усе жыццё пачалі будаваць,
А ты спіш... Хоць ад звону праснісь!

Паглядзі, як сусед пачаў жыць,
Што нядаўна нявольнікам быў.
Ён не спаў,— і цяпер ён не спіць,
Усім кажа, што ён яшчэ жыў.

А чаго, беларус, ты маўчыш?!
І табе годзе, братку, драмаць:
Калі можна гукаць — ты маўчыш,
Каб пасля не прыйшлось шкадаваць...

Кінь саромецца мовы сваёй,
Звац сябе беларусам пачні,
Папрацуй над сялібай сваёй,
А пасля з ціхатой адпачні!..

Дык звані моцна, звон, і гудзі,
Сваім гукам глушы увесь край!
Хто шчэ спіць — ты таго разбудзі,
Хто не спіць — тых да працы збірай!

1918

ПЕСНЯ БЕЛАРУСА

Не асенні вецер ў гаі
Вые-завывае,
Беларус аб родным краі
Жаласна спявае.
Ў кожнай песні ён ад сэрца
Праклінае долю,
Жыць не хоча ў паняверцы —
Рвецца ён на волю.
Няхай ў песні жальбу чуюць
Аб нашай нядолі,
Можа, прыйдуць, пашкадуюць,
Дадуць хлеба, солі...
Эх, не трэба нам ахвяры,
Прасіць вас не будзем,
Вось як знікнуць гэты хмары,
Самі ўсё здабудзем.
Знікнуць хмары, сонца ўзыдзе
І над нашым краем,
Грамадою тады выйдзем,
Песню заспяваем.
Каб пачулі лес і поле
І памаглі пеці,
Што жывуць ужо на волі
Роднай зямлі дзеці.
А цяпер не плач дарэмна,
Беларус, мой браце,
Хоць і кпяць з цябе нікчэмна
Ў тваёй нават хаце.

Хутка прыйдзе час-гадзіна,—
Вораг кіне кпіці:
Яму будзе дамавіна,
А мы будзем жыці.

1919

*
* *

Схавалась сонца... Згас заход...
Усё пакрыла цемень ночы,
І толькі рэчка між балот
Блішчыць, аб берагіляскоча...

Ды ціха шэпчацца чарот,
Лясун, русалка зарагоча...
А ў небе зорак харавод
Гарыць, нібы дзяўчынкі вочы.

1919

СЦЯГ ТЫ ЧЫРВОНЫ ТРЫМАЙ

Гэй, пагарджаны народ,
Смела з адвагай ўпярод!
Скінуў няволі цяжар,—
Сам будзь зямлі гаспадар.

Шмат працаваў на паноў,
Шмат хто смактаў тваю кроў:
Ім ты цяпер адплаці,—
Птушкаю ў бой паляці.

Чуеш на захадзе крык?
Стан іх ужо невялік.
Белае мрэ страхаццё...
Смерць жа іх — наша жыццё.

Смела наперад у бой,
Хто не памершы душой...
Гэй, барані вольны край,
Сцяг ты чырвоны трымай!

1920

МОЛАДЗЬ

Дзецям будучай камуны
Сонца ясна шле прамень,
Песню славы граюць струны,
Іх вітае новы дзень.

Хто пажар затушыць ў свеце,
Што шугае да нябёс?
Толькі вы, камуны дзеці,
Вас чакае лепшы лёс.

Хто тварэц жыцця людскога,
Волі, шчасця, пекнаты?
Хто кладзе к жыццю дарогу?
Ведай, моладзь, гэта — ты!

1920

БЕЛАРУСЫ

Родная зямелька
Крывёю заліта,
        Лес, балоты, поле
        Курганамі ўзрыта.

Родная зямелька
Ворагаў змагала...
        Цяпер волі зорка
        Над ёй зазіяла.

Родная зямелька
Мусіць шчэ змагацца...
        Ідзе ў бой, хто хоча
        Беларусам звацца...

Родная зямелька
Жыць хоча раздольна...
Што мілей для сэрца,
Як краіна вольна?

Родная зямелька
Ў бой апошні кліча...
Йдзі, хто хоча волі,
Дык сынам заліча!

1920

РАБОТА ІДЗЕ

Работа йдзе: вайна, пажар...
Глядзіць у вочы голад-цар!..
Куды ні йдзі — крывавы след,—
Народ будуе новы свет.

І чуе вораг смерці час,
Апошні сілы шле на нас...
Але дзе шмат крыжоў, магіл,
Гатова раць там новых сіл...

Яна ідзе на смертны шлях,
Ў руках дзяржыць Чырвоны сцяг...
Уперад мкнецца грамадой,
Ідзе, заве: «На бой! на бой!»

Агонь не тухне. Кожны дзень
Расце іх лік, як ў рань прамень...
Бой скончаць хутка... на крыжах
Развесіць моладзь вольны сцяг!

1920

НА ЧЫРВОНАЙ ДАРОЗЕ

Селянін і рабочы — удвух
Стары свет агнём паляць, руйнуюць
І на вогнішчы новы будуюць,
Панаваць ў якім будзе молат і плуг.

Ад машын закурэлых, з загону
Йдзе рабочы, а з ім селянін...
Дружна песню пяюць, як адзін...
І баіцца ўвесь свет іх разгону.

Чырванее ўсё болей і болей
Іх дарога да сонца, да зор...
Але маніць іх вольны прастор,
І жыцця не шкада ім за волю.

Яны йдуць... і завуць на ўспамогу
Паднявольных, пакрыўджаных ўсіх...
Хто галодны, халодны імкнецца да іх,
Смела йдзе на Чырвону дарогу.

І ідуць грамадою бясконца...
Лікам шмат іх, і моцны іх дух...
А над імі ўжо молат і плуг
Зіхацяць у праменьчыках сонца.

1920

ВЕЧАРАМ

Хавае змрок у небе хмары.
Агонь ён паліць вечных зор;
Глядзіцца месяц у выгары,
Дзе не змаўкае жабаў хор.

Не хіліць вецер куст ракіты,
Не свішча сумна, як удзень...
На гай, на поле і на хаты
Спаўзае ночы лёгкі цень.

Туман бялее над балотам,
Дзяргач завёў траскучы спеў,
Жукі лятаюць па-над плотам,
Жывёла йдзе з пагону ў хлеў...

Ідуць ад працы ў вёску людзі,
Дзяўчаты, хлопцы, мужыкі,

І гукі песні роднай льюцца,
Як хвалі быстрай той ракі...

Змаўкае спеў... Вось ночы ціша
Нясе ўсяму святы спакой...
А сэрца доўга мне калыша
Твой сумны спеў, край родны мой.

1920

НА МОГІЛКАХ

Ахвярую А...

Спявай мне, дзяўчынка, пра кветкі, пра гай,
Пра лепшыя дні, пра вясну,
Пра наша каханне, галубка, спявай —
Пад ціхі твой спеў я засну.

Ці помніш спатканне, нясмелы пагляд...
Нам зорка там з неба упала,
Там месячык ясны ўзіраўся на сад,
Ты думкі мае угадала.

І песню пачуў я, ты пела тады,
А гукі няслісся далёка,
Той песні вясенняй засталісь сляды,
У сэрца запалі глыбока.

Гады праляцелі... Нібы неўзначай,
Мы разам спаткалі вясну...
Дык зноў тую песню, дзяўчынка, спявай —
Пад ціхі твой спеў я засну...

1920

ДА ПРАЦЫ

Волі прыждала ты, маці-краіна,
Выйшла на шлях ты з цямноты.
А у сыноў тваіх гнецца ўсё ж спіна,
Працы нямала гаротным.

Глянеш вакола — сэрца захватуе...
Колькі шчэ трэба нам сілы:
Хата старая, стрэхі садратыя,
Хлеў аж хістаецца згнілы.

Вокам акінеш родны палетак,—
Дзёрнам зрасліся загоны...
Хопіць тут працы для нас і для дзетак,
Хоць і працуй без паклону.

Працу даўно тут ужо распачалі:
Бачым між дзёрну разоры,
Ў час і няволі таксама аралі,
Нібы краты свае норы.

Час той загінуў, не трэба хавацца,
Кожны працуе на волі...
Выйдзема, хлопцы, ўсе, выйдзема, братцы,
К працы вялікай на поле!

Ўсе грамадою, не думайце думу,
Дума не йдзе на пажытак...
Здзеку мінулага, крыўды і глуму
Згіне хай у сэрцы адбітак.

Нашу краіну, што звалі ўсе дзікай,
Зробім квяцістай, прыгожай!..
Працы далучым, дык будзе вялікай —
Ў свеце не знойдзем пахожай!

1921

КАБ Я БЫЎ...

Каб я быў крылатай птушкай,—
Не ляцеў бы я у гай,
Пеў бы песні-весялушкі
Там, дзе слёзы лье ратай.

Каб я быў бурлівай рэчкай,—
Мужыка паганы лёс
Не знайшлі б тады са свечкай,
Так далёка б я занёс.

Каб я быў прыгожай кветкай,—
Расцвітаў бы кожны год
На няўродлівым палетку,
Дзе расце палын, асот.

Каб я быў вясеннім сонцам,
Што прыгожа так гарыць,—
Бедным людзям у аконца
Першым стаў бы я свяціць.

Каб я быў на небе зоркай,—
Што блішчыць, аж любата,
Я глядзеў бы на надворкі,
Там, дзе вечна цемната.

1921

ДАВОЛІ СЛЁЗ

Годзе пець песні нам сумныя, нудныя,
Краю даволі ўжо слёз!..
Ўжо прамінулі няўзгоды пакутныя,—
Плачам не злечым свой лёс.

Дні паднявольныя болей не вернуцца;
Эх, не надзенуць нам пут...
Хай хто наважыцца, хай хто намерыцца —
Сам імі будзе ён скут!

Помста мінулых дзён катам і ворагам,
Больш не пацерпім мы слот:
Ў бойку рашучую выступіць зможам мы,—
Наш прабудзіўся народ.

Волю, здабытую кроўю, ахвярамі,
Хай хто захоча адняць...
Край наш, зруйнованы бойкай, пажарамі,
Болей не будзе стагнаць.

. . . .

Толькі шкадуе нас сонца агністае
Свеціць цалюткі нам дзень,

Грэе гушчары, балоты імшыстыя
Новы яскравы прамень.

Ў кузнях рабочыя, ў полі аратыя
Моцныя ўсе, як адзін...
Песня іх гучная сэрца ўсім кратае,
Чуеце: «Гэй!» і «Дзінь-дзінь!»

Песня вясёлая. Праца марудная...
Брат наш не гэтулькі знёс...
Годзе пець песні нам сумныя, нудныя,
Краю даволі ўжо слёз!

1921

ДАРАГОЙ ПАМЯЦІ СЦЯПАНА БУЛАТА

Хоць сонца і свеціць, а дзень сумны... хмуры...
Спакою душа не знаходзіць...
Стаю я маўклі́ва і чую, як бура
Жалобную песню заводзіць.

Я бачу, як з дрэва сарван ліст зялёны,
Нясецца удаль адзінока...
І вецер сам плача... імчыцца шалёны
І гоніць без жалю далёка...

І ты, нібы ліст той, злой смерцю паганай
Ад сонца... ад волі узяты,—
Ты бурай жыццёвай ад нас адарваны...,
І сэрца баліць так ад страты.

Мы знаем, што будзем мы ўсе у магіле,
Канца не мінуць нам такога...
Навошта ж лёс дрэнны у лепшую хвілю
Сцяў кветку жыцця маладога?..

Мы скаргу на долю навек утрымаем,
Хоць ў сэрцы і зробіцца ціша,
І помсту на лёс мы тады пахаваем,
Як хваля і нас закалыша.

Ясней свяці, сонца! Шлі волі праменні,
Сагрэй маладую ты сілу...
Ты, бура, замоўкні! Схілі ты калені
На жоўтай і свежай магіле.

1921

АРАТАМУ

Прыйшла вясна... Хай згіне сон!
Бяры хутчэй сявеньку,
Выходзь на ўзораны загон,
Сей, братку, памаленьку.

Цябе чакае ўжо ралля
Прыгожай вольнай нівы,—
Няма асоту, ні быллля...
Год будзе урадлівы.

Зямлі ты роднай гаспадар,
Не пасынак у маткі...
Крывавай працы шчодры дар
Не пойдзе на падаткі.

Ты працаваў... а крыўда, здзек
Над каркам панавалі...
Цябе за працу з веку ў век
Жывёлай абзывалі.

Слязамі, потам палівау
Ты родныя абшары.
Жыцця ты вольнага чакаў,
І вось... збыліся мары.

Загінуў вораг — вечны кат.
Не прыйдзе ён ніколі...
Трымай жа моцна, родны брат,
Свой сцяг здабытай волі.

Вясною ранняю засей
Загон свой ярыною

І думкі сумныя развей
У полі за сахою.

Паслухай, жаўрык што звініць,
Што ён табе гавора:
Араты вольна будзе жыць,
Што сном было учора!

А сонца яснага прамень
Цябе як моцна грэе...
Цябе вітае новы дзень...
Глядзі! Усход бялее!

І новы дзень за працу дар
Нясе... О, дар багаты!
Зямлі і працы гаспадар,
У поле йдзі, араты!

1921

КЛІЧ ЗВАНОЎ

Ноч чорная хаваецца,
І гіне сон...
Чуць раніца ўглядаецца,
Я чую звон...

Гудуць званы мядзяныя
На цэлы свет...
І чуюць сэрцы ржавыя —
Іх чэзне след.

На кліч званоў грамадамі
Да працы йдуць
Ўсе, як адзін, з прыладамі
Жыццё куюць.

Ўсе б'юць ў званы... змагаюцца...
Каваль, ратай...
І рэха разлятаецца
Ад краю ў край.

На кліч іх заклікаючы
Ідзе народ,
Дзе сонцам незгасаючым
Гарыць усход!

1921

МНЕ СНІЛАСЯ...

Мне снілася ў цішы вясенняй цёплай ночы,
Што вольным быў краіны ўсёй абшар,
Што вольным быў народ, якім даўно быць хоча,
І патухаў адвечны тут пажар.

Здавалася: браты, што стогнуць у няволі,
Ужо парвалі ржаўлены ланцуг...
Ад краю ў край на родным вытаптаным полі
Спакойна йшоў сталёвы, новы плуг.

І гэты плуг араў глыбокія разоры —
Ён раны засыпаў — падзелаў след...
Араты песню пеў, прыгожа слаў узоры
На тых ганях, дзе плакаў бацька й дзед.

Вось бачу я у сне: зямля апошняй скібы
Засыпала краіны той парэз,
Які мяжою быў — дзяліў адну сялібу...
На месцы тым пастаўлен здзеку хрэст.

І кроўю той, што брызнула з глыбокай раны,
Заліўшы чырванню увесь прастор,
Узбуджаны народ ўсім ворагам няждана
Ў адплату піша смертны прыгавор.

1921

МАЛАДОМУ ПЕСНЯРУ

Гэй, пясняр малады, не вучыся спяваць
Новай песні на сумны той лад.
Весялей трэба йграць, хоць бы й струны парваць,

Хоць і сам мо вяселлю не рад.
Ведай ты, што твой верш раніць сэрца людзей,
Абаўе ён іх цела, як вуж...
Дык іграй весялей, гані смутак з грудзей,
Пакуль шчэ малады ты і дуж.
Загартуй ты свой верш, як у горані сталь,
Стралой вострай ляціць хай у свет,
Абшукае хай даль, знойдзе ў сэрцы скрыжаль
І пакіне на камені след...

. . . .

Шмат хто песні складаў пра гаротны наш край —
Апявалі няволю і глум...
Ты, пясняр, заіграй, галасней заспявай,
Хай загіне адвечны наш сум.
Няхай новы твой спеў гразь балот скалыхне,
Хай узбудзіць заснуўшы лес, гай...
Няхай вольна ўздыхне, хай вясёла зірне
Наш спрадвеку заплаканы край!

1921

ВЕДАЙ, СВЕТ...

Ведай, свет, што я сын мужыка-бедака,
Які доўга ў няволі стагнаў...
Ўзгадавала мяне яго чорна рука,
А купала нядолі адвечнай рака,
Голад, холад мне ў твар пазіраў...

Дні ішлі... Ў беднай вёсцы пеў песні народ,
Разганяў гэтай песні нуду...
Ў полі жыта ў снапах, нібы той акалот,
Хата згніўшая ўся, хлеў стары без варот,
Вось якую я бачыў бяду...

Ўсе казалі, што й сын, як і бацька-мужык,
Перад панам свой горб будзе гнуць...
Што з другімі людзьмі ён не пойдзе у лік,
Запрацуе сабе лапці з ліпавых лык.
Вольнай песні не будзе ён чуць.

І запала тады іскра ў сэрца грудзей,
Запаліла там помсты пажар,
І з агнём тым у свет я пайшоў да людзей,
Песні сам пачаў пець я пра волю смялей,
Каб быў кожны сабе гаспадар.

Бач, ад песні маёй скалыхнуўся ўвесь свет,
Сонны край я ураз разбудзіў...
І на тым кургане, дзе спяваў сумна дзед,
Дзе мінулай няволі не змыт яшчэ след,
Прамень шчасця ужо засвяціў.

Паўстаюць, як з зямлі, рвуцца к волі з цянёт,
Песня ў сэрцы спаткала адгук!
Йдуць да сонца яны, йдуць к жыццю — напярод,
Абагрэцца хутчэй, асушыць кроў і пот,
Загаіць мазалі чорных рук...

Ведай, свет, я вясковы,— мужычы сынок,
Я пяю, што пяе селянін...
А ты чуеш? Іграе заводаў гудок,
Ў кузні гучна звініць каваля малаток,—
Пра адно мы пяем, як адзін!

1921

КАСАВІЦА

Загарэўся усход... Бляск зарніцы патух...
На траве слёзы буйнай расы...
Грае ў вёсцы труба,— выганяе пастух...
Між кустоў чутна песня касы.

Забялелі шнуры ад кашуль мужыкоў,
І калышуцца хваляй рады...
Свіст касы, звон мянташак, брускоў
Ды ад ног на балоце сляды.

За пракосам пракос выплывае уміг
З мора вечна зялёнай травы...
Касцоў песціць рукой сонцавей залаты,—
Чэша праменем сноп галавы,

Эх і цяжка касцам... рукі, плечы баляць...
Хмара гляне з-за лесу, як дым,—
Граблі ў рукі — сухое зграбаць!..
Ў касавіцу спачынак не ім.

І ад рання да зор, пакуль ноч напаўзе,
Як мурашнік, кішыць сенажаць...
Сонца сядзе за лес... Ночка вось балазе,—
Йдзе да хаты працоўная раць.

Жарты... песні чуваць удалой грамады,
Рогат звонкі хлапцоў і дзяўчат...
Эх, мінулі няволі спрадвечнай гады,
І ад працы не плача наш брат!

1921

ГУДЗЕ ЗВОН

Гудзе звон... Мільёны мазолістых рук
Б'юць жалезам аб бераг мядзяны,
І клічам магутным разносіцца гук,—
Заве да жыцця!
Грамадзяне:
Рвіце ўсе адвечнай няволі ланцуг,
На кліч звона ідзі, хто не скуты!
Будзеш ты уладар, будзеш — бог,
Калі пройдзеш ты шлях — шлях пакуты.
Не ў прыгожым убранні йдзеце туды,
Калі гнуцца пад крыжам калені,
Кроўю змочаны будуць вашы сляды.
Не памогуць паклоны, маленне.
Звон гудзе... Будзе доўга і моцна гудзець,
Пакуль скрыўджаны брат не паўстане,
Хутчэй сонца свяціць перастане,
Чым пра волю пакіне ён пець.
Чуе свет... усіх будзіць гулкі наш звон...
Размахні і удар не паволі!
Мацней загудзе... запяе ён «дзін-бом!..»
Чуеш! чуеш, сын вечнай няволі?!
Вораг плача... шчыра як моліцца ён,
Ветрам страшным пад звон завывае...

І хаўтурным напевам стогне наш звон,
Калі шлях хто к жыццю захіляе.
І гучней, і гучней тады звон наш гудзе.
Ў хвалях звону не гасне надзея...
На кліч грамада смела, дружна ідзе,—
Шлях, што ўдар — карацей і святлее.

1921

БУНТАР

Я шумлівы чарот, я мяцежны бунтар.
Я балота буджу гучным шумам.
У вадзе я жыву і абмыт дажджом хмар,
Але змоўкнуць не дам сваім струнам.

Уздыму дух людзей, прабуджу іх ад сну,—
Славу, будучнасць я ім прарочу...
Я, мяцежны бунтар, клічу жыцця вясну,
Клічу к працы свабоднай і творчай.

Як не счуюць мяне, я мацней загуду,
Дам гучнейшы акорд песні новай...
А каб змыць з зямлі бруд, скалыхну я ваду,
Што дажджом налілася свінцовым.

Чаму ж вы, песняры, што будзілі людзей,
Чуць не хочаце песні чароту?
Нашы песні — наш кліч, бо адных мы грудзей,
Край адзін наш — то наша балота.

Дык шумі, як шумеў, велікан-ясакар,
Шапаці, спелы колас, у полі...
А я песню сваю буду пець — я бунтар!
Буду клікаць народ свой да Волі.

1922

РОДНЫЯ ПТУШКІ

І. У ВЫРАЙ

Надходзіў час зімы сцюдзёнай,
Плылі над краем цёмны хмары,
Змяніўся колер траў зялёных,
Замоўклі жабы у выгарах.

Халодны вецер дзьмуў з паўночы
І песню жальбы пеў у полі;
Чарней як сажа сталі ночы;
А ўдзень туманна, як ніколі.

І чуюць птушкі — холад, сцюжа
Краіну раптам агартаюць...
Са смуткам ў грудзях яны гужам
У край чужацкі адлятаюць.

Апошні погляд, поўны жалю,
На родны кідаюць палетак...
Назад іх вабяць руняў хвалі,
Чароўны пах асенніх кветак.

А вецер свішча... стогне... плача...
Снег беліць родныя загоны,
Мароз-траскун на полі скача,
Ён птушак не здагоніць.

ІІ. НА ЧУЖЫНЕ

Цёпла тут. Снягі не ўюцца.
Спачываюць птушкі,
Але штосьці не пяюцца
Песні-весялушкі.

Па дарозе ў край далёкі
Шмат хто з іх загінуў,
І тут ім няма палёгкі —
Не свая краіна.

Цераз моры-акіяны
Думка іх нясецца

У той бок, дзе край каханы,
Цяжка дзе жывецца.

Яны ведаюць: там бура
Гнёзды раскідае,
Поле роднае віхура
Снегам замятае.

Яны знаюць: жыць там трудна
Вераб'ю, сініцы...
А вясны чакаць як нудна!
Вясна толькі сніцца.

Але вераць, вераць птушкі,
Думка іх не згіне...
Спяюць песні-весялушкі
На сваёй краіне.

III. З ВЫРАЮ

Ад берагоў ракі далёкай — Ніла
Лятуць вясёлымі яны
У родны край, дзе ўсё так сэрцу міла,
Дзе сонца блеснула вясны.

«Вясна! Вясна!» Яны запелі песню,
Лятуць на родны свой загон...
Пад хмарамі спляліся птушкі цесна,
Не моўкне спеваў перазвон.

Гарацць агнём пабачыць вольны нівы,
На родны узляцець прастор...
І ў ясны дзень, і ноччу палахлівай
Нясуцца шляхам вечных зор.

Цяпер нішто, нішто іх не пужае,
Забылі блукання цяжар,
Бо ведаюць — іх родны кут чакае,
Дзе сонца свеціць — волі дар.

І толькі сум, як змрок які, нахлыне,
Калі ўпадзе хто з-пад нябёс,
Агорне жаль, што мілай той краіне
Жыцця свайго ён не данёс.

Праходзіць сум... І зноў яны нясуцца
На родны край, дзе знікнуў цень...
Ад песні іх лясы там скалыхнуцца,
Вітаць якою будуць дзень.

IV. НА РОДНАЙ КРАІНЕ

На вузкіх загонах поля,
З высокіх гор
Струйкі пабеглі паволі
На вольны прастор.

І траўка каўром аксамітным
Краіны убрала абшар;
На небасхіле блакітным
Няма хмар.

Новай вясны
Кветкі на сенажаці...
Ужо прыляцелі яны,
Дзе зямелька-маці.

На гняздзе, раскіданым бураю,
Бусел клякоча...
Ластаўка ўецца віхураю —
Над хатаю новай клапоча.

Жаўранак звоніць
Над вольным аратым...
Цяпер яго ястраб не зловіць...
Крумкач не ўзаўецца над хатай...

Калі ж і падымецца хмара
Над роднаю, вольнаю нівай,—
Дожджык патушыць пажары,
Зробіць зямлю урадлівай...

Сцюжа зімова мінула,
Бура пакінула выць...
Вясна на наш край заглянула,—
Мы будзем жыць!

1922

ЖЫВОЕ БАЛОТА

Няхай гудзе віхор, няхай змятае
Збудаваныя тут вякамі курганы,
Тут новы будзе край, тут волі дух вітае,—
Не дасць ён згінуць нам, гаротныя сыны.

Няхай агонь зямлі да хмар шугае!
Ад буры рушачай краіна не засне,
Паўстаўшы наш народ красу жыцця спазнае,
Як после непагод свет сонейка зірне.

Няхай грукоча гром, трашчаць пяруны,—
Хутчэй загіне сон — прачнецца чалавек.
Свабодзе гімн спяюць душы жывыя струны,
У кнізе вечных спраў адзначыць новы век.

Мы смела магутнаю сілаю
Разгонім жыцця свайго змрок
І хутка ужо над магілаю
Спляцем вечнай волі вянок.

Праз мора агню і руінамі
Народ павядзем свой туды,
Дзе воля і шчасце!.. Не згінем мы!..
Наш шлях — гэта нашы сляды.

Мы верым, узбудзіцца воляю
Дух творчы усёй грамады...
Народ наш празван і нядоляю
Крыніцай жывучай вады.

Збудуем палац да нябёс...
Мы створым жыццё невіданае,
Там будзе ўсім брацтва чаканае,
Не будзе там здзеку і слёз.

Мы першыя пойдзем к Вялікаму,
Свой шлях працярэбім грудзьмі...
Пацерпім няшчасце без ліку мы,
Каб толькі назвацца людзьмі.

Мы клічам: гэй, людзі балотныя,
Свабодным будуйце свой край...
Нас сонца залье пазалотаю,—
Мы створым жыцця свайго рай!

1922

ВЯСНУ ПЯЮ

Зямлю цалуе неба сінь
Сваім чырвоным сонцатварам,
І песню ночы «ква-кум-бінь»
Пяюць мне сонныя выгары.

У высі зорак сенажаць
Вартуе месяц — дзед двурогі,
Не хоча раніцу спаткаць
І лесам хмар ідзе, бязногі.

Капліца белая, як здань,
Ў тумане плавае за вёскай,
І сонцам спужаная рань
Прысела зайцам за бярозкай.

Дзянніцы зірк на небе стух,
Вясковых хат дымяць галовы,
У лапцях з пугаю пастух
Трубою плача на каровы.

Пяе у полі хор калёс,
Як старац з ліраю разбітай...
Загоны вузкія авёс
Убраў зялёным аксамітам.

Вясёлы птушак перазвон
Гудзе на воблачнай званіцы...
Бязмоўнай цішы гіне сон,
Як сонца выплыве крыніцай.

І сыпле промень вогнесталь,
К вачам схілю сярпом далонь я
І пазіраю моўчкі ўдаль,
У шыр блакітнага бяздоння.

1922

2 Зак. 2097

*
* *

Я зноў — дзе поле каласамі
Свайму паэту б'е паклон,
Дзе меж зялёных паясамі
Спавіты вузкі мой загон.

Я зноў — дзе вольхам і бярозам
Купае сонца галаву
І жменяй згорнутыя слёзы
Расою сыпле на траву.

Я зноў — дзе птушак пералівы
Звіняць, як струнаў перабор,
Дзе чорнай хмараю дажджлівай
Стаіць на ўзгорку шумны бор.

Я зноў — дзе рэчкі і выгары
Блішчаць люстэркам між балот,
І новай глебе шэпча чары
Вясёлым громам небасход.

Гляджу ў заплаканыя вочы
Старых жабрачак — родных хат,
Дзе па-над стрэхаю рагоча,
Мяне спаткаўшы, вецер-хват.

Я з ім па краі пранясуся
І прывітаю вольну шыр,
І песняй ліры памалюся
На незасеяны пустыр.

На сенажаці паначую:
Там буду коней вартаваць...
Расклаўшы вогнішча, хачу я
Начлег мінулы ўспамінаць.

Дзіцячых год вярну я гульні,
Скакаць я буду праз агонь,
Пакуль не спудзіцца вадгуллем
На небе месяц — белы конь.

Няспелым жытам сінявокім.
Як родны сын, а не чужы,
На мора траў пайду далёка
З касою вострай па мяжы.

Там ліры гук і посвіст косаў
Злучу ў адзін нячутны хор.
І на балоце след мой босы
Прыгожы вытапча узор.

Ад зморы соладка спачыну,
На сене свежым задрамлю,
Як неба ў чорную аўчыну
Зашые сонную зямлю.

Калі ж у марах мне — паэту
Пашле натхненні ціхі змрок,
Як з васількоў блакітных летам,
Спляту я з вобразаў вянок.

1922

СЕНАЖАЦІ І ПОЛІ АСНЕЖАНЫ

Сенажаці і полі аснежаны,
Рэкі высланы гладкім памостам.
Воўк з гушчару дарогай няезджанай
Бяжыць к вёсцы няпрошаным госцем.

Лес у шлюбным адзенні, а хмурыцца,
Не вітае ён песнямі рання...
А ў вёсках завеяны вуліцы,
У мяккіх гурбах купаюцца сані.

Сівалапы гуляе пад вокнамі,
Пазірае хаціне у вочы,
Толькі ў поўдзень часамі замоўкне ён,
А як вечар — у шыбы стукоча.

Дзеці пальцамі шыбы з узорамі
Размалёўваюць, тулячы плечы.
Згорнуць ў жменю сняжыначкі-зоры
І бягуць пасмактаць у запечны.

Ноччу печ заспявае ім комінам,
Сон салодкі ў пасцелі ім сніцца,
Што ў садку яны з крыкам і гоманам
На сіле ловяць гуртам сініцу.

1922

БАЛОТАМ СНЕЖНЫМ ПРАЗ САСОННІК

Балотам снежным праз сасоннік,
Які смаловым пахам вабіць,
Прастор балот зімою соннай
Люблю санямі разухабіць.

Люблю, як кусцік нізкарослы,
Калі з саней назад паглянеш,
Нібы адкінуўшы ён вёслы,
Плыве па белым акіяне.

Пукаты стог люблю аб'ехаць,
Сляды наўкол зрабіць палоззем,
І сена, выскубнуўшы вехаць,
Люблю раскідаць па дарозе.

Люблю, як санкі мчацца з плачам,
Пісклявы гімн зіме заводзяць,
А конь, падкуты чортам, скача,
Нібы па шкле, па гладкім лёдзе.

Люблю закутацца кажухам,
Згайсаць ад меж да меж краіну
І крыкнуць гучна завірухам,
Што ў хвалях белых не загіну.

І зноў ляцець... Дуга хай звоніць,
Пакуль конь лейцы не аслабіць...
Прастор балот зімою соннай
Люблю санямі разухабіць...

1922

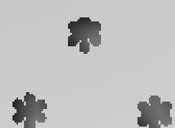

Я пясняр лясоў, балота
І загонаў каласістых...
Мае песні — шум чарота
Па-над рэчкаю імглістай.

Мае песні — песні долі,
Шопат зор у паднябессі...
Хай ляціць, жыве на волі
Гучны вокліч маёй песні.

Мае песні — песні буры,
Гоман лесу ў непагоду,
Страшны посвіст злой віхуры,
Смелы кліч майго народу.

Мае песні — песні волі,
Гімн паўстаўшых на прадвесні...
Хай нясецца, хай ніколі
Не загіне вокліч песні!

1922

ЗАВІРУХА

Над балотам гудзе завіруха...
Ведзьмай носіцца з краю да краю
І змятае з зямлі жыцця пацяруху...
Неба свінцовым дажджом палівае.

Бура ломіць дубы і бярозы-сталеткі,
Вываравае хвоі з карэннем...
І ўзыходзяць з-пад снегу чырвоныя кветкі,
Непагоды шалёнай насенне.

Мы засыпаны снежнымі іскрамі,
Ломім ногі ў галлі буралому...
Крычым сонцу: «Блізка мы, блізка мы!
К свету Вялікаму! Новаму!»

Нам не страшна мяцеліца смерці
І напевы хаўтурныя ветру...
Ўсё жыццё нам прыходзілась мераць
Агнявыя балоты і нетры.

Завіруха як свішча — мы слухаем...
Песцяць сэрца жалобныя песні...
Свет стары яна смела парухае,—
Гэта бура зімы напрадвесні.

Падарожны не згіне ў мяцеліцу.
Шлях ён знойдзе ў тумане балота...
Тут адважнаму путніку верыцца,
Што ўжо хутка міне яго слота.

Сонца гляне — асвеціць палеткі,
Згіне з сэрца бязмерная скруха...
Закрасуюць з-пад снегу чырвоныя кветкі,
Сціхне плакаць жыцця завіруха.

1922

РУСАЛКА

Мяжою вузкаю ішоў я родным полем,
Мой хмуры твар чапалі жыта каласы,
Шапталі мне яны чароўну казку волі,
Манілі на прастор — у свет жыцця красы...
Пеў пташак стройны хор у паднябеснай высі,
А на зямлі трашчалі кавалі-стракозы...
Шмат кветак між травы вяночкамі спляліся...
І пах свой разлілі, каб я быў нецвярозы...
Хацелася мне пець... хацелася маліцца,
Хацелася за ўсё прынесці свету дар...
Зірнуў я ў сіню даль... аж бачу, мітусіцца
Між хвалі каласоў дзяўчыны белы твар.
Застукала ў грудзях... туман спавіў мне вочы...
Хацеў я уцякаць, нібы яе не бачыў...
Яна ж — жывая здань... Жартуе і рагоча
І бліжай да мяне, падняўшы рукі, скача.
Прыгожы, гібкі стан, а вочы — нібы зоркі,
А валасы — нібы травы шаўковай пук...

І чую раптам я салодкі спеў гаворкі,
Які і узбудзіў у грудзях сэрца стук.
«Прыгожы, мілы мой, ідзі у хвалі жыта,
Спазнаеш ласку ты загінуўшай дзяўчыны.
З красою гэтых ніў душою будзеш зліты...
Я веру, дарагі, што тут мяне не кінеш.
Ці помніш ты лясок, гамонку дрэў шумлівых,
Ці помніш погляд зор у вечнай сіняве,
Калі ў каханні ты мне кляўся жартаўліва
Пад ззяннем месяца ля рэчкі на траве?
Ці помніш, калі ноч свае паслала чары,
Як шчадна прыхіліў к гарачым губам шчокі?
І рой дзявочых дум разнёс, як вецер хмары,
І шчасце ты спазнаў там з птушкай сінявокай.
Спазнаў мяне?.. Няўжо мінулае каханне
Загінула ў цябе?.. Твой дух жывы
Не думаў мець са мною тут спаткання,
Каб шчасце зноў спазнаць у полі між травы?
Ідзі ка мне!..» «Яна!.. Загінь жа ты, загінь...
Яшчэ вясною... ты у рэчцы затанула...
Але твой твар... твой погляд вочак сініх...
«Ідзі ка мне» паціху, як тады, шапнула»...
«Ага, спазнаў!..» — панёсся рогат гучным звонам,
У шуме каласоў далёка дзесь заціх...
«Ратуйце!..» — крыкнуў я, нібы шалёны,
Калі сустрэўся зірк яе вачэй жывых...
...І помню, як праз сон, я дзіўны свіст у полі,
Як віхар гнуў к зямлі калоссі ўсе сцяною,
А ў небе гром грымеў так моцна, як ніколі,
І нейкі баль чарцей спраўляўся нада мною...

. . . .
. . . .

Калі прачнуўся я — была ўжо ціша ночы...
Нібы крылом якім зямлю акутаў змрок...
Мне страшна і цяпер... Здаецца, зноў рагоча,
Як вецер данясе калоссяў шум здалёк...
Здаецца, бачу я яе, нібы жывую,
Здаецца, зноў к сабе, чаруючы, гукае...
І ўспамінаю я дзяўчыну маладую,
Што, кінуўшыся ў вір, русалкаю гуляе...
Дзяўчынкаю была... Калісь мяне кахала,

І я яе кахаў, але кахаў на смех...
Цяпер яе няма... А здань яе паўстала,
Каб помсту цяжкую мне учыніць за грэх...

1922

РАЗБУДЖАНАЯ

Беларусь,
Захутаная ў вопратку туману,
Пакорная і здзеку і прымусу,
Удаль пайшла к няведамаму стану
        Як дзён мінулых здань.
А тут жыве крывёю вымытае цела —
Працоўных Беларусь... І цяпер
Мы ў вопратку прыгожую яе адзелі...
Не сну ўчарашняму, а праўдзе сёння вер...
        Калі прачнууся — глянь!
Раскутая,
Імкнецца ўдаль... назад не пазірае,
Усё змогшая, магутная,
Працуе на зямлі над пабудовай раю...
        Жыцця змывае бруд.
І ставіць новыя на межах маякі,
Старанна ўвысь вядзе працоўныя палацы...
І вольна жывучы, мінулыя вякі
Дзяннiцай знішчаны і болей не прысняцца...
        На Беларусі тут!

1922

ПОЛЕ ЦІХА ШАПТАЛА КАЛОССЕМ

Ц. Гартнаму

Поле ціха шаптала калоссем,
Як находзіла ворагаў раць.
Гэта ты у чырвоную восень
Сонны край свой пачаў вартаваць.

На шляху, на прыбітым гасцінцы,
На здратованых коньмі палёх

Гучны кліч твой, як водбліск зарніцы,
Адгалоскам жывучым разлёг...

Кургану не пяяліся песні.
Кім насыпаны, хто там ляжыць,—
У зямлі спачываць ім не цесна.
Не гнятуць іх гнілыя крыжы.

Ты вярбою шумеў пры дарозе,
Голлем вабячы неба блакіт,
Да тых гоней хіліўся бярозай,
Дзе прастор быў крывёю заліт.

Шмат разоў ты у полымі жыцця
Захліпнуцца збіраўся без слёз,
Калі вецер пажоўклае лісце
Па загонах спустошаных нёс.

І на хвалях вады ружаватай
Човен твой пераплыў ужо мель.
Разагнаў ты штандарам узнятым
Над балотам туманную бель.

1922

МАЛАДНЯК

Тут учора бура выла нам.
Вецер-чмут гайсаў з кутка ў куток,—
Стары бор з карэннем выламан,
Сумны шум яго навекі змоўк.

Заіскрыла сонца — вір агню...
Буралом спаліла з голлямі!..
Зніклі хмары... і пад чырванню
Ўсе прасторы сталі голымі.

А сягоння — чутны водгукі:
— Нам расці — дык мала дня!
Толькі тут узняцца мог такі
Волат лес — наш Маладняк.

Стройны лес і горды выгляд,
Нібы раць, што мкнецца ў бой.
Яго шум — што голас: «Выедам
Пастаяць за праўду галавой».

Маладняк сваімі лісцямі
Шапаціць нам казку-вольніцу...
Помнім, помнім, як калісьці мы
Чорных дзён стрымалі конніцу.

Перастаў і сумны спеў гусці,
Дні прыйшлі — ажно не верыцца...
Хто ж адвагі знойдзе, смеласці
З сілай моладзі памерацца?

1923

БУДЗЬ НА ВАРЦЕ

Чуць-чуць заціх гарматаў гук:
Сякер, лапатаў чутны стук...
Але сын вольнай беднаты,
Ваяк чырвоны, ведай ты,—
Яшчэ не кідай стрэльбу з рук!

Жыццё ты мірнае будуй,
Братэрству згоду ушануй;
А мкнецца вораг — ты глядзі:
Зноў смела ў бой тады ідзі,—
Свабоды кліч заўсёды чуй!..

1923

АТАМАН

Калі сёння на сельскім сходзе
Крычаць:
«Трактар давай замест сох!..»
Думка ўраз — аб паўстанцкім паходзе
Па беларускіх лясох.

Колькі раз грымела паўстанне,
Каб пазбыцца няволі, пут...
Ды заўсёды ў мужыцкім стане
Канчаў справу чужынца суд.

Суд ліхі — над паўстанцам расправа!..
Каб мужык — ды паўстанец, бунтар?
Аб паўстаннях жыла толькі слава,—
Пра іх пелі наш лірнік, дудар...

Але ў песнях чуваць адвага...
На вачах — не пабачыш слёз...
А з грудзей не нясецца скарга
На мужыцкі паганы лёс...

Час мінуў... і мы у паўстанні...
Неспакой у мужыцкай крыві!..
Ну, цяпер ты, чужынец, васпане,
Мужыка, як раней, задаві?!

Не, пастой! ты нас не зможаш:
Бач, паўстанцаў новы набор...
Зноў знаёмае нам падарожжа:
Пушча, поле, імшары ды бор.

Мужыкі збунтаваліся дужа,
А у іх цяпер ёсць атаман...
І крыві не спужае іх лужа,—
Пераможа мужыцкі стан.

Вось і мы у паўстанні,—
Неспакой у мужыцкай крыві...
Ну, цяпер, пан, чужынец паганы,
Мужыка, як раней, задаві?!

*
* *

Жмурыць вочы вечар сіні...
— Гэй, на плечы торбы-ранцы!..
Каля лесу, па даліне
Ідуць хлопцы-навабранцы.

Ідуць хлопцы... млеюць ногі...
Па траве дыбаюць роснай...
Лепей голад, як астрогі...
А без хлеба — млосна... млосна...

Навабранцы — хлопцы бравы,
Самахвотна выйшлі з хаты...
— Дай спачынем ля дубравы,
Хоць падсушым світы-латы.

Жмурыць вочы вечар сіні...
А наўкола — ціша, ціша...
Толькі вецер пры даліне
Куст алешніку калыша.

Знялі хлопцы торбы-ранцы,
На траве прыселі роснай...
— Эх вы, хлопцы, эх, паўстанцы!..
А без хлеба — млосна... млосна...

Эх, ды што там!.. Што яда нам,
Калі мы цяпер ў паходзе!
Быць хутчэй бы аб'яднаным
З тым, хто хоча жыць у згодзе.

Зноў на плечы торбы-ранцы...
Каля лесу, па даліне
Мужыкі ідуць — паўстанцы...
Жмурыць вочы вечар сіні...

*
* *

Не лясы шумяць,
Не дубравы гамоняць,
Плача бацька, маці:
На паход, бач, звоняць.

На паход, бач, звоняць
Са званіцы-ўлоння,
З тых сяліб-загонаў,
Што паны палоняць.

Не жагнай, матуля,
Крык там не паможа...
Як прыйду адтуль я,
Будзе жыць нам гожа.

Плечы не сагнем мы,
Вольна будзе жыці...
Сіла ёсць сягоння,—
Бывай!.. Не тужы ты.

Плача бацька, маці:
На паход, бач, звоняць...
Не лясы шумяць,
Не дубровы гамоняць...

*
* *

І застукала сэрца улана:
На зямлі нашай — больш не яздок...
Паглядзеў — мужыкоў як наслана!..
Чуе грозны загад атамана:
«Мінск і Вільня, а там — Беласток!..»

Эх, пайшлі!.. Зварухнулася сіла,
Толькі рэхаю стогне абшар...
Хоць сягоння яшчэ і не ў Вільні,
Але тут вось мужык гаспадар!

Чуеш, сёння на сельскім сходзе
Крычаць:
«Трактар давай замест сох!..»
А галодных шмат яшчэ ходзіць
Па беларускіх лясох.

Але што!.. Хай праведзены межы,
Хай на целе краіны парэз...
Чуем вольны мы спеў Белавежы —
Там гукае паўстанцамі лес.

Тут аб трактары сёння размова,
Аб канале, электраплугах...
Калі ж трэба — заўсёды гатовы!
Добра знаем паўстанцкі мы шлях!..

Не заблудзім у буру і слоту,
Хоць засцеле балоты туман...
Тут гатовы паўстанцкія роты
І на варце ўсягды атаман!

Абы чуць неспакой на балоце,
Хай заплача няволяй лаза,—
У паўстанцкім апошнім паходзе
Буду першы я партызан!

1924

ЗАРУНЕЛА, ЗАРУНЕЛА...

Зарунела, зарунела аксамітам...
Рэчкай срэбнай — сонцам залілося...
На палях здратаваных, прыбітых,
Паглядзі... вясну радзіла восень.

Маладняк зялёны, бач, кудравіць,
Ахіляе край яскравым лісцем...
Аб здабытай вольнасці і славе
Маладняк шапоча ў песні-свісце.

Зарунела, зарунела аксамітам...
Рэчкай срэбнай — сонцам залілося...
Паглядзі... Над краем ужо звіты
Промені, жытнёвыя калоссі.

Барацьбой гартованы, расправай...
На прастор, у сінь прыгожа выйсці...
Аб здабытай вольнасці і славе
Маладняк шапоча ў песні-свісце.

1924

КАМСАМОЛІЯ

1

Вёска дрэмле... Вечар ліпнёвы...
Толькі вуліцы звонкі смех...
У лапці абуты [redacted] ліп новых,
Едуць яны на начлег.

Світкі зрэбны... Палатаны...
Але хлопцы — проста душа!
Гора бачылі шмат яны...
— Гэй, паганяй! Шырай шаг!..

Заляскалі коней капыты,
Дарогу друкуе сто ног...
Месяц плача хмаркай закрыты —
Угнацца за імі не мог.

Вось паляна — коньмі стрыножана...
Вогнішча! Песні! Смех!
Толькі лес шэпча трывожна
Дзіўны сказ пра новы начлег.

Ночка, ночка... Цёмна, нявесела...
Вые на выгане воўк —
Гэтай ночкай паўстанца павесілі,—
Разудалы спеў вёскі змоўк.

Загарэліся хлопцы помстаю:
Калі гэтак — адплата не грэх!
Хто з касой, хто з сякерай востраю
Выйшлі ў пушчу на новы начлег.

Звоніць пушча зноў разудалымі,
Зноў шугае на вогнішчы корч,
Калі трэба, то раз! — ударым мы!
Ты маўчы, чарнавокая ноч!..

Дні мінулі — хлопцам весела!
Выйшлі з лесу — іх не стрымаць.
— Сягоння паўстанцы вешалі,
Сягоння на волі іх раць!

3

І яны, яны камсамольцы.
Ім не страшна адкрытая смерць,
Іх аружжа выстралам моліцца,
Кліч іх гучны — наўкола глядзець!

І ў полі пад градам шрапнелі,
Захіліўшы ў чырвоны сцяг,
Марш хаўтурны не раз ім пелі
І хавалі пад звон — «тра-ра-рах!».

Тады рацъ іх праўляла трызну.
Набіралася смеласці, сіл...
Камсамолію — вольну айчыну
Не спужаць міліёны магіл.

Камсамолец — запалены гартам,
Камсамолец — бунтарскі дух,—
Адзін кліч — стане новая варта,
Адзін кліч толькі — «Змену рыхтуй!».

4

І расце, і расце, і мужае
Камсамольцаў адважная раць.
Што ім вораг? Што і мяжа ім,
Як захочуць яны пагуляць!

На заводах, на фабрыках дымных,
Дзе палёў сінявокі прастор,—
Яны злучаны палкім уздымам,
Іх злучае юнацкі задор.

Толькі кліч — і за шэрагам шэраг,
Нібы мора прыбоямі хваль,
Яны змыюць мяжуючы бераг —
Вольным спевам запеніцца даль.

Не стрымаць, не спыніць ў падарожжы,
Хто агнём гэтай сілы сагрэт...
Пабядзіць дух паўстанчаскі зможа
Камсамолец, бунтар і паэт!

5

Вёскі спеў... Шумы горада...
Вуліц вясёлы, звонкі смех...
Успамінаюць сягоння горда
Камсамольцы мінулы начлег.

З маршам ўдаль!.. Бач, здаволены!..
— Гэй, не адстань! Шы-рай шаг!..
Песню! Плакаць даволі нам!
Камсамольцы — хлопцы-душа!..

Світкі зрэбны... палатаны...
Фабрычнага дыму пах...
Гора бачылі шмат яны,
І цяпер ім змагацца — не страх!

Не жыццё — а раздолле!..
Бо дзеці паўстаўшых краін...
Беларусь! і ты, Камсамолія!
Я, камсамолец,— твой сын!..

1924

МІЛЫ СЭРЦУ...

Мілы сэрцу, дарагі і любы
Дзён мінулых грозныя паходы...
Няхай сёння у паход затрубяць,—
Выйду першым з вогненнай паходняй.

Адпачну я, можа, на руінах,
Не шкадую ні жыцця, ні сілы...
Шлях адзін мой — згіну ці не згіну —
Бараніць, што сэрцу майму міла.

А цяпер я ў сонечным паходзе,
Песня льецца залатым струменем...
Слухай песню, вольны мой народзе,
Твой паэт цябе так разумее!..

Як і ты — і я жыву той думай,
Што мінуюць грозныя паходы...
Над людзьмі пакуль не знішчым глуму,—
Не тушы ты вогненнай паходні!..

ЛЕНІНАМАЙСКАЕ

Май — басаногі хлопчык Валодзя
Песні слухае Волгі шырокай,
Май — Ленін на дымным заводзе,
На трыбуне з прыжмураным вокам.

Вечны май... У чырвоным убранні.
У вачах акіян срэбра-сіні...
Ён сягоння жалобай паранены,—
Вэльмам чорным над ім навіс іней...

Песня-плач, песня-кліч вызвалення
Увесь свет зачаруе сягоння...
Йдуць адважна і смела за Леніным
Вольны скіф і нявольнік калоній...

Май цяпла — закалосяцца нівы,
Май святла — сонца грае ў палёх...
Я сягоння шчаслівы, шчаслівы,
Што па свеце Май песняй разлёг.

Слухай, Май! Вясны ты любоўнік,
Той вясны, што з чырвонай травы...
Паміж сцягамі Леніна помнік,
Мне здаецца, што Ленін жывы.

Мне здаецца,— з драўлянай трыбуны
Ён на захад кіўнуў галавою...
На загонах там ветрана-буйных
Вольны Май задажджыўся крывёю...

Погляд Леніна ловяць мільёны,
Погляд Леніна маёва-прамністы...
А там... хмары скудлачаным лёнам
Над Нёмнам навіслі імглістым.

Май у пушчы зарошчай чуць звоніцца,—
То паўстанцкай зямлі пакаленне...
Там... у кожным промені сонца
Ловяць погляд няўмёршага Леніна.

Май шапоча сцягамі-лісцем
Аб краіне квяцістай і вольнай...

Нёман гойсае, нібы ў калысцы,
І таксама пяе аб раздоллі...

А тут... паміж хваляў маёвых
Я на Леніна помнік глядзеў...
Мне здаецца, вось-вось скажа словы
Шматмільённай сваёй грамадзе...

Ён жывы,— адгалосам няслося,—
Будзе жыць сонцавеючым Маем.
Бо Май і Кастрычнік увосень
Памяць вечна аб ім уздымае.

Май — басаногі хлопчык Валодзя
Слухае песні Волгі шырокай,
Май — Ленін на дымным заводзе,
На трыбуне з прыжмураным вокам.

1924

ПРЫПЯЦЬ

Там, дзе сонца агнёвымі крыллямі
Хоча слёзы балота выпіць,
Шэпча хвалямі ціха гуллівымі
Чараўніца —
Прыгожая Прыпяць.

Зачараваны...
Чую, штось мудрае —
Мне гамоняць усплёскі ракі...
Я плыву...
Неба сінь... Зелень кудрая...
Берагі з вербалоз ды ракіт.

Як прыгожа!..
Ды толькі па лесе
Стогнуць цяжка сталеткі-дубы...
Ой, радзімае наша Палессе,
Хараство тваё хто загубіў?..

Чую сказ:
Дрэвам жаляцца хвалі,

Што з няволі бягуць —
З пазамежаў...
Ой, не раз дрэвы з ветрам паслалі
Свой паклон
У гушчар Белавежы...

Ну, а хвалям
Назад не пабегчы,
Каб сказаць,
Што жывецца тут люба...
Заўтра іх у вішнёвы вечар
На Украіне Дняпро прыгалубіць.

Ой, Дняпро!
Хлапец сінябровы!
Буду я аб тым што і ты, пець...
Бо кахаеш ты нашы дубровы
І яе —
Сінярусую Прыпяць.

Ой, як моцна абнімуцца й шчыра
У краіне прыгожай, блакітнай...
Шлях, што далей —
Шырай і шырай
У стэповых прасторах раскінуты.

Ой, Дняпро!
Прыгалубі, мілы,
Сінярусую дзеўчыну Прыпяць,
Хутчэй сонца
Агнёвымі крыллямі
Зможа слёзы балота выпіць.

Я плыву...
І плывуць летуценні...
Іх ніхто не пасмее стрымаць...
Рэчкі твар
Цалавалі цені,
Як дзіцятка цалуе маці.

А дубы
Шапацелі нясмела,
Нібы слухалі мудрае веча...

Па-над рэчкай
Туманам белым
Спаць лажыўся
Ружовы вечар.
Толькі хвалямі,
Хваля за хваляй,
Калыхала пяшчотна Прыпяць...
Там —
Дзе сонца агнёвымі крыллямі
Хоча слёзы балота выпіць.

1926

ЗІМА

Я ведаю,
Што хутка першы снег
Убеліць той палац,
Дзе распрануліся прыгожыя бярозы,
І возера,
Дзе я на чоўне ехаў,
Зіма сярдзітая
Надоўга замарозіць.

Мне дзіўна так,
Чаму люблю зіму я,
Чаму люблю
Сыпучы снег — пуховую пасцель.
Ой, край вясны,
Дзе я цяпер зімую,—
Узімку тут
Расце ўсё і цвіце.

Калі гляджу на лес,
Што пахмурнеў і шэпча
Ад сцюжы зімніх дзён
І снежнай завірухі,—
Здаецца, мудрае
Сабраць ён хоча веча...
І хоча ён,
Каб дум яго
Ніхто не знаў і не падслухаў.

Калі я пагляджу
Прастор акіну снежны,
Каб разгадаць,
Аб чым там свішча вецер,—
Дык чую я
Спеў сумны Белавежы,
Як галасна
Там стогнуць, плачуць дзеці...

О, там зіма!
Там і вясной сцюдзёна,
Ўсе скованы, як рэчкі лёдам...
Вясенняй восені
Чакаюць там штодзённа...
Жыццё бяжыць,
Знікае год за годам.

О, там зіма!
Дні не красуюць маем,
Там край украсілі
Шыпшына і быльнёг...
І толькі галаву
Лес цёмны ўздымае,
Галосяць воўкі там,
Пустэльні дзікай лог.

О цёмны лес,
О лог, палі-даліны,
Прасторы злітыя
Крывёю чорных дзён!
Ваш горды кліч
Ніколі не загіне.
Ён родзіць вам
Прыгожае жыццё.

Я ведаю,
Ваш кліч нясецца рэхай,
Што дзень, то новая
Расце ў лясах пагроза,
Там жыву —
Жыву ўсягды уцехай:
Бунтарскае крыві
Ніхто не замарозіць!

1926

ШЛЯХАМ ЗІМНІМ

Сенажацямі, лясамі
За санямі сані самі
Сцелюць сцежку.
Сцелюць сцілем.
У разгоне белы коні
Сівы грывы
Распусцілі.
Заскрыпелі, зарыпелі
Палазы ў лазе, запелі...
Просты вёрсты
Шляхам зімнім...
А сялянам — ім не зімна
У кажусе...
Коні трусяць
Ў завірусе,
Па замеценаму следу
Едуць, едуць, едуць...
Сіні снег
Сцяжынкі сее,
Усхадзілася завея —
Вее, вее, вее...
І даліна ў белы іней —
Гіне, гіне, гіне...
І не слізка...
Блізка, блізка
Стагі сена...
Чуць прыкметны
Багны, нетры
Ў мітусенні...
Над стагамі
Жэрдзі-вежы...
А палоззі гурбы рэжуць
Падкаванымі нагамі
І мінаюць гай за гаем...
Сівагрывых чутна ржанне...
— Вы — эх! Вы — эх:
Стой!
Прыехалі!
Стажарні!

1926

ПЕСНЯ ПРА ВЯСНУ

Я помню многа вёсен,
І сонцам край убраны...
Была на сэрцы восень,—
Імглістасць і туманы...

Мне быў тады нямілы
Вясны зялёны дзень,
І птушак пералівы,
І шумных вод струмень.

Мне погляду не песціў
Прастор палёў, блакіт,
Калі я слухаў песні,—
Спявалі іх ракіты.

Не раз сівога бору
Я сумны шопат чуў...
Аб тым жыцці і горы
Ніколі не шапчу.

Я помню многа вёсен...
Імглістасць і туманы...
Замест вясны — увосень
Быў сонцам край убраны.

У сэрцы радасць песні...
Знік вечны сум і жаль...
Вясёлы погляд песціць
Блакітна-сіня даль.

Мільгаюць дні за днямі...
Адну я помню восень,
Як зорамі-агнямі
Жыццё ўсё залілося.

Казаць аб днях мінулых
Не буду ў гэты дзень,
Калі з нячутным гулам
Вясна да нас ідзе.

Вяслуюць год за годам,
А праплыло іх восем...

Вялікім, знаць, паходам
Прайшла калісьці восень.

Плыць далей — хваціць вёсел,—
Не спыніць ветравей...
Так пройдзе многа вёсен —
Адна другой навей.

1926

ПЕСНЯ

Эх ты, песня-песенька,
Зрушыш сэрца волата,
А не тым, што весела
Сыплюць словы золатам.

Крыўды шмат рассеяна,
Крыўдай свет замучаны...
Сёння я асмеяны,
Сёння я засмучаны.

Сыплюць словы золатам,
Ў сэрца жалам колюцца...
Ад цяпла мне холадна,
Дума — ты нявольніца.

Праўду плачаш песняю,
Слова кажаш мудрае...
Што ж ты не пацешыш нас,
Сонца златакудрае?

Ты плывеш дарогаю,
Там, дзе шыр блакітная,
Кпін не чуеш ворага,—
Я табе завідую.

Але сонца промнямі
Зоры затуманіла...
На зямлі сягоння мы
Свецім зоркай ранняю.

На цябе, о сонейка,
З матыгой не сунуцца,—

Мая ж песня звонкая
Чуе кпіны вуліцы.

Сыплюць словы ласкавы,
Ў сэрца жалам колюцца...
Адкажу я казкаю:
Пройдзе ўсё, загоіцца...

Шмат хто нездаволены
Маёй песняй-думаю,
А я песняй вольнаю
Гэта ўсё раздумаю.

Пташка песняй ранняю
Будзіць лес азелены...
Ў сэрца я паранены,
Вольны птах падстрэлены.

Але песні гучныя,
Нашы песні — вольніца...
Нашто быць засмучаным,—
Пройдзе ўсё, загоіцца.

Сёння радасць плёскае,
Ў сэрцы песні — воля там...
Хай жа людзі жорсткія
Сыплюць словы золатам.

У жыцці ўсё вынесу,
Мне не страшны ворагі,
Песняй радасць выплесну,—
Ўсё, што сэрцу дорага.

Гэй вы, песні-песенькі,
Мной вы не асуджаны...
Ветрам вы разнесены
Па краіне ўзбуджанай.

Гэй вы, песні-песенькі,
Майго сэрца вольніца...
Нашто быць засмучаным,—
Пройдзе ўсё, загоіцца.

1926

ЗАСПЯВАЙ БЫЛЛЁМ, МЯЖА...

Спі, сыночак, вечар блізка —
Мне палоску трэба жаць.
Вецер, гушкай ты калыску,
Заспявай быллём, мяжа...

Шчэ не час спачыць ад працы,
Хоць ад поту твар мой змок,
Буду з мілым забаўляцца,
Як зямлю агорне змрок.

Спі, саколік мой прыгожы,
Ой, як цяжка, цяжка мне...
Тваёй маме хто паможа,
Што адна палоску жне?

Тата твой ваюе з панам,
Каб няволі больш не знаць...
Вырасцеш ты стройным станам —
Пойдзеш сам ў Чырвону рацъ.

Спі, мой коцік, закрый вочкі,
Больш люляць не маю сіл...
Дзень бяжыць і хутка ночка...
Зоркі сеюць небасхіл.

Вецер, гушкай ты калыску.
Заспявай быллём, мяжа.
Спі, сыночак, вечар блізка —
Мне палоску трэба жаць...

1926

Я МАЛАДЫ...

. . . .

Я малады...
У сэрцы кроў струменіць,
І сілай творчаю
Істота ўся гарыць...

Але шмат хворых ёсць
У нашым пакаленні,
Што квола поўзаюць
Пад промнямі зары.

Гляджу на іх,—
Плыве за думай дума:
«Куды нясе іх
Вецер-сухавей?»
І падаюць яны,
Як ліст пажоўклы дуба,
Калі ўсё дрэва так
Прыгожа кудравее.

Я чую плач і сум...
Стаяць на раздарожжы
І шапкай мерацца
Прастору сінь залатаць...
І веру страцілі
(На што гэта пахожа?!),
Што шлях свой барацьбы
Прайсці не зможа
Мужыцкі лапаць.

Глядзяць яны:
Здаецца, ўсюды пуста,
Здаецца ім —
Пабеглі дні назад...
Бо ловіць погляд іх
Ліхіх людзей распусту,
І п'яны рэстаран,
І ночы блудны сад.

Ну, а чаму ж
Не паглядзець вам далей,
Не паглядзець туды,
Дзе творчых сіл агонь,
Не бачыць тых,
Што новых дзён скрыжалі
Мільёны рук
Надпісваюць сягоння?..

Ці помніце,
Хто выйшаў з сутарэння

І вежу светлую
Будуе ў гэты дзень?
О маладое
Наша пакаленне,
Не снуйце вы
Пад сонцам,
Нібы цені.

І ў песнях я
Чытаю часам роспач,
Як бы свой лёс
Пясняр на струнах плача...
На раздарожжы ён
І дні, і ночы,
Нібы свой шлях
Ён страціў —
Не іначай!

О мой сабрат,
Знайдзі ты чалавека,
Калі яго
Чамусьці ты згубіў...
У нашы дні,—
Дні залатога века,—
Ты чалавек!..
І чалавек
Змагання й барацьбы.

Мой мілы край,
Спрадвеку ў сумных спевах
І ў казах жудасных
Народ твой з роду ў род,
Толькі цяпер,
Як сціхнулі завеі,
Ты скончыш свой,
Вялікі свой паход!

Я і хачу,
Йдучы з табой ў паходзе,
Не сумаваць,
Не плакаць,
Не стагнаць!
Красуй, мой край,

Бо сонца не заходзіць,
Дзе балаты твае,
І сенажаць,
І гаці.
Я шлях знайшоў,
Я слаўлю песняй радасць,
І песні я
Складаю ў сэрцы тон...
Я ведаю — даўно,
Даўно пара даць
Паэтам маладым
Дзён нашых перазвон.

О Беларусь!
Ты ўзросціш пакаленне
Сваёй змагарніцкай
І вольнае пары!..

. . . .

Я малады...
У сэрцы кроў струменіць,
І сілай творчаю
Істота ўся гарыць!..

1926

ВЯСНА І ДЗЯЎЧЫНА

Кожнай вясне
Кожная дзяўчына рада,
Бо вясна сум дзяўчыне рассее,
Не паслухае сэрца парады.

Знаю вясну,
Знаю адну дзяўчыну,
Калі сум ў яе сэрцы заснуў,
Як змораны хтось ў адпачынак.

Той вясною дзяўчына чакала,
Што з паходу каханак прыйдзе,
Вясну радасна так загукала,
А каханка... забіў якісь злыдзень.

Дзень вясновы жальбы не развее,
Пакуль ёсць войнаў дзікіх пагрозы...
І пабачыў вясной на траве я
Не расу, а дзяўчыны той слёзы.

Ты не плач, толькі помні аб гэтым...
Ты не траць ні надзей, ні красы.
Час ідзе — я узрокам паэта
Слёз не бачу, а каплі вясенняй расы.

1928

НА НОВАЙ ЗЯМЛІ

Я зноў, дзе поле каласамі
Свайму паэту шле паклон...

1

Здарова, хлопцы! Як жывецца?
Не спазнаю сваёй радзімы...
Дзе ж лес шумлівы з лёгкім веццем,
Куды ў грыбы калісь хадзілі?

А вёска дзе, што там за грэбляй
Была ахілена ракітай,
Што ворага калісь не стрэльбай —
Пужала саматканай світай?

А поле, поле. Шыр бясконца.
Куды ж дзяваліся ўсе межы?
Ўсё нова тут, пад новым сонцам,
Ўсё для мяне тут нова, свежа...

Балоты, бачу, асушылі,
Што сінім слаліся туманам...
Якая рацць, якая сіла,
З якім прайшла тут атаманам?

І трактар, чую я, стракоча
Вось там, за ўзгоркам у даліне...
Няўжо ж сказаць хто не захоча:
«Люблю цябе, мая краіна».

2

Здароў, паэт! Здароў, зямляк наш!
Цябе вітаць заўсёды рады...
Не спазнаеш сваіх землянак...
Скуль к нам? З Масквы ці Ленінграда?..

Ах, толькі з Мінска. Знаем, знаем.
Што там чуваць? Ці жыць цікава?
Мы чулі — Мінск звініць трамваем...
Для нас таксама гэта — слава.

Будынкі новыя, заводы —
То ж сіла горада і наша...
Вось толькі б не парушыць згоды,—
Кітай вайною штосьці страшыць...

Ды толькі мы не палахлівы,
Хто нам не слаў сваёй пагрозы...
А мы — будуем калектывы,—
Такі у нас мужычы розум.

Мы ведаем, што вораг хоча
Прынесці зноў нам шмат урону...
Калі жыццё наперад крочыць —
Не трэба лепшай абароны.

3

Зямля, зямля. О, колькі моцы
Захоўвалі твае глыбіны...
О землякі мае вы, хлопцы,
Узняць вы гэту моц павінны.

А горад? — горад вам паможа,
Рабочых рук і там мільёны...
Жыццё мы разам упрыгожым,
Хоць цяжка нам усім сягоння.

О, радасць дзён! Сустрэчы радасць,
Ўсё апісаць хто словы знойдзе...
Такая ж для мяне прынаднасць
На кожнай фабрыцы й заводзе.

Цяпер жывём мы іншым светам,
Цяпер інакш спяваць хачу я...
Той можа зваць сябе паэтам,
Хто нашых дзён жыццё адчуе.

Я рад, што думкі ўдаль занеслі,
Не чую плачу хат пад клёнам.
Цяпер спяваць я буду песні —
Магутным трактарным калонам.

1929

Я ЎСПАМІНАЮ ГОД ДВАЦЦАТЫ

(ДА ДНЯ ВЫЗВАЛЕННЯ)

Я ўспамінаю год дваццаты:
Плылі крывёю ўсе дарогі,
Быў сцяг над Беларуссю ўзняты,—
Сцяг бальшавіцкай перамогі...

Ліпнёвы дзень. Вайны пажары
Ў крыві людской даўно пагаслі...
Дзе панскія былі абшары —
Квітнеюць з кожным днём калгасы.

Ударны тэмп. Працуюць шпарка
Сям'ёю дружнай калектывы...
У полі трактар і жняярка
Ні для каго цяпер не дзіва.

А казкаю было нядаўна
Такі развой, такія штукі...
Сягоння мараць аб камбайне,
Аб лепшых выніках навукі.

Чытальні-хаты, яслі, клубы
Замест карчмы і гульняў дзікіх...
Няхай ліпнёвы дзень галубіць
Вольны прастор зямлі вялікай.

Савецкі край. Ты мілы сэрцу,
Да працы ты даеш натхненне.

Я жыць хачу, а не памерці,
Каб радасць несці пакаленню.

А вораг пільна, пільна сочыць.
За кожным нашым смелым крокам
Ён сочыць днём, ён сочыць ноччу,
І блізка ёсць ён і далёка.

Таму і мы заўжды на варце
Павінны быць сваёй краіны...
Шчыльней ў рады з рабочым станьце,—
Мы з гэтай сілай — не загінем.

Ні інтэрвенты, ні блакады
І ні паводка слоў хлуслівых
Савецкага не зрушыць ладу,
Бо наша моц — моц калектыву.

Ліпнёвы дзень. Шапоча жыта...
А сенажаць звініць касілкай...
Жыццё, жыццё, хутчэй скажы ты,
Ці люд працоўны — не асілкі?

Далёка рэчка ўецца йстужкай,
Там сход калгаснікаў ля млына...
Да іх хачу ляцець я птушкай
Праз лес, і горы, і даліны.

Скажу я ім: таму вы верце,
Хто не гандляр сваім сумленнем...
Хачу я жыць, а не памерці,
Каб радасць несці пакаленню.

1931

ПАЭМА ПРА МІКОЛУ СІНІЦЫНА

Быў пастухом,
Мазыршчыны балоты
Ён мераў лапцямі
Удоўж і папярок...
Не раз пакрыўджаным

Ён начаваў пад плотам,
Любіў адно:
Палескай ночы змрок.

Сінь вышыні
І мігаценне зораў,
Як многа дум
Навейвалі Міколе...
Чуў ад людзей,
Што ёсць далёка горад,
Каб быць у ім —
Не марыў ён ніколі.

Такі ўжо лёс,
Як і бацькам — батрачыць,
Перад багатымі
Гнуць спіну, біць паклон...
Але жыццё
Вірліць пайшло іначай
І старадаўшчыну
Забрала у палон.

Вайна — вайне.
Другой вайны пачатак.
Ў шаснаццаць год
Наш партызан Мікола
Чырвоным гнаў
Адкормны панскі статак...
Мазыршчына...
Лясы, балоты, поле...

Ён партызан
І бойкі і адважны.
Знаём яму
Тут кожны лог і кусцік...
Вядзе атрад,—
Паслухае, прыляжа...
А ворага — жыўём ён не адпусціць.

Мінулі дні.
Ён камандзір чырвоны,
Наган ў руках,
У кішэні партбілет...

Не страшна смерць
Свабоду хто бароніць,
Будуе хто
Нязнаны новы свет.

Два разы ранен
На калчакоўскім фронце,
Чырвоны сцяг
У бойцы за Кранштат...
Заўжды наперадзе
Быў у сваёй ёй роце,—
Для рэвалюцыі
Надзейны быў салдат.
Франты прайшоў,
А сіла ўсё ж не гасне,
У бойцы класавай
Наносіць метка ўдар...
Не так даўно
Спаткаў яго ў калгасе...
Ён старшыня —
Найлепшы гаспадар.

І сакратар
Калгаснае ячэйкі,
Якому фронт
Таксама сёння сніцца,
Гаворыць мне:
«Ты не знаём яшчэ з кім,
Вось старшыня,
Таварыш наш — Сініцын».

Ружовы твар,
Шрам тонкі над брывёю,
А зірк вачэй
Наўкол маланкай скача...
Ціха сказаў:
«І тут браць трэба з боем,
Каб найхутчэй
Расправіцца з кулаччам».
Здаецца, ўсё
Наладжана не дрэнна:
Машыны, трактары,
Калгаснікі — на яць.

А вораг ўсё ж такі не дрэмле.
Не тут, дык там —
А зуб яго відаць.

На здзельшчыну
Калгас наш пераведзен...
Здаволены,
Аб гэтым што казаць,
Працуе кожны
Сілаю мядзведзя...
На сходзе часам
Здарыцца буза.

А хто бузіць?
Бывае і бядноты...
Дзіўлюся,
У чым жа тут прычына?
Глыбей зірнеш —
Кулацкая работа...
Ох, ёсць ваўкі,
Прыкрытыя аўчынай.

Люблю прастор,
Зялёную шыр поля
І працу дружную
Людскога калектыву...
Пылае радасцю
Ружовы твар Міколы,
І адчуваецца,
Як ён і тут шчаслівы.

Мы змоўклі ўсе...
Над полем слаўся вечар...
Ды песня звонкая
Чуваць была дзяўчыны...
А рэйкі звон,
Нібы калісь на веча,
Склікаў калгаснікаў
Дахаты — на спачынак.

Калгасніцы
Сустрэлі нас ля гаю,
Шчабечуць птушкамі:

«Таварышок, Мікола,
Бач, здзельшчына
Сапраўды памагае,—
Працуюць ўсе
І лепш і болей».

І звонкі смех,
І гутаркі, і песні,
Як бы не быў
І цяжкай працы дзень...
Мікола з гордасцю
У шэрагах іх цесных,
Як камандарм,
З пабеднай бойкі йдзе.

А вечарам
Ідзе нарад на заўтра...
Ну, вось цяпер
Пара і для спачынку...
Дзе скарб калгаснікаў —
Пастаўлена ўжо варта...
Мікола йдзе
Пазабаўляцца з сынам...

Чарнявы сын
Параскідае цацкі,
На рукі просіцца,
Ну, і пайшла гульня.
— Глядзі, сынок,
Расці на змену бацькі,
Лажыся спаць,
А мама палюляе.

Аб справах зноў
Заўюцца думкі роем,
А сэрца стукае
Усяму жыццю у тахт...
Вось прыклад вам
Калгасніка героя,
Ён быў і ёсць
Герой на ўсіх франтах.

1931

НА ВАРЦЕ

Мы паэты — матросы лінкора,
Што плыве да сусветнай прыстані...
Хай хвалюецца, пеніцца мора,
На варце Кастрычніка выстаім.

Мы пяём аб людзях і жалезе,
Калі думкі ўзвіваюцца роем,
Знаем мы, што і паэзія
Барацьбы нашай класавай — зброя.

Таму кожнае палкае слова
Ў спеў завіць трэба шчыра, сумленна,
І ў бойку заўжды быць гатовым,
Каб не ганьбіла нас пакаленне.

Быць павінны адважнымі, стойкімі,
Шквал за шквалам рашуча бяром:
Рабочы — магутнаю стройкаю,
А паэт — сваім вострым пяром.

Камунізм — наша светлая прыстань,
Мы плывём ў хвалях бурных жыцця...
Кроў у жылах ніколі не выстыне,
Калі ў сэрцы чырвоны сцяг.

1931

ПАЭМЫ

БОСЫЯ НА ВОГНІШЧЫ

1

Вайна і пажар...
На вогнішчы людзі
Жывуць босымі.
— Няўжо ж гэтак і будзе?
Свой уласны дар
У чужых просім мы?
Працуй — на пана,
Працуй — на падпанка.
 Жыць стала пагана.
А тут яшчэ з самага ранку
Усякі чорт лезе ў балота.
 Ну і ёсць жа людзям ахвота?
Крыжам бы іх — каля плота,
 Ды — трах!
 Які тут страх?!
 А ты маўчыш,
Цягнучы сам цяжкі крыж.
Крыжамі ўставілі поле,
Пад крыжамі — магілы.
Шлях класці да Волі
У людзей няма сілы.
 — Эх, жыві, як папала...
 А для жыцця мала
 Аднаго толькі хлеба.
Пагуляць бы, душу адвясці!..
 Эх!.. пусці!!!
На ўсходзе зардзелася неба:
Нібы золата, падаюць косы...
На зямлі... агнявыя палосы,—
 Дзень новы, новыя ночы,

Век новы: агню, дыму, попелу...
Будзе шмат каму горача,
Нам толькі цёпла,
Дармо, што мы босыя!

2

— Пажар на Усходзе!
Таварышы, ур-р-ра!
— Што вы, шалёныя, годзе!
Што вам не шкода дабра?
Усё, што збіралі вякамі,
Сёння марнее ў агні...
— Маўчы! Мы цябе кулакамі,
Чуеш? Ні-ні!
Цэрквы, палацы, харомы —
Памяць мінулага — з дымам!
Што не запалім мы — зломім!
Знізу наверх ўсё падымем!
Страшна вам? страшна?
Пажару агонь ломіць вочы?
Затое нам відна ўночы...
Не ліце крыві — не пагасне.
Маліцеся, грэшныя, небу,
Рукі ўгору узняўшы,
Вас не паслухаюць хмары.
Таварышы!
Што нам трэба?
— Пажа-ары!

3

І пылае мур струхнелы,
Іскры скачуць па страсе.
Раптам вецер, вецер смелы,
Крыж чырвоны нам нясе.

— Адным крыжам будзе болей,—
Шэпча змучаны народ...
На крыжы чытаюць «Воля».
— Братцы! Гляньце на Усход!

То ж агонь, агонь збавення
Нам нясе Чырвоны Крыж.

— Братцы, песню вызвалення!
Люд гаротны, што маўчыш?

Паняслася песня волі
Між лясоў густых, балот...
І аб лепшай вольнай долі
Стаў ля рэчкі пець чарот.

4

Крыжы... курганы на балоце...
Зарослыя дзёрнам магілы —
Усё ў вогненнай зноў пазалоце:
Бушуюць дзве страшныя сілы,—

Змагаюцца *праца з багаццем:*
Свет новы жыццё ўтварае.
Зышліся дзве моцныя раці,
І праўда няпраўду змагае.

Глядзяць, пацяшаюцца людзі,
Зюзюкаюць бабы пацiху:
— Цяпер мо і нам добра будзе?
Забудзем бяду ўсю і ліха!

Баіцца наш пан-непаседа,
Нябось яго кончыцца песня!
— Не будзем больш мець дармаеда,
Да працы сам пойдзе, аж трэсне!

5

— Стойце, хлопцы! будзь на месцы!
Не кідайце на бяду...
— А казаў паганы ў Брэсце,
Што вайною не пайду...
А цяпер — глядзі!.. Ну, дзіва?!
Пачакайце... як жа нас?
— К вам мы прыйдзем, прыйдзем жыва,
А цяпер мы: раз! — два!! — раз!!!

Пры запаленых будынках
Чуем плач мы беднаты...

— Дзе ж цяпер шукаць прыцынку?
Ці даваць мо ла-та-ты?

Пан з падпанкамі рагоча,
Гладзіць тоўсты свой жывот
І пад нос сабе бармоча:
— Йдзе Хвядот, але не тот!..

6

Над палямі Белай Русі
Стогне віхар-бура...
— Зноў прыйшлі дзянькі прымусу,—
Шэпча люд пануры.

Арол чорны ўецца ў высі,
Крыллямі махае.
Над пахілымі крыжамі
Песню напявае;

Чуе пах сваёй ахвяры,
Когці распраўляе,
Ўніз спусціцца — там пажары,
Дымам павявае.

І змагацца стаў угоры
З бураю мяцежнай...
Рэжа крыллямі узоры
Ў небе чарнаснежным.

7

А на зямлі — даждаліся раю:
Старыя лады і манеры,
У пагонах ідуць афіцэры...
— Упакой раба Мікалая...
— Аляксея на многія лета...
Босыя кажуць:
— Што гэта?
З кукардай, акуляры на нос,
Чыноўнік на скверы гуляе...
Ў кішэні няма папярос,—
Мусіць, шмат зарабляе?
На Захараўскай вуліцы
Дзень як уздзене чорны халат,

Толькі песня чуваць блудніцы:
— Палюбі ты хоць трошкі, камрад,
А босыя ходзяць па попелу,
На Ўсход пазіраюць з надзеяй:
— Покуль што нам яшчэ цёпла,
Але мы вам ўспомнім,
Зладзеі!..

8

Бура страшная вырвала пер'я
Арлу чорнаму ў высі...
— Зямля! ах, зямля, цяпер я
Ўніз паляту — сцеражыся!..
І рэха адклікнулася: «Ах!..»
Буржуі крычаць: «Які страх!
Вось цяпер нам будзе скок...»
Дружна, роўна, крок у крок
Ідуць чырвоныя палкі,
І чуваць напеў стары:
— Эх, сякі-такі,
Чорт вас пабяры!..
Босыя спаткалі іх:
Гоман, жарты, крык...
— Туды бег, назад прыехаў,
Бач ты, бальшавік!

9

Босым дарогу!
Поп, памаліўшыся богу,
З цэркві ідзе па завулку:
— «О времена ныне...»
А ў разбітай вітрыне
Спекулянт шукае булку.
Чыноўнік казённай палаты
Скінуў парадны сурдут...
Бурчыць пад нос: «Праклятыя!
Зноў яны тут!»
Паны за граніцу
Давай бог ногі...
Гром... навальніца...
Б-о-с-ы-м д-а-р-о-г-у!..
Паўцякалі? Ну, так што ж!

На вогнішчы, басанож,
Пагуляем... Эх, глядзі!
Бедната ўся, выхадзі!
Ўчора там — а сёння тут...
Буржуазіі капут!
Зноў гуляем на балоце!
Ў войска, братцы,— па ахвоце...
Ухапіўшы сваю частку,
Расчынілі людзі пастку:
— Вой, вой, вой!
Будзе бой!..

10

Чырвоным завешаны вуліцы,
Вокны, балконы і плот,
Белы дом толькі журыцца:
Не йдуць туды на сход...
Чытаюць адны пацеры,—
У бога пытаюць, як быць?..
А босыя на сабранні
Пасылаюць к... мацеры...
Пану даволі служыць —
Вось наша заданне!
— А як жа?
Кім будзем звацца?
Як жа будзе вось гэта ды тое?
— Давайце ўсе разам змагацца,
Пакуль не знішчым старое!..
Замоўклі яны,— ні слова.
Чакаюць другога адказу...
Толькі шэпчуць, стуліўшы галовы:
— Паслаў бог бальшавіцкую заразу.
Зноў мы безгалосыя,
І цярпі, як сабака шалёны:
Ўласць усю забралі босыя,
А іх тут — мільёны!

11

Не ціхне бура. Стогне лес...
На ўсе лады віхура свішча!..
Лясун стары к русалкам злез
Спраўляць над возерам ігрышча.

Чырвоны колер ціхіх хваль...
У іх відаць адбітак неба,
І з тых краёў, дзе смерць і баль,
Руччы крывавыя шле глеба.

Русалкі скачуць з лесуном.
Музыка грае — «бух ды бразь!»
І вось, хто спаў адвечным сном,—
Усплыў над возерам — «сам князь!»

Не далі спаць. Вайна, агонь
Руйнуе ўсю яго краіну.
Пад ім стаяць не хоча конь.
І кліча князь сваю дружыну...

Русалак рогат. Ночы ціш...
Пужаюць князя над вадою...
Адказ чуваць: «Чаго крычыш?
Твая дружына там, з табою».

— А дзе паслухны мой народ?
Ён за мяне у бойцы ляжа!..
І чуе шум крывавых вод:
— Цяпер ён сам сабою княжыць!

І злосна князь рвануў каня,
Падняў уверх пярэдні ногі,—
На ўсход зірнуў, дзе золак дня,
Дзе кроўю змочаны дарогі...

Вось чуе раптам — «бух ды бразь!»
У саму поўнач ціхай ночы...
І зноў паплыў на дно наш князь,
Закрыўшы шлемам твар і вочы.

Блакітна-белы князя цень
Заслаў ўсё возера туманам,
І ходзяць хвалі ноч і дзень,
Шумяць і вечарам і рана.

Лясун, русалкі там рагочуць,
К сабе ўсіх маняць, кажуць: «Глянь!»
У вадзе чырвонай шмат хто хоча
Уночы бачыць князя здань.

12

На вогнішчы стала пячы.
На вуліцы вецер... бура...
— Трэба ўцячы,
Каб была цэлая скура.
— А мы, босыя, адступаем...
Не дадзім ахвотаю
Новай зямлі!
Таварышы, страляем!
Ротаю!..
Плі!..
Разлягаецца грук...
Чорны жук
І павук
Сядзяць у падвале, слухаюць,
Баяцца выткнуць жывот,
Дзеці сабачыя!
Босыя патыліцы чухаюць,
Пазіраюць праз плот,
У кулак плачуць:
— Бач, нашы паўцякалі,
Куды дзявацца нам?
Зноў служыць панам
Мы прычакалі?..
Людзей мала на вуліцы.
Ноч прыйшла, горад — пустка,
Толькі новы крык чуецца:
«Пшэ-пу-устка»!!!

13

Застагналі вёскі і сёлы...
Брычка стаіць ля святлічкі.
А народ схаваўся ў касцёлы:
Моліцца, чытае кантычкі...
«Бэндзь, люд спанялы...»
На шапку «ожал бялы»,—
Блішчаць гузікі,—
Чыноўнік зноў на скверы
Лушчыць гарбузікі,
Думае, якой ён веры?
— Ах, халеры!

Каб дастаць работу,
Пытаюць, хто ты?
А босым — холадна...
Абутым — голадна...
Жыць не ахвота.

14

Над балотамі дыміцца —
Згас агонь.
А па вогнішчы імчыцца
Белы конь.
Скача ўлева, скача ўправа —
Не стрымаць.
Захацеў улан на славу
Пагуляць.
Расступіся, свет, дарога —
Аднаму!
«За айчызну і за бога».
Што яму?!
Яго сіла, яго права,
Ёсць бізун...
Скача ўлева, скача ўправа
Конь-скакун.
Гэй, ляці, але дзяржыся,
Злы яздок,
Без пары не праваліся
У масток.
На вадзе ляжыць мост новы,
На агні.
Не праедзеш ты дубровы —
Пагані?!
Усхадзіўся лес шумлівы,—
Вые воўк.
Конь спаткнуўся палахлівы.
Стой, яздок!
На балоце і на полі
Зноў агні.
Не гуляць табе тут болей —
Павярні!

15

Вёскі і гарады
Дымам спавіты
Днём.
Ўночы глянеш куды —
Неба абліта
Агнём.
Слёзы... кроў на траве...
Як у магіле
Спіш.
— Бач, чырвоны плыве
Па небасхілу
Крыж.
Цёпла, і груганы
Ўсе на чужыне...
Эх!
Чуеш гоман? Яны!
Леташні гіне
Снег.
Нам не шкода: бяры
Стужы зімовай
Цень.
Крыж! Ты стань на гары:
Радзі нам новы
Дзень!

16

На вогнішчы басанож,
У руках вінтоўка, нож...

Здабываць галодным славу:
«Даёш Варшаву?!»

— Нам не трэба гарады:
Волі сцяг нясём туды,

Іскры гонім мы пажару.
Смялей ударым!

«Нам дарогу — уцякай!»
Чуваць крыкі: а-я-яй!..

Бач, улан астатні едзе:
«Ах, цо то бэндзе?..»

А чырвоныя ідуць,
Песні волі зноў пяюць,

Адусюль бягуць к ім людзі:
— Нам цёпла будзе!

17

Замоўклі песні грознай сілы...
Адкуль прыйшлі? хто яны?
Што рвуць няволі кайданы
І сыплюць свежыя магілы?..

Яны — байцы вялікай раці.
Іх хата там, дзе ёсць прастор.
Няволя, крыўда — вось іх маці!
Ідуць яны да сонца й зор.

За імі йдзе, хто голы, босы,
Ў пакуце жыў хто цэлы век...
Дарогу чорны снег заносіць —
Загінуць можа чалавек.

— Загінуць? Што ж! На той магіле,
Якая зможа прыгарнуць,
Вясною ранняй урадлівай
Прыгожа кветкі зацвітуць.

Прывабіць колер іх чырвоны
Схіліць калені над пяском
Таго, хто шле цяпер праклёны
І вострыць меч на нас тайком.

— Браты, за намі! Кінь маленне,
Хто праўдай жыць не даў зарок...
Смялей!.. Нас будуць біць каменнем.
Мы — нашых вольных дней Прарок.

18

Босыя ходзяць па вуліцы.
Тыдзень не елі стравы...
— Жыць будзем — нічога!
Буржуй за вугал туліцца,
Шэпча: «Дрэнныя іх справы...
Дзякуй богу!»
Хмары, дзе заход,
Падняліся...
— Што? зноў непагода?
— Вецер! — крычыць народ,
— Вецер, уздыміся!..
Вецер адказвае: «Згода!»
Хто слабы — дзяржыся.
...Хто рэжа,
Таму не балюча.
Балюча — каго рэжуць.
— Цяжка жыць ваюючы.
Зрабілі межы...
А вецер свішча, гудзе...
Сціхнуць не хоча.
— Гэй, хто там ідзе?
Сцягам белым махае?
Рагоча?!
Вецер, плюнь яму ў вочы!
— Пачакаю!..

19

Мы — дзеці краіны,
Дзе бура бушуе...
Мы на прадвечных руінах
Працы палац пабудуем,
Не любяць нас — босых,
Хто век быў абуты...
На нас узіраецца скоса,
Хто, як і мы, быў закуты...
І вы, хто гімны пеў гаротным,
Хто ў цемру слаў жыцця праменні,—
У руках трымаеце каменні
І нас пабілі б ахвотна.

А можа, Чырвань Сонца Волі
Вам асляпіла раптам вочы...
А помніце, як вы кляліся
Братам, сялянам і рабочым,
Што вы не здрадзіце — ніколі?!
Пявун не прапяяў тры краты,
Вы — адракліся...
С у п а с т а т ы!!!
Без вас рацъ наша узрастае,
Рады шчыльнеюць, крэпне дух!
Вы чуйце! Песня не сціхае:
«Паўстань, хто з голаду век пух!..»

20

Бягуць яны... Іх рукі, ногі
У крыві... пякуцца на агні...
Куды бягуць яны дарогай,
Дзе страшна ехаць на кані?
Яны баяцца спатыкнуцца,—
Не ўсякі будзе верны конь...
Хутчэй каня яны нясуцца
З агню ў агонь і праз агонь...
Пакуты крыж чырвоным крыжам
Яны наважылі змагчы...
Што шаг — пабеда бліжай, бліжай,
Іграйце песню, трубачы!
Тру-ру-ру, тра-та-та!
Гэй, за намі, бедната!
На дарозе макрата...
Тру-ру-ру, тра-та-та!
Тухне вогнішча ў крыві,—
Песню іграйце: «дзін-дзі-ві!»
Каго зловіш — разарві,
Хто не наш — таго даві...
Босы хто — за намі ўслед,
Хто ўбогі, хто раздзет...
Гэй, за намі — ў новы свет!...
Цёпла там і там прастор,
Небасхіл там повен зор...
Сонца тчэ жыцця узор!..
Там спачынеш, бедната...
Тру-ру-ру, тра-та-та!

Бягуць яны... Іх ловяць вочы
Золата сонечны прамень,
Які і родзіць з цемры ночы
Вялікай будучыні дзень...
Што шаг — пабеда бліжай, бліжай...
Штандар чырвоны на плячы...
Чым крыж цягнуць — лепш спаць пад
крыжам...
Іграйце песню, трубачы!!!

1921

ЛЕНІН

Было сонца
Затуманена дымам.
На людзей
Гарматы глядзелі
Смерцю дзікай...

А мільёны нявольных
Нястрымана
Ішлі паміраць
Паходам вялікім.

Было поле
Крывёй завільгочана,
Засеяна
Валавяным збожжам —
Вострым градам куляў...

О зоры!
Што вы напрарочылі?..
Калі ўзнімецца
Смерці разгулле?..

О неба!
Ці хутка загасне
Узняты
Вайной непатрэбнай
Вялікі пажар?
Ці хутка

Дні хмурыя
Зменяцца яснымі?
А людзі
У новым паходзе —
За волю —
Рашучае скажуць:
— Даволі!

. . . .

Чуцен кліч
Па шырокаму свету...
Паўстаюць
За народам народы...

Будзеш ты,
О зямля, сагрэта
Небывалым агнём
Паходу.

Маўчалі зоры...
Неба маўчала...
Ад зор і неба —
Нямы адказ...

Чырвоным шляхам,
Шляхам узорным
Пайшлі мільёны,
Пайшлі з няволі,—
Агонь адплаты
У іх не згас.
Зноў агнём
І паводкай крывавай
Забушуе прастор,
Загудзе!..

Слава!
Прароку слава!
Што ў паходзе
З нявольнымі разам
Ідзе!..

Ленін!
Ленін!
Ленін!

Фабрыка і завод
Грукоча...
А вёска,
Блакітная вёска,
Нічога не хоча...
— Што нам вызваленне?!
Загнаць бы пана ў дошку!
Зямлі і Волі!
А болей нічога!
Нічога болей!
— Без Леніна ні да парога...
Галосяць гудкі заводаў...

Спаліць!
Усё спаліць
Тысяча дзевяцьсот семнаццаты год...
«Паўстане людскі род»...

1

У вёсцы блакітнай,
Сярод васількоў-калоссяў
Жыве селянін Мікіта...
Лес за акалоцай
Сумна галосіць...
Ад усходу да захаду сонца
Стогне Мікіта,
Мікіта галосіць,
Сіратою ў полі пакінуты...
— Сыны на вайне...
Войскамі поле здратована...
Ну, а мне?
Што рабіць мне?
Паны галаву скруціць гатовы нам...
«Вайна да пабеднага канца»...
На фронт коні і людзі...
А нам?
А нам што будзе?
Мусіць, загінем...
Нічога нам не пакінулі...
Тра-та-та-тах!..
Бух! Бух!

...Айца
І сына...
Святога духа...
Можа, сынкі забіты?..
Тра-та-та-тах!..
Бух! Бух!
Плача Мікіта,
Плача і слухае.

2

Вечар...
Вечар асенні, хмуры...
Дождджык цалуе шыбы.
Вецер пяе-туруе.
— Каб жывыя — прыйшлі бы.

Раптам — стукат у сенцах...
Увайшоў паволі
І кажа:
— Тата! а тата!
Толькі мяне захавала доля...
І павесіў партрэт на сценцы.
Зажмураным вокам
Партрэт аглядае хату...
Нібы то злотная пража —
Снуюцца і свецяць
З камінка
Карчоў праменні...
У Мікіты — ўраз успамінак...
— Сыночак, скажы мне,
Ці жывы ўсе дзеці,
Што ў войска забралі ў жніўні?..
— Загінулі двое... там... далёка...
А мяне прасцяроґ — вось гэты...
Плечы яго не ў палетах...,
Завуць яго Ленін!
Ён збавіў ад смерці...
Шануй яго, тата!..
Насі, як і я,
Імя яго у сэрцы!
Зажмураным вокам
Партрэт аглядае хату...

— Ты тут... тыя забіты... далёка...
Насіць яго імя ў сэрцы...
Мікіта тварам к сценцы
Стаў на калені
І шэпча:
— Ленін... Ленін...

3

«Вайна да пабеднага канца»...
А з балкона Кшэсінскай палаца,
Дзе рабочых галодная раць,
Нясуцца Леніна словы:
«Без вайны,
Без вайны змагацца!
Хто за вайну —
расстраляць!..
Гэта першая пастанова...
Ваяваць мы іначай хочам!..
        Таварышы рабочыя
        і сяляне!
Мы разам паўстанем!..
Пойдзем фронтам,
Фронтам адзіным!..
Не траціць ні адной гадзіны!»
Міколы іскрацца вочы,
Як толькі гляне
на балкон, на Леніна,
На фігуру гранітнага воску...
Ўспамінае загоны-паясы,
Дзірван, каменне,
Балоты, лясы...
Ўспамінае родную вёску,
Панскі здзек і прыгоны...
        Але сягоння —
Гэта толькі сон...
Сон аб акцябрскай славе...
Бы прыйшоў да бацькі ў госці,
Пад партрэтам на лаве
        спіць ён...
Але не спіцца яму чагосьці...

4

І толькі зірнула раніца.
Мікола шынельку латае...
А Мікіта
З Леніным раіцца,
Пытае не хітра,
Як шчасце здабыць
Мужыку.
— Тата! а тата!
Вось табе сына руку:
Заветы яго —
Калі выпаўнім —
Будзе воля нам,
Будзе зямліца!
У Мікіты слёзы выплылі...
А Ленін здаволены
На Міколу глядзіцца...
І з закуранай
Сялянскай хаты,
Пад поглядам
Са сцяны партрэта,
Мікола сабраўся ў салдаты
У войска на пятае лета.
Цяпер хата не плакала
Комінам,
Не расіліся слёзы са стрэх...
Сумна бацьку...
Шкада, як нікому,
Што сынок
Гэтак мала пацешыў.
Эх, сыночку!
Пабыў толькі ночку,
Толькі ўспомніў
Памёршую маму...
Расказаў сваю мне праграму...
Як след не спачыў —
І ў дарогу...
Хоць бы тры дзянькі...
Слухае сын словы,
Сам жа ўжо гатовы...
У лапці абуў ён ногі...
Аборы з пянькі...

Торбу закінуў на плечы...
— Пастой! засланю хіба печ,
Каб шчасце было ў падарожжы.
— Ленін, Ленін паможа! —
І Мікола схіліў калені...
Бляскам
Цудоўным
Святлела
Восені
Соннае
Ранне.
А Ленін,
Са сцяны задуменны Ленін,
Поглядам смелым
Благаславіў іх развітанне.

5

Не раз сумаваў па сыну Мікіта,
У госці чакаў штодзянька...
— У засеку больш цяпер жыта,
Бяда — няма вось сынка...
Ці хутка усёй калатніны
Пазбудзецца зайздрасны свет.
Зрабі так,
Каб пачуць хоць пра сына!..
І Мікіта глядзеў на партрэт.
Ведаў бацька,
Што сын камуністы,
Што Мікола у Леніна ўласці.
Не маліўся больш прад прачыстай,
Каб сынку ў барацьбе не прапасці.
І назаўтра —
Ну проста цуда!
Ад сына прынесена вестка:
«Тата!
На заводзе працую...
Шлем паклоны —
Я і нявестка».
Палюбіў Мікіта Леніна,
Палюбіў —
Ну проста да смерці...
І ў той дзень вясёла-вясенні

Пакляўся яму толькі верыць.
І штодня —
Ад працы хоць і занурыцца,
У пасцелі Мікіта раздзеты,
Змрокам моўчкі,
Ад сэрца любуецца
Закурэлым ад дыму партрэтам.

6

Час мінуў...
Сялянскія хаты
Слова Ленін — зрабілі святым,—
Зналі ўсе,
Ён не любіць багатых...
Ён за праўду,
За лёс беднаты.
А Мікіту нібы то смешна,
І Мікіта быў вельмі рад,
Што яму —
Ён паверыў першым,
Калі сына слаў у салдаты,
Калі ў армію
Войск чырвоных
Яго сын пайшоў без прынук,
А цяпер —
Недзе молатам звоніць...
Ёсць нявестка,
Унучка і ўнук.
І не раз
На сходзе вясковым,
Калі бедных зганялі свістам,
Мікіта смела браў слова
І гукаў:
— «Я і мой сын — камуністы...
На бедных свіст гэты...
Таварышы!
Дзе ваша сумленне?!
Багатыя свішчуць —
Ліхая прыкмета!
Таварышы!
Рабіце, як кажа Ленін!»
А часам —

Возьмуць падатак
З беднага —
І возьмуць лішні...
Ломяць рукі людзі,
Галосяць і кажуць:
«Усявышні!»
А Мікіта прыйдзе дахаты,
Ноч усю спаць не ляжа...
На Леніна гляне і скажа:
— Каб ведаў Ленін аб гэтым!
Ну, не прыжду хіба лета,—
Ураз на машыну —
Паеду ў Маскву я да сына...
Можа, цябе там пабачу,—
Табе раскажу усё чыста.
Я — як і ты, як і сын — камуністы!..
Глядзіць на партрэт і плача..

7

Скажа хто —
На колькі часу
Свет пазбыўся калатніны...
Толькі бач:
Пажар той гасне,
Што знішчаў куткі краіны.
І ў блакітных вёсках-сёлах
Новай вольнай Беларусі
Селянін пяе вясёла:
«Не сагнуся так, як гнуўся...
І паноў зямлі абшары
Сам сажну ў свае засекі...
Не затуляць край наш хмары,
Край, што вечна быў у здзеку!»
Але сягоння
Сяляне штось не ў гуморы...
Выйшлі ў поле на загоны,
З імі каморнік...
Пастанову зрабілі учора:
«Не патрэбны межы,
Што хаваюць поле ў быллі...
Няхай лепш разоры»...
— Нам казалі,

Як у войску былі,
Што ўлада панскай зямлі
Прырэжа!..
— Сваёю не ўсе здаволены!..
— Ці ж можна —
Шнуры у тры пядзі?!
— Чакалі!
— Чакаць даволі нам!
— Таварыш каморнік!
У пераглядзе
Павінна быць наша заява!
— Не каморніцка справа,—
Я — толькі мераю....
— Пра зямлю пры цары пелі!
Дзе гэта відна?
— За рэвалюцыю і мы цярпелі —
Ці ж нам не крыўдна?!
— Таварышы!
Давайце хэўраю
Да Леніна напішам ліст...
Бо ён,
Ён камуністы
І заўжды спагадае аб нас.
— Час ужо!
Час
Беднаце даць надзелы!
Не раз і не два
Сялянамі поле галдзела.
Непакоіла вёску братва.
— Даеш надзелы!
— Падзяліць трэба маёнткі,
Каб пан і здалёку
Не мог-такі
На іх вытрашчыць вока!
— Парэзаць усё на палеткі!
— Знішчыць маёнткі
Без глуму!
А мы,
Мы самі зробім
Камуну...
— Не мы — нашы дзеткі!

8

Спавіла вёску вечара ціша:
Замоўк і на вуліцы гоман...
Толькі гутарка хату калыша:
— Паслаць!
— Паслаць за Сымонам!

І дзядуля старэнькі, сівы —
Ён адзін між старых пісьменны —
У будыніку пчол гаманлівых,
Апіраючыся кіем, сяменіць...
— Мы самі аб марнай долі
Напішам да Леніна ў «ноце»...
І выводзіць дрыдача крамзолі...
Не даваць жа пісаць блазноце!
А ў сініх хмарах махоркі,
Нібы зоры,
Блішчаць іх вочы...
Што ў жыцці было іх горкім —
Усё Леніну выкласці хочуць.
Ён паможа ў няшчасці — вераць,
Ён звядзе з непарадкамі квіты...
Раптам
Рыпнулі дзверы,—
Увайшоў вельмі хмурым Мікіта.
— Атрымаў ліст ад сына ўчора...
Сам нічога... і дзеткі здаровы...
Піша ён... аб Леніне... хворы...
Пахіснулі сяляне галовы...
А пяро —
Заскрыпела і змоўкла
На паўслове мужыцкай «ноты»...
Толькі месяц зірнуў пажоўклы
Праз акно
На слёзы бядноты...
— Што ж рабіць?
— Пачакаем троху...
Даць спачынак — здароўю парука,—
А Мікіта паедзе праз год...
На сёмуху...
Завязе ліст у самыя рукі...
А ноч —

Нібы плакала лесам...
Над вёскаю —
Гром забражджаў,
Месяц хмарамі сінь занавесіў...
Закапалі слёзы дажджу.

9

Прыходзіла за весткай вестка
Пад стрэхі сялянскіх хат,
І кожнага сходу павестка
Аб Леніне ставіць даклад.

— Ці дуж?
— Ці не дужы?
— Ці ёсць на паправу надзея?
А Мікіта —
Праліў слёз лужу,
Дзень і ноч на партрэт глядзеў.
І не раз —
Зажмуранае вока
У Мікіты ўздымала дух...
Ён тады —
Ў задуменні глыбокім
Нібы Леніна словы слухаў.
Мікіту здавалася часта,
Што партрэт —
На сценцы гавора,
Што папера —
Словамі шастае,
Як Мікіта кажа пра гора.
І ў адзін зімовы вечар
Мікіта глядзіць Леніну ў вочы...
А за акном —
Плача вецер,
На камінку —
Шугае корч...
Вясёласць —
З вачэй нібы ўпала ўся,
Нібы дыхаць зрабілася трудна...
Мікіту —
Усю ноч не спалася —
Ноч цягнулася вельмі марудна...
— Як пабачыць цябе хачу я,

Не счакаю ніяк вясну...
Нешта сэрца нядобрае чуе,—
Мікіта сказаў і заснуў...
А ў акно
Глядзела раніца,
Невясёлым глядзела тварам...
І сняжынкі
Чамусьці не дражняцца,
Як мароз іх пужае ўдарам.

10

Горад...
Заплаканы горад...
Сёння весткаю
Вёску не радуе...
У бязмежныя далі-прасторы:
«Ленін памёр» —
Нясе радыё.
Лясы, балоты і поле
Заплакалі марш хаўтурны...
— Няма...
Няма яго болей.
Плача народ пануры...
Плача і вёска, плача...
Снег нібы ў жоўтым пяску...
А Мікіта сон бачыць,
Што едзе да сына — ў Маскву.
Толькі прыход суседа
Не даў больш аб слодычы сніць...
— Мікіта... ты, пэўне, не ведаў...
Ленін... сказаў... доўга жыць...
І глядзяць
На партрэт здалёку...
Мікіта ў слёзы ўміг...
А Ленін зажмураным вокам
Жывым пазірае на іх...
— Хай памёр...
Але ў сэрцы нашу я
Яго імя — ён будзе жывым...
Капля слёз на зрэбнай кашулі
Здавалася капляй крыві.
І Мікіта з жалобаю ў сэрцы

Не зводзіў вачэй з партрэта...
— Ці ж можа Ленін памерці?
Не веру,
Не веру я ў гэта...
        А партрэт, які быў
                        задумленны,
Як раней ён —
                і вока жмурыць...
Ніякай няма перамены
У вялікай магутнай натуры.
Ленін...
Ленін...
Ленін...
Галосяць заводы і фабрыкі...
І вёска...
        Блакітная вёска...
Таксама ў жалобных фарбах...
        Ліе за слёзкаю слёзку.
Поле, лясы і курганы
        Глядзяць сіратліва...
Чуецца толькі:
                «Смерць паганая!»
        І зноў маўкліва.
Каменіцы горада
І драўляныя хаты,
Што аб Леніне пялі горда,
Адчуваюць вялікую страту...
Боль адчуваюць
        Усе, як адзін,
Хто жыў яго думамі.
Адвітанне аддаём і мы...
Роўна на пяць хвілін
        Жыццё замірае...
        У магілу
Кладуць неўміручага Леніна.
        Сіла пабядзіла сілу...
Гудкамі адходную граюць
        таму,
Хто прынёс вызваленне...
Над магілай жалобны плакат.
        Чытае пралетарыят:
«Выпаўнім заветы Леніна!»

1924

АПАВЯДАННІ, П'ЕСА, НАРЫС

ДЗІЎНАЯ ЗАЯВА

I

Здарылася гэта ў Пятроўку. Была нядзеля. Сонца пачало пячы з самага рання. Уся вёска пацягнулася ў цэркаў.

Стары Апанас Гарбуз хаця і лічыў сябе набожным, але ў цэркаў хадзіў рэдка. Ён больш маліўся дома дзеля таго, што недалюбліваў папоў. «Гаворань у цэркаўцы адно, а робяць зусім другое»,— адказваў ён, калі яго пыталі, чаму не любіць папоў.

Сёння, як заўсёды ў святую нядзельку, пад'еўшы добра бліноў з верашчакаю і вычысціўшы міску беленай заціркі, Гарбуз выйшаў у садок, сеў на лаўцы пад кустом агрэсту і стаў пазіраць на агарод. Ён вельмі дзівіўся, што, нягледзячы на сухую вясну, варыва на градах «шалела».

— Вось толькі агуркі трохі заняпалі, мусіць, апошняя спёка пашкодзіла,— прагаварыў ён сам сабе і пагладзіў рукою па жываце, які ўжо зверху стаў награвацца ад сонца.

У гэты час сусед Мікола Шклянка, ідучы з поля, убачыў, што ў яго агародзе рыецца Гарбузова свіння.

Шклянка быў чалавек сярдзіты. Гэта можна было ўгадаць па тым, што ён заўсёды кусаў свае «каціныя» вусы і жаваў канец барады. Ён мог ні за што ні пра што наваліцца на чалавека, аблаяць яго апошнімі словамі, пасля прасіць прабачэння і ў канцы зноў пачынаць лаяць.

Убачыўшы чужую свінню, Шклянка ўхапіў здаравенны кол каля загарадкі і стаў ганяцца за ёю. Свіння кінулася на Лыску, якога жонка Шклянкі ўспела выпусціць з хаты, пачуўшы голас гаспадара.

— Лыска, кусі! Каб яе ваўкі задушылі! — крычаў нечалавечым голасам Шклянка.

Свіння, не бачачы ратунку, рынулася ў плот, каб выскачыць у свой агарод, але плот быў моцны, і яна, прасадзіўшы галаву, ніяк не магла выцягнуць другой палавіны сваёй асобы.

Шклянка гэтым часам падбег да яе і так аперазаў калом па спіне, што яна [redacted] болю заглушыла піскам усю вёску.

У гэту хвіліну Гарбуз якраз ганяў з лысіны мух. Ён хацеў нешта на іх казаць, але, пачуўшы такі піск, так і астаўся [redacted] расчыненым ротам.

— Божухна! — закрычаў, апамятаўшыся, Гарбуз,— ці не маю Перапалосую хто пачаставаў.

З апошнімі словамі ён пабег на месца крыку.

Свіння так і асталася ляжаць у плоце, а Шклянка растаяў з калом у руках і з пераляку не ведаў што рабіць.

Пабачыўшы Гарбуза, ён хацеў кінуць кол у крапіву, але Гарбуз закрычаў:

— Стой! Стой, каб цябе пярун забіў! Што гэта ты зрабіў? Апошнюю свінку...

— А навошта пускаеш у чужыя грады? Для тваёй свінні сеяў, ці што? Лысая падла! — адказаў Шклянка і пайшоў на свой двор.

— Дык ты думаеш, гэтым усё і скончыцца? — крычаў услед яму Гарбуз.— Я гэтага не дарую! Яшчэ ёсць воласць, суд!..

Пачуўшы гэты крык, Гарбузіха кінула паліцу у печы і выскачыла з чапялою ў руках, забыўшыся, што на гаршках дапякаўся апошні блін.

Яна, даведаўшыся, у чым справа, і пабачыўшы, што Шклянка [redacted] жонкаю раяцца на сваім двары, выбегла на вуліцу і пачала крычаць і клясці іх на чым божы свет стаіць:

— Недавярак! Арыштант! Злодзей! Гэта табе не каноплі Васілёвы цягаць з падсвіронка!.. Каб ты да святога Пятра не дажыў! Каб ты гэтак поўзаў жыватом, як мая свінка поўзае!..

— Годзе! годзе ўжо! — сутрымліваў яе Гарбуз,— пашануй святой нядзелькі.

На гэты крык выскачыла на вуліцу Домна, кума Гарбузіхі. Яна не разбірала, хто і ў чым вінаваты, а

зразу навалілася на жонку Шклянкі і пачала яе лаяць.

— Добра, добра ведаю, што ты за штучка! — крычала Домна.

— А ты не сунь носа, куды не трэба! Ты нічога не бачыла! — агрызнулася жонка Шклянкі.

— Што? — мацней закрычала Домна.— Ты яшчэ агрызацца ўздумала? Не бач ты свету, калі я не бачыла, як твой «ваўкалака» (Шклянку за яго сярдзіты від у вёсцы звалі «ваўкалакам»)... як твой «ваўкалака»...— прагаварыла яна яшчэ раз, але далей не ведала, што казаць, бо не ведала, за што сварацца. Сваю гутарку Домна кончыла тым, што павярнулася задам... і пабегла да Гарбузоў, каб распытаць, што такое здарылася.

Хутка Гарбузы пакаціліся на свой двор; толькі людзі, якія збегліся на гэты лямант, гутарылі паміж сабою, хто больш вінен. Як трэ было і чакаць, большасць вінаваціла Шклянку.

Кончыўся ўвесь гэты кірмаш тым, што стары Сцяпан, выкурыўшы тры люлькі чужога тытуню, сказаў:

— Што нам да іх? Няхай самі разбяруць, хто больш вінен, і пагодзяцца, а нам час разысціся... Толькі дай, Сымон, яшчэ на люльку тытуню.

— Закурвайце, мужчыны! — адазваўся Сымон, выняўшы з-за пазухі вялікі капшук з тытунём.

Усе закурылі і разышліся.

II

Прайшло некалькі дзён. У воласці адбываліся суды. Сходавая была перапоўнена сялянамі. Адны з іх былі закліканы павесткамі, а другія прыйшлі проста так, каб пачуць навіны. Хаця яны паміж сабою гутарылі і «ціхенька», але часам падымаўся такі гвалт, што прымушаў высоўваць галаву аднаго з суддзяў [illegible] пакоя, дзе разбіраліся справы, і крычаць на ўсё горла:

— Мужчыны, не крычыце! Бо старшыня вон павыганяе!.. І што за народ! — і галава гэта зноў знікала.

Ад дыму ў сходавай нікога не было відаць, калі ўкаціўся ў яе Гарбуз, трымаючы ў руках нейкую паперу.

— А браточкі мае! Вось накурылі, і бацькі роднага не распазнаў бы,— забурчаў пад нос Гарбуз і стаў праціскацца да тых дзвярэй, якія вялі да пана старшыні.

Дзверы гэтыя ён ведаў добра, бо не раз прыходзілася іх адчыняць. Толькі ён дацінуўся да іх, пацягнуў за клямку, як зараз нехта закрычаў:

— Куды не ў чаргу прэшся! Паклічуць, як будзе пара!..

Але Гарбуз на гэта не звярнуў увагі: ён ведаў, што яго не паклічуць, бо заявы аб яго справе там не было,— ён трымаў яе ў руках.

Пастаяўшы трошкі ля дзвярэй, Гарбуз першым увайшоў у канцылярыю, як толькі адтуль выйшла якаясь баба — уся чырвоная, як рак печаны.

Нічога не кажучы, ён падышоў да стала і палажыў сваю паперу пад самы нос старшыні.

— А ты чаго не ў чаргу? — пачаў быў старшыня, але, спазнаўшы Гарбуза, таго самага Гарбуза, з якім пару дзён назад выпіваў у Залмана, ён дабавіў:

— Хіба такая пільная справа?

— Вельмі пільная, паночку! Калі ласка, каб зараз і разабраць... Буду вельмі дзякаваць, і як кончыцца суд...

Але старшыня не даў яму дагаварыць, а сказаў, каб выйшаў у сходавую і пачакаў, пакуль будуць разглядаць гэту паперу. Гарбуз выйшаў.

Дзеля таго што старшыня быў няграматны, то ён адразу гэту паперу падсунуў да пісара і запытаў:

— Аб чым там?

Пісар глянуў на паперу, раскінуў яе і здзіўлена стаў ківаць плячыма. На паперы нічога не было напісана, але нешта было намалёвана.

— Нічога я тут не разбяру! — сказаў пісар.— Разбірайце яе самі. Гэты чалавек, мусіць, звар'яцеў: падаў не заяву, а чорт ведае што! І чаго толькі ні пачуеш і ні пабачыш ад гэтых паганых мужыкоў! Ох, ох,— і стаў пісаць далей, перадаўшы яе старшыні. Старшыня доўга круціў яе ў руках, нават пад святло пaглядзеў, але каб зразумець што — дык нічога. Усе суддзі папарадку разглядзелі, і ніхто нічога не мог паняць.

— Я восьмы год суддзёю, але яшчэ такой заявы не бачыў,— загаварыў адзін суддзя, які да таго быў п'яны, што сеў у куточку паміж двух сцен, каб толькі, пахіснуўшыся, не паляцець на падлогу.

Вы не дзівіцеся, што суддзя быў п'яны. Тут усе суддзі былі п'янымі, а таксама і старшыня і пісар. Бо су-

ды цягнуліся ўжо трэці дзень, а пасля кожнай разабранай справы, як бы яна ні канчалася, на чыім бы баку ні была праўда, ім усім прыходзілася ўставаць з крэслаў, ісці ў пакой, які адзначаўся для судоў, калі прыязджаў земскі начальнік, і там выпіваць некалькі бутэлек гарэлкі. Але, нягледзячы на тое, што былі ўсе п'яныя, яны рабілі сваё і судзілі так, як на гэта паказвае «стацця», якая ўжо даўно стаяла ў вышэйсказаным пакоі. Яны думалі, што з такою самаю «стаццёю» прыйшоў і Гарбуз, дзеля чаго «дзела» яго «без паследства» астаўляць не можна было.

— Пазваць яго сюды! — закрычаў старшыня.— За каго ён нас лічыць, каб падаваць заместа заявы чорт ведае што!..

Зараз з'явіўся Гарбуз.

— Ты гэта што? Смяяцца ўздумаў над начальствам? — закрычаў зноў старшыня і націснуў слова «начальствам».

— Барані божа, паночку! — нясмела загаварыў Гарбуз.

— Ды што гэта? — запытаў пісар, паказваючы на яго паперу.

— Гэта... гэта заява, каб вы разабралі маю справу з суседам Шклянкам.

— Ці ж тут што-небудзь напісана? — загаварыў пісар мацней, коса паглядаючы на Гарбуза.

— А ці ж вы, паночкі, няграматныя, што пытаеце мяне?

— Дурань! З канцылярыі паганю! — закрычаў старшыня і высмаркаўся ў кулак.— Хто табе напісаў!

— Там не напісана, пане старшыня, а намалёвана,— паправіў пісар, які быў цверазейшы за ўсіх.

— Гэта мне Юрка Арцёмаў напісаў, бо сам я, як ведама, няграматны...

— А ён граматны... Юрка той? — запытаў адзін суддзя...

— Таксама не, але за залатоўку ўзяўся напісаць... Ён казаў, што ў судзе разбяруць, хоць трохі галовы і паломяць.

— Каб ён сабе ногі паламаў,— прамармытаў п'яны суддзя, седзячы ў кутку.

— Бачыце, мае паночкі,— казаў далей Гарбуз,— усё сяло абышоў, нікога граматнага не знайшоў. Анд-

рэй Базылёў умее пісаць, але ён нейкі пляменнік Шклянкі, дык ні за якія грошы не ўзяўся напісаць заявы на свайго дзядзьку... Думаў не судзіцца, алс, дзякуй яму, Юрка зрабіў ласку, напісаў...

— Вось каб яго палажыў на лаўку ды дубцамі спісаў, каб дзве нядзелі сядзець не мог. Ведаў бы, як пісаць! — сярдзіта прабасіў суддзя, які ўжо даўно меціў у старшыні і заўсёды стараўся актаваю ніжэй гаварыць за другіх суддзяў.

— Дык ты растлумач, што ўсё гэты малюнак азначае... Людзі... свіння, і ўсё такое...— запытаў зноў старшыня,— што гэта такое?

— Гэта і ёсць тая самая заява, што Юрка пісаў...

— Цьфу! Свінячая морда! — гукнуў старшыня і плюнуў якраз на пісараў камаш, але той як бы ненарокам выцер яго аб крысо світы суддзі, які сядзеў радам ім.— Растлумач нам, у чым справа? Чуеш?! А то...

— Гэта ўсё аб свінні, што сусед Шклянка забіў,— пачаў гаварыць Гарбуз, а пра сябе думаў, што і тут усе няграматныя...

— Ну, дык як далей? Кажы, кажы!..

— Вось я і кажу,— тлумачыў ім Гарбуз,— тут аб усім напісана. Вось гэты чалавек, што калом у руках, гэта мой сусед Мікола, а шклянка намалёвана — гэта яго прозвішча. А гэта плот... і вось тая самая дзірка, кудэю свіння лезла. Вось гэта самая свіння, што тут намалёвана, і ёсць мая Перапалосая, якую сусед і забіў у гэтай дзірцы, што вы бачыце, і вось гэтым калом, што ў руках трымае... А ўнізе, бачыце, намалёваны чалавек — гэта я сам — Апанас, а каля мяне Гарбуз намазаны — гэта маё прозвішча Гарбуз...

— Значыцца, і тут непісьменныя,— падумаў услых Гарбуз і цяжка ўздыхнуў.

Усе ўвесь час сядзелі з расчыненымі губамі, а як Гарбуз кончыў тлумачыць, разам сказалі:

— Разумеем. Вось яно што!!

— Як жа будзе? Апошнюю свінку...

— Добра, добра! — пачаў старшыня,— мы пасля разбярэм гэту справу і адповедзь дамо... Павестку пашлем...

— Але дзіўная твая заява! — у адзін голас загава-

рылі.— Відаць, што няграматны пісаў,— дабавіў пісар і сунуў гэту паперу пад сукно...

«Або няграматныя чыталі»,— падумаў Гарбуз і, пакланіўшыся да пояса, выйшаў з канцылярыі.

Ідучы дамоў, ён увесь час думаў: «Хто граматнейшы: Юрка, што гэту заяву пісаў, ці суддзі, што не маглі яе прачытаць».

Ужо пачынала змяркацца, калі Гарбуз узышоў на двор. Першая яго спаткала жонка, якой ён і стаў расказваць, як было ў судзе.

1921

НА ПАСЕКАХ

I

У маёнтку пана Манішэўскага жыццё ішло звычайнымі крокамі...

Пан, аддаўшы загад аканому, ехаў з паняю балявацьу у бліжэйшы маёнтак, аканом ганяў да працы парабкоў, парабкі бурчалі пад нос і запускалі моцныя слоўцы і на пана, і на аканома...

Толькі вось у адзін дзень, вечарам, пан, не паспеўшы выскачыць з брычкі, паклікаў да сябе аканома і сказаў:

— Вайною пахне... Ты, Францішак, чым найхутчэй павінен мне прадаць Пасекі... Чуеш? Заўтра ж дай ведаць мужыкам аколічных вёсак, хай прыходзяць да мяне...

— Ну, а як жа, шаноўны пане, калі сячанскія мужыкі зноў перашкодзяць... іх жа сервітут...

— Ат! Я ім паабяцаю ў іншым месцы, а пакуль што мне ёсць рахунак прадаваць Пасекі... З гэтым трэба паспяшацца, бо... пахне і вельмі пахне вайною... Ну, дык ты іх пастарайся ўгаварыць, а ў нядзелю ў мяне будзе адвакат, я з ім параджуся наконта сервітуту...

Пан пайшоў да пакояў, а аканом зараз жа сеў на каня і паскакаў у Сячанку, якая знаходзілася вярсты за тры ад маёнтка... Сяляне якраз вярталіся з поля... Аканом заехаў да старасты і растлумачыў таму, у чым тут справа, прасіў старасту, які лічыўся ў вёсцы самым

разумным чалавекам, угаварыць мужыкоў адкупіць зразу ўсю Пасеку...

Праз паўгадзіны каля старастававага двара сабралася амаль не ўся вёска.

— Нешта нядобрае чуе пан, калі Пасекі задумаў прадаваць...

— Ды проста,— адказаў аканом,— хоча чым-небудзь здаволіць сваіх суседзяў-сялян... Вось чаму яму і пажадана, каб усе Пасекі былі адкуплены вамі...

— О, які пан стаў добры,— вырвалася ў Андрэя Драчуна,— і аб нас, мужыках, стаў клапаціцца... Не, тут, мужчыны, нешта не тое...

— А каму ж, калі не пану, аб вас клапаціцца?

— А калі так,— загукаў Марцін Краўчонак,— дык няхай аддасць нам наша — сервітут няхай аддасць...

Усе сяляне голасна загаманілі...

— Але, але! — пачалі раздавацца галасы...

— У нас і даная ёсць, колькі нам належыць ад Манішэўскага... Яшчэ бацька яго павінен быў павялічыць нашы надзелы, а тут сын задумаў за нашу зямлю грошы з нас дзерці... Не дамо, мужчыны, прадаваць Пасекі?.. А не, то няхай у Падгацці аддасць нашу частку ды сенажаці ў Прылуках выдзеліць...

— Не дамо! — загукалі ўсе ў адзін голас...

Аканом пабачыў, што ні аб чым не дагаворышся, сеў на каня ды гайда да маёнтка. А сяляне яшчэ доўга гаманілі паміж сабою, радзіліся, як быць, і парашылі, што не толькі самім не купляць, а і другім мужыкам не дазволіць купляць на Пасеках зямлю, пакуль пан не разлічыцца за сервітут...

Аканом, як трэ было і чакаць, аб усім далажыў пану... Пан доўга маўчаў, кусаў кончыкі вусоў, нарэшце закрычаў:

— Ну, гэта яшчэ пабачыма! Яны зноў хочуць, каб я ўспомніў ім пяты год... Мяцежнікі! А ты, Францішак, стары, але дурны... Колькі з мужыкамі жывеш, а не ўмееш да іх падысці як след... Не ведаеш, з кім справу маеш... А яшчэ шляхецкая кроў у жылах цячэ... Ідзі!..

Аканом выскачыў куляю з пакояў, а пан закурыў цыгару, сеў у крэсла і пачаў думаць...

— Гм... Вайна! Гэта нічога... Але як што іншае?..

У галаве зароіліся палахлівыя думкі... Не п'ючы вячэрняй гарбаты, ён заснуў.

Да нядзелі ў маёнтак не паказаўся ні адзін ваколічны мужык...

— Тут нешта нядобрае,— прагаварыў пан,— раней пішчом лезлі, каб прадаў ці зямлі, ці лесу, а то сам наказаў, і ніхто не ідзе...

Зараз жа загадаў запрэгчы брычку і разам з аканомам паехаў у Сячанку...

Хлопцы і дзяўчаты гулялі прыбранымі... Каля кожных варот стаяла па некалькі мужчын... Шмат хто пакланіўся пану, які на стаенным жарабцы пракаціў па вёсцы да старасты...

— Пасекі прывёз прадаваць,— смяяліся мужчыны... Каля стараставых варот сабралася вялікая грамада. Пан выйшаў ад старасты, а за ім аканом і староста...

— Ну, што, мужчыны?

— Нічога, пане, жывём памаленьку,— адказаў Марцін Краўчонак,— толькі вось пан скрыўдзіць надумаў...

— Што ты, Марцін? Як і чым?

— Ды Пасекі пан, здаецца, мае замеры прадаць, а гэта ж нашы надзелы...

— У сервітуце, значыцца,— падхапілі сяляне...

— Вы што? Звар'яцелі? Вашы Пасекі?..

— Ды гэтак жа і ў данай паказвае... Яшчэ ваш нябожчык бацька павінен быў...

— Ну, гэта глупства мне гародзіце... Няхай вам нябожчык і дае... Вось хочаце, дык купляйце... Для вас я танней прадам... Зямля добрая, вось толькі пні павыдзіраць...

Андрэй Драчун не мог далей маўчаць...

— Што гэта пан надумаў?

— Як што? Пасекі прадаць...

— Хто ж іх у пана купіць?

— Не купіце вы, купіць нехта іншы...

— Па-першаму,— пачаў Драчун,— яны клінам уразаюцца ў нашы палосы, дык хто гэта туды палезе, а па-другому — мы не дазволім, каб хто і хацеў купіць... Пан, пэўна, жартуе?!

— Як гэта не дазволім? Што? Вы зноў бунтаваць? Будзеце ўсе там, дзе сядзіць Бутрым, калі вы мне слова пікнеце... Даю вам два тыдні тэрміну... Падумайце і купіце, а не — дык!..

— Ну, гэта яшчэ пабачым,— прашаптаў Андрэй Драчун.— А палохацъ нас не вельмі...

Брычка зноў пасакатала, уздымаючы хмару пылу... Мужыкі ўсе маўчалі... Усе перанесліся ў мінулае, калі ў пятым годзе іх, па ласцы гэтага самага пана, «хрысцілі» бізунамі казакі за тое, што збунтаваліся і не пайшлі бульбу выбіраць за залатоўку ў дзень...

— Глядзі ты яго, пузаты чорт, успамінае пра Бутрыма,— першы загаварыў Драчун, якому Бутрым прыходзіўся блізкім сваяком,— знойдзецца на тваю галаву яшчэ не адзін Бутрым! Я сам табе першы жывот гэты тоўсты прапару...

Зухаваты хлапец Грышка падышоў да Драчуна і сказаў:

— Я, дзядзенька, чуць-чуць памятаю той час... Але вось, каб цяпер, то я, дальбог жа, першы... Эх, толькі вось іншыя ў нас... Ды стараста таксама, як відаць, ліжацца з панам... Сказаў бы ад усяго вобчаства: не хочам купляць і другім не дазволім.

Усе пачалі расходзіцца. Пачуліся гукі гармоніка... Грышка плюнуў, вылаяўся яшчэ раз і тады пайшоў.

Сонца закацілася за хмару... Каля старасты ўжо нікога не было, толькі нейкі зусім сівенькі дзядуля стаяў каля вушулы варот і ўціраў кулаком слёзы...

Гэта быў бацька Бутрыма...

— Успомнілі... зноў, успомнілі зладзеі... восем з палавінаю гадоў... Ах, сынок мой дарагі...

І сляза за слязою кацілася па зморшчаным твары...

II

Загрукалі гарматы...

— О, маё сэрца чула,— гаварыў пан, пацiраючы рукі,— усё-такі дурняў знайшоў, а цяпер хоць трава там не расці...

Зямля на Пасеках была прададзена багатаму шляхцічу, які шмат гадоў арандаваў княжацкі маёнтак.

Сячанскія сяляне павінны былі здаць сваю пазіцыю дзеля таго, што Андрэя Драчуна і яшчэ самых галоўных заправіл вёскі забралі на вайну ў першую мабілізацыю...

— Калі не цяпер, дык як вярнуся з вайны, я гэтага

паганага «шэршня» выкуру з Пасекі,— сказаў Драчун, пакідаючы вёску...

А Ліпніцкі, купіўшы Пасекі, зараз жа стаў абжывацца... Пачаў строіць новыя будынкі, карчаваць поле, дакупіў да Пасек яшчэ дваццаць дзесяцін, каля рэчкі, сенажаці... Праз два з палавінаю гады ён чужымі рукамі выстраіў гэткі маёнтачак, што яму нават пазайздросціў і сам Манішэўскі...

Фронт што раз то ўсё сунуўся бліжэй і бліжэй... Сячанцы апускалі рукі... А Ліпніцкі і вухам не вёў, а рыхтаваўся жыць тут цэлую вечнасць...

— Бач,— гаманілі сячанцы,— Ліпніцкі, мусіць, і паміраць не думае? Глядзі, які за гэткі час палац пабудаваў...

— Нічога,— адказаў адзін з сялян,— вайна спаліць усе яго палацы... Толькі шкада, што гэта праца такіх жа самых гаротнікаў, як і мы... А яго што? Грошы, якія... таксама чужым мазалём здабыты...

Але вось войска пачало капаць зямлянкі і на Пасеках... Тады толькі Ліпніцкі ўбачыў, што не ўсюды ціха... Хацеў ён забараніць псаваць яму засеяныя жытам ляды, але пабачыў, што мае справу не з сячанскімі мужыкамі... А сам Манішэўскі зараз жа кудысьці выехаў, пакінуўшы ўсё дабро на аканома...

— О, пачало пячы панам,— смяяліся сячанцы,— наш пан некуды шмыгануў, а Ліпніцкі, кажуць, дзень і ноч богу моліцца, каб нашы немцаў усіх пабілі...

Не прайшло двух тыдняў, як Ліпніцкі прыляцеў у Сячанку сварыцца, што вясковыя коні атаву патравілі ля рэчкі.

— Здаецца, пан Ліпніцкі, першы раз да нас і трапіў,— падсміхваліся сячанцы...

— Не меў інтарэсу да мужыкоў,— вырвалася ў яго...

— Ну, дык і мы не хочам мець... Заварочвай аглоблі...

— Ну, а за атаву калі расквітаемся?..

— Ды ўжо тады, як і за Пасекі,— адказаў Марцін Краўчонак, які даўно вастрыў зубы на Ліпніцкага...

— Ну, пачакайце! — пагразіў ён пальцам, садзячыся ў каламажку...

— Шэршань! — пусціў нехта з грамады за ім слова...

Ліпніцкі, буркаючы нешта сабе пад нос, завярнуў у бок Пасекаў і пачаў паганяць каня...

— Глядзіце, глядзіце! — крычалі малыя хлопцы,— то ж Андрэй Драчун едзе...

— Ах ты, ваяка!.. Ну, як здароў?

— Што, зусім ужо?

— На папраўку,— загаварыў весела Андрэй і пачаў цалавацца з усімі па парадку...

— Ай, ды стары ты стаў...

— А жонка, жонка як будзе рада! — гаварылі, вітаючыся з ім, бабы...

— Ну, а Пасекі як? — было яго першае запытанне...

— Ды вось толькі што Ліпніцкі тут быў, атаву яго паелі вясковыя коні...

— Гэ, Андрэйка, не бачыць нам Пасекаў, як сваіх вушэй... Гэткія палацы пабудаваў,— куды там!.. А Машэўскі некуды ўцёк, калі пачало тут войска станавіцца...

Вечарам у Драчуновай хаце была чуць не ўся вёска...

— Не бойцеся, сюды немец не прыйдзе... Хутка яму капут...

— Я чуў,— казаў канцавы Міхалка,— што нібыта вясною замірэнне будзе?

— Можа, і будзе, але ненадоўга... Не з немцамі будзем ваяваць, дык з кім-небудзь...

— Няўжо ж з французам? — запытала Тэкля, якая прыйшла да Андрэя, каб пісьмо сыну напісаць.

— А калі самі з сабой? — адказаў Андрэй...

— Ну, гэта не вайна,— смяяліся сяляне,— гэта так сабе... бойка... у гэткую вайну і мы можам пайсці... Толькі з кім нам біцца?

— Хіба [redacted] Ліпніцкім,— гукнуў нехта з грамады...

— Во, праўду сказаў... Але што ж яго нам біць: ён адзін, [redacted] нас вунь колькі!..

Раптам праскрыпелі дзверы...

— Гэта што за сход? — і ўраднік, бразгаючы шпорамі, пачаў працiскацца да стала... Усе змоўклі і пачалі скідаць шапкі...

— Тут чыя хата?

— Мая,— адказаў Драчун...

— Вайсковы?

— Але, сёння прыйшоў на тры месяцы на пабыўку...

— Гэта ты — Андрэй Халімонаў Драчун?

— Я.

— Ты арыштован!

Усе, разявіўшы раты, застылі.

— Гэй, вы,— загукаў ураднік,— зараз жа зрабіць вобыск.

Два стражнікі сталі каля дзвярэй, а два прыняліся шукаць...

— Што вам трэба? — супакойна запытаў Андрэй.

— Мы ведаем, што нам трэба! — крыкнуў ураднік.— Толькі нікога не выпускаць — усіх абшукаем...

Мужыкі пачалі шаптацца. Ніхто не ведаў, чаго шукаюць. Жонка Андрэя і двое малых дзяцей пачалі плакаць.

— Вось як ты з вераю і праўдаю служыш цару? — гаварыў ураднік, сочачы за вобыскам...

— Даволі таго, што вы, сабакі подлыя, верна яму служыце...

— Ага,— заскрыпеў зубамі ўраднік,— значыць, праўда...

— Ну, дык не шукайце, здраднікі людскія, я сам вам аддам,— і пры гэтых словах Андрэй дастаў свой паходны мяшок і выцягнуў адтуль жмут папер...

— Вось, задушыцеся імі...

— Няўжо ж, як Бутрыма, за кніжкі...— пачалі шаптацца мужыкі...

— Больш няма? — перадаючы стражніку паперы, пытаў ураднік.

— О, не бойся, ёсць столькі, што ўсе вы, царскія найміты, не сабераце...

Праз некалькі хвілін Андрэй, акружаны стражнікамі, выходзіў з хаты. Жонка залівалася горкімі слязьмі... Бабы і мужыкі таксама пачалі плакаць.

— Ненадоўга,— сказаў Андрэй,— хутка пабачымся... А я пайду вам Пасекі адваёўваць... Глядзіце жонкі... дзяцей...

Асенняя чорная ноч пацямнела, калі Андрэй выйшаў на вуліцу... Мужыкі пачалі разыходзіцца, а бабы супакойвалі жонку Андрэя, якая кінулася на пасцель і залілася, як морам, слязьмі.

Над сячанцамі яшчэ гусцейшая навісла хмара... Усю зіму не маглі яны забыць Андрэя...

— Хутка вернецца, казаў...

І пры гэтых словах сонца пачынала выглядаць з-за хмары і жартаўліва, але з нейкім прадчуццём, ухмылялася...

III

Прыйшла новая, яшчэ небывалая восень... Як мала часу прайшло, а як шмат чаго здарылася!

Андрэй зноў у сваёй вёсцы.

— Ну, а цяпер — гуляй бедната! Тваё пачынае брацъ...

— Пасекі нашы будуць?

— Гэ, што Пасекі,— смяяўся Андрэй,— усё наша будзе!..

І сячанцы чуць не на руках насілі Андрэя.

— А што, Андрэй, дрэнна было ў астрозе?.. А праз каго, скажы, браток? Хто выдаў цябе?

— Ды цяпер можна сказаць: праз пана Ліпніцкага.

— Што?! Як жа гэта? Ён не знаў цябе зусім...

— А вось увосені, едучы дамоў, я парабкам яго на полі раздаў гэтых самых кніжак... А ў вёсцы з ім і стрэўся. Фурман яго, Даніла, ведае мяне... Ён, пэўна, без усякай благой думкі сказаў, што гэта Андрэй Драчун дамоў паехаў. А зараз жа Ліпніцкі, едучы ад нас, заехаў на поле ды неяк пабачыў гэтыя кніжкі... Парабкі, як пачаў іх выпытваць ды пагражаць, сказалі, што жаўнер нейкі праехаў ды даў пачытаць... Ну, а той тады і змікіціў, што гэта я, ды ўрадніку... Гэтак у пратаколе значылася... як судзілі мяне...

— Ах, паслугач панскі, глядзі ты — чалавека хацеў закапаць... Але вось сам няхай цяпер гэтага хлеба паспытае.

— А Манішэўскі што? — запытаў Андрэй.

— Ды за тыдні два перад гэтым, як цара скінулі, уцёк некуды...

А ў гэтую самую ноч на Пасеках было відна, хоць іголкі збірай... Нехта падпаліў новыя будовы Ліпніцкага.

Сячане прахваціліся ў самую поўнач... Пабеглі на пажар. Ваколічныя вёскі таксама беглі на агонь... Кожны хацеў чым-небудзь пажывіцца...

— Не браць! — загукаў, прыбегшы туды, Андрэй,— калі загарэлася, няхай усё гарыць, каб духу панскага не асталося...

А праз паўгадзіны яшчэ святлей стала на Пасеках... Загарэўся маёнтак Манішэўскага...

Частка людзей пабегла туды... Аканом Манішэўскага, які не паспеў уцячы разам з панам, бегаў на дзядзінцы і прасіў, каб затушыць...

— Цябе яшчэ туды ўкінуць,— закрычаў здаравенны парабак Яўхім,— хай згарыць гэта паганае гняздо, каб не было куды варочацца звярам-кравапіўцам... Мы там не жылі...

— Мы сабе лепшыя пабудуем, якія не будуць успамінаць аб мінулым.

Толькі панскія падлізнікі бегалі наўкола палаючага пакоя і шапталі пацеры...

Стары Ахрэм, які трыццаць пяць год праслужыў пастухом у гэтым маёнтку, выйшаў з пякарні і пазіраў на вогненную стыхію, якая штораз, то ўсё хутчэй і шчырэй несла дымам ахвяру да неба, каб скупіць прад чалавецтвам усе тыя здзекі і ўчынкі, якія ўтвараліся ў гэтых пакоях...

— І там светла,— сказаў Ахрэм, пазіраючы на Пасекі,— і новае гняздо дымам нясецца ўгору...

— Не шкада табе, Ахрэм, што гэткія пакоі і ўсё дабро ў іх нішчыцца? — падышоўшы, запытаў яго Яўхім...

Ахрэм доўга маўчаў, а пасля адказаў:

— Не. Хоць гэта ўсё і наша, але не шкада...

І здавалася, што ўся зямля хутка загарыцца, а неба ўтопіцца ў чырвоным водбліску пажару.

На Пасеках пагарэла ўсё.

Парабкі і дзяўчаты разышліся хто куды папала. Ліпніцкі быў арыштован, але пасля немаведама дзе загінуў...

Сяляне захадзілі каля Пасек...

Той, хто прадаў, і той, хто купіў — абодва загінулі... Усё ж такі наша — нам...

...А прайшло некалькі тыдняў. Ліпніцкі як з зямлі вырас. Ён зноў з'явіўся разам з находам немцаў.

Усё было зруйнавана... Толькі абгарэлыя шуллі стаялі, як тыя вартаўнікі размытага дажджом вогнішча...

— Вось тут... Я калісь...

Але крык людзей і скрып калёс вывелі яго з задуменнасці... Ён азірнуўся і пабачыў, што сячане вязуць бярвенне з яго бору.

— Стойце! — крыкнуў ён нечалавечым голасам.— Спалілі, зруйнавалі!.. А цяпер яшчэ... Эх вы, зладзеі!..

Не паспеў ён агляну́цца, як магутная рука Яўхіма абхапіла яго шыю...

— Дык ты яшчэ жыў? Сабака паганы!

— Не душы, не трэба рук мараць! — загаманілі мужчыны.

— Каб гэтак я свайго злавіў пана — тут бы з яго і дух вон. А ты... не стоіш таго, каб Яўхім цябе... Нікому не скажаш?

— Не...— прашаптаў Ліпніцкі і чуць-чуць пачаў дыхаць.

Сячане абкружылі Ліпніцкага і сталі трымаць раду, што з ім рабіць...

— Шкада,— сказаў аднавокі Кузьма,— паўцякалі нашы хлопцы. Яны б ведалі, які суд над ім учыніць... Вось Андрэй бы Драчун быў, якога ты прадаў калісь, помніш?

— А ён... вярнуўся? — дрыжачым голасам запытаў Ліпніцкі.

— Га! — падхапіў Яўхім.— Ты думаў, што яго загубіў? Такія, як ён, не гэтак хутка гінуць... не гэтак лёгка... а вось ты тут жа павінен знайсці сваю сабачую смерць...

— Пусціце... бярыце і сячыце!

— Ды не за гэта, а за тое, што чалавека прадаў...

— Даруйце... Я вінен у тым...

— Годзе! — угаворвалі мужчыны Яўхіма.— Ён сам сабе галаву хутка зверне, навошта мараць рукі...

— Жыві, паганае стварэнне, ды глядзі, каб аб гэтым спатканні, апроч нас ды гэтай Пасекі, ніхто не ведаў...

Ліпніцкі пабажыўся, што нікому не данясе...

Праз тыдзень сячане даведаліся, што ў Даўгабродскім лесе Ліпніцкага знайшлі павешаным...

— Сабаку — сабачая смерць,— сказаў Яўхім,— яшчэ на другую галіну Манішэўскага трэба было павесіць...

Сячане захадзілі каля Пасек.

— А можа, яшчэ вернецца і сам пан Манішэўскі! — гаварылі яны.— Боязна прыступаць да падзелу... Хутчэй бы прыйшлі нашы хлопцы.

Больш за ўсіх сваіх хлапцоў чакаў Яўхім. Ён даў слова не ісці больш да паноў парабкам. Цяпер па просьбе Андрэя Драчуна жыў у яго жонкі. Памагаў засяваць ёй шнур і карміць дзяцей...

Дні беглі... Пасекі пачыналі зарастаць быллём і палыном.

Сячане чагосьці чакалі.

Нямнога прайшло часу, як пачалі хадзіць чуткі, што зноў ідуць бальшавікі.

— Эгэ, ці я не казаў, што хлопцы нашы не забавяцца?! — радаваў сябе Яўхім.

І чорны бор, скуль ваколічныя мужыкі вазілі паціху новыя хаты, зашумеў галасней, як бы прадчуваў, што дажывае апошнія дні, як бы раней уведаў, што яго высекуць...

А на Пасеках было зацішша. Толькі вецер шалёны свістаў, як бы пяяў жалобную песню па мінулым.

IV

Пасекі ажывіліся... Зусім новыя людзі насялілі іх.

Хлопцы і дзяўчаты ў белых кашулях, як мак, упрыгожылі поле.

Работа кіпіць. Разудалыя песні глушаць усю ваколіцу.

— Ай ды камуна! Глядзі, як у іх усё ідзе скора і гладка: мы жыта не паспелі павазіць, а яны авёс возяць,— гаварылі сяляне суседніх вёсак.— Ці не далучыцца і нам да іх?..

А сячане проста не маглі надзівіцца з усяго таго, што тварылася на Пасеках.

Андрэй Драчун быў самым баявым заправілам усёй камуны, а Яўхім — першым працаўніком.

— А сяляне не памыкаюцца адняць у вас гэту зямлю? — пыталі ў Андрэя праязджаючыя інструктары і камісары.

— Ды што вы, гэта зямля належыць да Сячанкі па сервітуту, а сячане самі і захацелі, каб тут была камуна... Аддалі сюды сваіх малазямельных і батракоў, а

частка парабкоў, што жылі калісь у пана,— вось хто ў нас у камуне.

— І непаразуменняў не бывае з ваколічнымі вёскамі?

— Куды там! Мы ў іх, а яны ў нас дарагімі гасцямі бываем,— гаварыў Андрэй.— Часцей заязджайце, ды, калі можна, кніжак і газетак нам сюды прышліце: на гэту зіму школку думаем адчыніць... Толькі вось з будынкам у нас туга. Згарэла ўсё панскае. Але нічагуткі. З часам усё будзе.

Не прайшло два гады жыцця камуны, як Пасекі няможна было пазнаць.

Быў дзень супачынку. Хлопцы і дзяўчаты сабраліся каля Андрэя, и той апавядаў ім аб сваім вайсковым жыцці, як сядзеў у астрозе і як запісаўся ў бальшавікі. Усе слухалі. Засыпалі яго рознымі пытаннямі, на што Андрэй чуць успяваў адказваць. Раптам убачылі, што цэлая грамада людзей ідзе да іх з боку Сячанкі.

— Глядзіце, глядзіце! Ніяк вайною на нас сячанцы ідуць?

Усе зарагаталі і сталі напраўду цікавіцца, чаго гэта ўся вёска сыпле на Пасекі.

Пачуліся гукі рэвалюцыйнай песні, і грамада стала падыходзіць бліжэй.

— Ну, значыць, свае, калі з гэтай песняй ідуць,— пажартаваў Андрэй.

Падышлі зусім блізка. Нарэшце ўсе сышліся, пачалі вітацца. На тварах сячан столькі было напісана радасці, столькі бадзёрасці чулася ў гутарцы, але ніхто з камунараў не мог зразумець, з чаго яны ўстроілі гэткую ўрачыстую гасцібу.

— Не пазналі, не пазналі! — гаманілі сячане...

— Ах! Ты — Бутрым?! — вырвалася ў Андрэя...

І Андрэй гэтак моцна абняў ужо напалову пасівеўшага незнаёмца, што здавалася, яны больш і не разлучацца. Слёзы ў абодвух пакапалі з вачэй.

Мала хто знаў Бутрыма, але ўсе чулі пра яго, і цяпер не маглі ўпомніць у сэрцы сваім радасці, якую ім прынёс дарагі госць.

— А я і не думаў, што нашы сячанцы першымі добры прыклад пададуць,— загаманіў Бутрым.

— Крыўдзіш нас, Бутрым,— загукалі мужчыны.— Што табе, сячане не на агні печаны? Ды ты паглядзі,

як камуна ў нас спраўна працуе. Напэўна, хутка мы ўсе сюды запішамся і загоны свае далучым да Пасек...

— Вітаю вас, братцы, вітаю з добрым пачаткам! Збожжа, што я сеяў тут, не загінула...

— О, не! — падхапілі сячане.— Яно ўжо дало добры прыклад.

— Вось той,— казаў Андрэй да грамады,— хто першую жменю волю і братэрства пасеяў у нашай вёсцы, за што і пасівеў у астрозе...

Сонца, як бы нарочна, гэтак пачало пячы, што ўсе прымушаны былі пайсці ў цянёк, дзе доўга гутарылі з Бутрымам, што робіцца на свеце... а пасля ўсе гуртам праводзілі яго да самай вёскі.

— Калі Бутрым пахваліў нас,— гаварылі ў камуне,— значыць, справа наша ўгору ідзе...

І на Пасеках яшчэ шпарчэй пайшла праца... Слава аб камуне пайшла на ўсю акругу. Шмат людзей прыходзіла паглядзець, як жывецца, як ідзе праца, а шмат хто прыходзіў і чаму-небудзь павучыцца.

У адзін дзень, якраз у час полудню, каля ганка астанавілася каламажка, і ў ёй сядзеў бацюшка суседняга прыходу.

Усе здзіўлена пераглянуліся і пачалі рагатаць.

— Бачыце, бачыце,— сказаў адзін хлапец,— бацюшка прыехаў у камуну запісацца.

— А-а? — сказаў Пётра, гадоў пад сорак пяць мужчына.— Ды гэта ж мой бацюшка: я ў яго калісь тры гады служыў.

Андрэй выйшаў на ганак.

— Здраствуйце! — сказаў бацюшка і зняў капялюш.

— Добры дзень! — адказаў Андрэй.

— Хто ў вас тут старшы?

— У нас няма старшых, усе мы роўныя!

— Значыцца, з вамі таксама можна гаманіць?

— Можна.

Бацюшка злез з воза, прывязаў лейцы за драбінку і ўзышоў на ганак.

— Я вось хацеў бы,— пачаў ён,— каб тут, на Пасеках, дастаць з паўдзесяцінкі сенажаці скасіць. Вядома, што хоць бы на пэўную частку. А то мае суседзі аднялі ў мяне да апошняй дзесяцінкі. А кароўку маю... трэба ж зіму як-небудзь пракарміць.

— У нас і ў саміх мала сена, не ведаем, як зіму прахарчуемся...

— А як жа вы тут?

— Ды камунаю.

— Ка-амунаю? — спужана загаварыў бацюшка і пачаў азірацца.

— Няма лішняга,— сказаў Андрэй, пазіраючы на бацюшку.

Бацюшка ўвесь час ціскаў у руках пугу і капялюш.

— Няма... так... няма... а я думаў...— Пры гэтым ён саскочыў з ганка і стаў заварочваць каня.

— Спужаўся аднаго слова, як чорт крыжа,— сказаў усміхаючыся Андрэй і пайшоў канчаць полудзень.

Выйшаў Пётра і падышоў да бацюшкі.

— Дзень добры, бацюшка!

— А, Пётра, калі не памыляюся?..

— Ён, той самы...

— Таксама ў камуне? Ну, як жывеш?

— Вельмі добра. І да смерці хацеў бы так.

— Ды што ты, Пётра? А мне дрэнна...

— А вы, бацюшка, да нас, значыцца, у камуну...

Бацюшка адхіліўся ў другі бок і, каб не прымеціў Пётра, перажагнаўся...

— А ты, Пётра, молішся богу?

— Не.

— Чаму?

— Не ўмею.

— Навучыцца, навучыцца трэба...

— У праграму нашу, бацюшка, не ўходзяць малітвы... Часу няма гэтым займацца. Мы больш з плугам, з касою...

— Так, так... праграму ведаеш... Но! — загукаў бацюшка на каня.

— Пудзіла канаплянае,— забурчаў пад нос Пётра,— цябе слухаць цяпер нехта будзе!.. Ты маліся — за гэта грошы ад дурняў заграбаеш...

Дзяжурны барабаніў у павешаную бляху, што значыла выходзіць да працы...

Зноў жарты і вясёлыя песні заглушылі абшары палёў. А яскравае сонца са сваіх праменняў саткала бліскуча-залацісты арэол над Пасекамі.

1922

САМАЛЁТ

Вёска Венцяры была тым глухім кутком, які толькі можа спаткацца паміж абшараў беларускіх лясоў ды балот.

Венцяроўцы жылі ціха і супакойна праз шмат дзесяткаў гадоў... Ніштo не парушала іх ідылію... Ды што магло парушыць іх жыццё, калі вёска была недаступнай ні для нагі, ні для вока чалавечага.

Вёска стаяла паміж балота, паросшага густою лазою і алешнікам. Паводдаль жа, як наравна, яе абвівала рэчка Пціч... Хаты з саламянымі і чаротавымі стрэхамі стаялі на расцярэбленай палянцы, як на востраве... Гэтай палянкі зусім даволі было, каб засеяць збожжа ды бульбы і гэтым пракарміцца да новага ўраджаю.

Апрача таго, венцяроўцы лавілі шмат рыбы, білі розную звярыну, птушак і жылі прыпяваючы...

Мінула вайна, адбылася рэвалюцыя, а венцяроўцы жывуць, як і даўней... Ні за час вайны, ні за час рэвалюцыйнай барацьбы ні адна вайсковая часць не прайшла праз іх вёску... Вось толькі, як скінулі цара, то з воласці прыехаў нейкі чалавек і загадаў усім знішчыць царскія партрэты... Але ніводнага партрэта ў вёсцы не было, так што сяляне доўга не маглі вырашыць, як ім выпаўніць гэты загад. А далей зноў пайшло, як і раней.

Летам ніхто не заглядваў у гэты глухі куток... Ды як жа можна папасці ў Венцяры? Або на лодцы пераехаць, а пасля мясіць па гразі, або пешкам прайсці старою грэбляю, якую штогод у вясновае разводдзе гэтак размывала, што сяляне перасталі больш і папраўляць яе.

Не любілі венцяроўцы зімы. Тады шмат часцей да іх даведваліся чужыя людзі. Едучы па сена ці па дровы, суседняй вёскі мужыкі заязджаюць у Венцяры, каб купіць сухой рыбы або лапцей лазовых...

Але з'явіліся новыя грошы, і ўсякія гандлёвыя зносіны з суседнімі вёскамі спыніліся. Венцяроўцы адмовіліся іх браць... Можна было толькі абменным спосабам што-небудзь у іх выманіць.

Мала ішло венцяроўцаў і ў войска як пры цару, таксама і ў часе свабоды. Раней яны былі ў воласці на

ўчоце, а пасля, як у час жыццёвай завірухі ў воласці пагарэлі паперы, дык ніхто ў другі раз не ішоў запісвацца... Нават і навароджаных сяляне не пісалі ў пасямейныя спісы...

Усё роўна згінуць паперы... Дык навошта іх псаваць запісамі... Ды не запісаўшыся, ніхто і ведаць аб табе не будзе, а гэта і найлепей,— разважалі венцяроўцы і ўсё глыбей і далей залазілі ў лазу ды балота.

Воласць шмат разоў прабавала прысылаць той ці іншы загад, але венцяроўцы былі няграматныя і загадаў ніколі не чыталі. А калі аднаго разу ў асеннія замаразкі з воласці прыехала некалькі чалавек, то ўсе жыхары разбегліся па балоце, асталіся толькі дзеці ды старыя кабеты. Пасля гэтага воласць махнула на ўсё рукою і больш да іх не прыязджала...

Але вось аднаго разу негадана-нечакана бяда здарылася, ды такая, якой самы старэйшы селянін вёскі не памятае.

Быў цёплы летні дзень... Венцяроўцы працавалі — хто на полі, хто на сенажаці, а хто проста каля хаты. Невядома, што быў за дзень: панядзелак ці пятніца, свята ці будні, бо венцяроўцы днёў не лічылі і святкавалі тады, як не было працы...

Дык вось у гэты самы дзень здарылася тое, што заварушыла балота і раз назаўсёды жыццё венцяроўцаў зрабіла неспакойным...

Было ўжо крыху за поўдня, але сонца смаліла нібы лучынкаю... Наўкола была такая ціша, што плясканне рыбы ў рэчцы было чуваць за некалькі ганей.

Раптам да вёскі пачалі далятаць нейкія нячутныя дагэтуль гукі,— ні то гудзенне жука, ні то малатарні... Але гэта не быў шум лесу, які гэтак часта напяваў свае нудныя спевы венцяроўцам.

Мужчыны і кабеты, дзе хто ні быў, пачалі азірацца і паглядаць угору... На іх тварах быў прымецен нейкі перапалох...

Шум чагось невядомага ўсё гучней і гучней далятаў да іх вушэй...

Прайшло некалькі хвілін, і венцяроўцы ўбачылі, што далёка-далёка ў блакітнай высі плыве да іх нешта бліскучае, вельмі пахожае на птушку-стрыжа, якая палошча паветра перад дажджом...

Гэта птушка ўсё бліжэй і бліжэй ляцела да іх паля-

ны... Венцяроўцы пачалі сходзіцца ў адну грамаду. Над іх вёскай першы раз пралятае гэта невядомае страшыдла, маючае сілу ўзняцца да нябёс...

Сяляне маўчалі і з заміраннем сэрца сачылі за птушкай, чакаючы, што вось-вось яна апусціцца на іх загоны...

— Нічога страшнага,— казаў малады хлапец Хведар, які год таму назад вярнуўся дамоў, адзін за ўсю вёску адслужыўшы вайсковую службу,— гэта самалёт, такі струмант, што сам лятае, а ў ім сядзяць людзі...

Усіх ахапіла цікавасць... Хацелася бліжэй пабачыць гэту нябачаную штуку-самалёт.

Зусім ужо нізка кружыцца самалёт, гудзе, рэжа крылямі паветра і проста мерыцца апусціцца на грамаду, якая сабралася на пpасторным папары за вёскаю.

— Ён падае на зямлю! — крычалі маладыя хлопцы.— Можа, сапсаваўся, а можа, вестку цікавую прывёз да нас.

— А можа, хоча каго-небудзь ухапіць,— сказаў другі хлапец, пазіраючы на дзяўчат,— уцякайма, пакуль яшчэ кружыцца ўгары...

— Кіньце жартаваць, падшыванцы,— крыкнуў стары Пракоп ды, скінуўшы шапку і выняўшы з зубоў люльку, стаў пазіраць на самалёт, які то апускаўся аж да комінаў хат, то зноў уздымаўся высока-высока...

Грамада ўвесь час спрачалася паміж сабою, тлумачачы на ўсе лады, што ўсё гэта значыць... Перапалох пачаў праходзіць.

Раптам самалёт з непамернай вышыні вопрамеццю пачаў падаць на зямлю, робячы розныя выкрутасы то ўлева, то ўправа...

Некалькі чалавек кінулася ўцякаць у вёску... Уся грамада разбеглася... Маладыя хлапчукі прыляглі пад мяжою і, як зайцы, баяліся выткнуць вушы.

Самалёт апусціўся на чыстай і гладкай угарцаванай авечкамі палосцы, непадалёку, дзе толькі што стаяла грамада.

Два чалавекі вылезлі з самалёта і махалі на сялян шапкамі, каб ішлі да іх...

Ніхто першым не адважваўся...

— Ды што яны — звяры, што мы іх баімся,— гаварылі сяляне, збіраючыся зноў у грамаду.— Гэй вы, мо-

ладзь, пабяжыце да гэтых летуноў, можа, ім дапамагчы што-небудзь патрэбна!..

— Хто са мною? Я першы,— крычаў Хведар да хлапцоў.— Эх вы, як жа на пазіцыі, калі гэты самы самалёт зверху яшчэ бонбы кідае... А тут жа не пазіцыя... Гэта нашы летуны прыляцелі...

— Добра... нашы,— разважалі старыя,— але чаго ж прыляцелі сюды, у гэта нетра-балота... Тут, пэўна, нешта не зусім чыстае...

Першым да самалёта пайшоў Хведар, а за ім нясмела, ззаду, дыбала яшчэ некалькі смялейшых хлапцоў...

Летуны ж не рушыліся з месца, а ўвесь час махалі шапкамі і нешта крычалі...

Прайшло колькі хвілін, і самалёт быў акружан грамадою сялян, якія адважыліся рушыцца толькі пасля таго, як туды зайшлі свае хлопцы і паклікалі іх...

Як старыя, гэтак і моладзь спачатку пужліва падыходзілі да самалёта і аглядалі яго з усіх бакоў...

— Вось дык штука,— казаў зухаваты хлапец Мікітка,— каб нам такую самалётку, хоць бы ў валасць зляталі, а то наўкол гэткае балота, што ні пехтурой, ні на кані не вылезеш з вёскі...

Летуны тут жа тлумачылі сялянам, як і чаму ён лятае ў паветры, якая карысць можа быць ад самалёта. Хацелі даць хлопцам кніжак і лісткоў, але зразу некалькі галасоў адказала, што ў вёсцы няма ніводнага граматнага чалавека.

Летуны паціскалі плячыма, паглядзелі адзін на другога і пачалі ўгаворваць сялян, каб зрабілі дарогу да воласці, што гэтак толькі звяры могуць жыць, а не людзі...

— Майстравалі грэблю праз шмат гадоў,— пачаў гаманіць адзін сівабароды дзед,— але кожны год рэчка змывае вясною, і зноў трэба яе ладзіць... Ну вось і плюнулі на гэту справу... Жывём адны, і мы да нікога, і да нас ніхто не прыязджае...

Летуны, пачуўшы гэткую гутарку і пазнаёміўшыся з жыхарамі вёскі, доўга не маглі ўцяміць, куды гэта яны папалі... Ні вачам, ні вушам не хацелі верыць, што ў вольнай краіне ёсць гэткія месцы, дзе ні кроплі не відаць усяго таго, чым сотні гадоў жыве культурнае чалавецтва...

Сонца бязлітасна прыпякала. Абодва летуны былі

абліты потам, але не праставалі гаварыць аб усім тым, што дзеецца на свеце... Бадай што ўся вёска ад старога да малога абступіла летуноў і, не зводзячы з іх погляду, лавіла кожнае слова.

Уся грамада маўчала, толькі гучныя словы прамоўцы разляталіся па прасторы гэтага балотнага вострава...

Моладзь была захоплена словамі той нібыта дзіўнай казкі, якую апавядалі немаведама адкуль прыляцеўшыя людзі.

— І першая праца, за якую вы зараз жа павінны ўзяцца,— канчаў адзін з летуноў,— гэта пабудаваць добрую дарогу праз балота, каб вам можна было ездзіць у валасць і каб да вас была магчымасць дабрацца жывому чалавеку...

— А каб нам вось гэтую самую штуку прыдбаць,— сказаў Мікіта,— на ёй толькі страшна, а то і так хутчэй і спрытней ездзіць куды-небудзь...

Летуны ўсміхнуліся... Уся грамада залілася моцным рогатам.

— Чаму не,— казаў лятун,— можна і гэткую штуку прыдбаць... Будзе хутка час, калі будзеце і на самалёце лятаць, але пакуль што павінны пралажыць дарогу, каб хоць на конях можна было выехаць з гэтага балота ды пабачыць свет...

— А ці не грэх на гэтым самалёце ўздымацца пад нябёсы? — запытаў кароценькі, худзенькі селянін, які ўвесь час, скінуўшы шапку, стаяў збоку і лавіў слова за словам...

Грамада зноў зарагатала.

Венцяроўцы, асабліва маладыя хлопцы і дзяўчаты, былі на сёмым небе ад радасці, пачуўшы ўвесь той сказ, які апавядалі летуны...

Усе пачалі прасіць летуноў у госці, але тыя адмовіліся за недахватам часу,— трэ было яшчэ шмат аблецець месцаў, дзе таксама прыйдзецца шмат гутарыць... Летуны абяцалі ў другі раз прыехаць да венцяроўцаў і астанавіцца ў іх на больш даўжэйшы час...

Залапатала нешта ў самалёце, завярцеліся калёсы, пабеглі па прыплясканай зямлі... Замітусьгалі крыллі... Самалёт пачаў уздымацца...

Венцяроўцы з крыкам віталі іх на прашчанне і беглі ў бок за самалётам...

Вышэй і вышэй уздымалася гэта дзіўная птушка і

бліскучымі крыллямі мітусілася ў сонцам залітай высі...

Грамада доўга не магла разысціся... Пазірала ў бяздонную сінь і махала летунам шапкамі...

Гукі самалёта пачалі аддаляцца... Грамада стала расходзіцца, зачараваная дзіўным сном-казкаю незнаёмых людзей.

— А якія яны прыгожыя, гэтыя летуны, зусім не падобны да нашых распапузлых хлапцоў,— гаманілі паміж сабою дзяўчаты,— іх пекны белы твар і поўныя агню вочы доўга будуць бачыцца нам у сне...

— Я з імі не спалохалася б не толькі балота праляцець,— дадала другая прыгожанькая дзяўчына,— а ўзнялася б за самыя хмары, паляцела б, куды яны толькі захацелі.

І зноў пачалі бегчы дні за днямі... Але гэтыя дні не былі падобны да мінулых дзён.

Самалёт парушыў спакойнае жыццё венцяроўцаў. Як бы залом хто заламаў над іх адвеку спячым востравам з таго дня, калі ў іх былі людзі-летуны.

Загарэлася праца. Пачалі будаваць дарогу праз балота. Старыя праціваліся, але моладзь не ўтаймавалася, пакуль не ўзяла верх... Яна, не пакладаючы рук, майстравала грэблю, каб як найхутчэй па гэтай дарозе дайшло да іх тое новае прыгожае жыццё, аб якім апавядалі людзі-летуны.

У галаве венцяроўцаў зрабіўся нейкі пераварот... Яны пачалі адчуваць сябе інакш, як раней. Яны адчувалі нейкае незадавальненне жыццём, але не ведалі, чым і як яго палепшыць...

Пачалася несупынная ўпартая барацьба моладзі са старымі, якія, гледзячы на ўсё, што рабіла моладзь, уздыхалі і гаварылі:

— Чуем, што напаўзае на нашу вёску цёмная хмара... Быць неспакою... Не ў добры час праляцела птушка-самалёт над нашымі сялібамі... Хутка ў гняздо наша ястраб прыляціць і не жыць больш венцяроўцам тым жыццём, якім дзяды ды прадзеды жылі... А моладзь не дрэмле. Новы дзень — і што-небудзь новае прыносіць венцяроўцам...

Штоноч сніцца венцяроўцам самалёт... Здаецца, не ходзяць яны па размытай грэблі ды балоце, а на самалёце птушкай крылатай носяцца.

А познім летнім вечарам, калі ў высі зоркі, як тыя балотныя светлячкі, пачынаюць гарэць над вёскай, хлопцы і дзяўчаты збіраюцца каля хат на лавачку, каб супачыць ад працы і пагаманіць аб птушцы-самалётцы... Згаснуць зоркі, схаваецца месячык за хмару, а моладзь не можа нагаварыцца...

Часта і цяпер у цішы ночы звонкім адгалосам разлягаюцца па балоце гукі гармоніка і складзенай самімі венцяроўцамі песні:

Грай, гармонік, грай, гармонік,
На ўсе тоны-галасы,
Хай закружацца над вёскай
Самалёта калясы.

Не люблю цябе, мой мілы,
Калі едзеш на кабыле,
Сядзь хутчэй на самалёт —
Паляту з табой ў палёт.

Сёння бачыла у сне
Прыгожага хлопчыка,
Пэўна — замуж выйсці мне
Ды за самалётчыка...

1923

СВІНАПАС

I

Свінапас дражнілі, а звалі Грышка.

— Свінапас, лаві нас! Свінапас, лаві нас! — гукалі на яго дзеці-сябрукі, калі завошта-небудзь гневаліся.

Не любіў Грышка гэтага прозвішча, злаваўся, калі яго так абзывалі, і не адзін раз за гэту абразу сцябаў пугаўём па пераносіцы свайго ворага.

— Дурны ты,— казаў Грышку бацька,— ты ж такі сапраўды свінапас, бо свінні скарбовыя пасеш... Чаго ж ты сярдуеш? Вось падрасцеш крыху, пачнеш быдла пасвіць, дык і перастануць свінапасам абзываць...

Грышка не мог дачакацца таго дня, калі ён зробіцца пастухом кароў... Прайшло не шмат часу, як раптам пан паклікаў Грышку да ганка пакояў, дзе піў вячэрнюю гарбату, і сказаў яму, каб ішоў падпаскам да бацькі, каровы пасці...

Свіней жа пасвіць быў наняты другі хлапец.

Рад Грышка, адно падскаквае, бегучы дахаты.

— І свінапасам не буду і разам з бацькам каровы буду ганяць у поле — усё ж лягчэй, чым аднаму за свіннямі бегаць,— разважаў Грышка, атрымаўшы новую пасаду.

Грышку пятнаццаць гадоў... Хлопец — зух. Лапці сам пляце, аборы ўе... Нават дастаў ад панскага сына лемантар і чытаць літары навучыўся.

Але свінапасам не перастаюць клікаць...

Грышка да таго звыкся з гэтым нялюбым празваннем, што часта забываў сваё ўласнае імя, а адклікаўся, калі яго абзывалі «свінапасам».

Не дражніла яго свінапасам толькі адна дзяўчынка Гэлька, дачка лесніка, з якою ён разам пасвіў каровы і вучыўся па адной кніжцы чытаць...

Грышку вельмі было прыемна праводзіць час з Гэлькаю...

Стары ляснік, бацька Гэлькі, вартуючы лес, часамі падыходзіў да пастухоў і, жартуючы, казаў:

— Ведаеш, Лявон, падабаецца мне твой Грышка, ці не будзем мы сватамі?.. Гэлька мая таксама не брыдкая дзяўчына... Толькі вось адно дрэнна, прозвішча брыдкае Грышка мае — свінапас!..

Грышка чырванеў і з-пад лоба пазіраў на Гэльку... Гэлька, чатырнаццацігадовая дзяўчынка, моўчкі калупала пугаўішчам пясок.

Старыя бацькі рагаталі, любуючыся на сваіх дзяцей...

II

Надыходзіў вечар...

Каровы спакойна пасліся каля бору на ржэўніку.

Лявон канчаў падплятаць лапаць і дудзеў пад нос нейкую сумную песню...

Грышка, які палез на хвою пароць белчына гняздо, вопрамеццю зваліўся на зямлю і, чуць пераводзячы дух, бег да бацькі...

— Тата, тата! — гукаў ён здалёку.— Нейкі страшны чалавек у лесе ходзіць...

— Ты што гэта? Мазгі адбіў, кідаючыся з дрэва, ці вочы выпараў?.. Што ты плявузгаеш?.. Вось падгані у гурт каровы, хутка дахаты гнаць час...

Грышка не пераставаў тлумачыць бацьку, каго ён убачыў, і гэтак зацікавіў, што стары Лявон устаў, ускінуў на плечы вярэньку і падыбаў да лесу, каб упэўніцца самому, ці праўда, што там ёсць хто-небудзь...

Не прайшоў Лявон некалькі крокаў, як пабачыў, што нейкі чалавек выйшаў з-за дрэва і накіраваўся да статка...

Лявон астанавіўся, сеў на камень... Каля яго спужаным зайцам прысеў Грышка.

Незнаёмы падышоў да іх...

Увесь абросшы валасамі, у парванай вопратцы, у дзіравых ботах, з загарэлымі рукамі...

— Добры дзень! — загаманіў першым незнаёмы.

— Дзень добры! — адказаў Лявон.— Куды гэта бог нясе?..

— Не бог нясе, а сам нясуся... А куды?.. Вось гэта і я не ведаю...

Гаварыў меладычна-прыемным голасам незнаёмы і прысеў каля пастухоў.

— Відаць, не з нашых краёў,— казаў паважна Лявон, узіраючыся на рызманы незнаёмца,— пэўна, здалёку?

— Я тутэйшы, хіба вы не спазналі?

Прайшло некалькі хвілін маўчання.

Лявон паківаў галавою, абвёў вачыма з ног да галавы шмат разоў незнаёмага і сказаў:

— Першы раз спатыкаю цябе...

Незнаёмы ўсміхнуўся...

Грышку гэтак зацікавіў незнаёмы чалавек, што ён, разявіўшы рот, лавіў кожнае яго слова і ўсё штораз бліжэй да яго падсоўваўся.

— А ты чаго з лесу ад мяне ўцякаў? — звярнуўся незнаёмы да Грышкі.

— Спужаўся вас, дык і ўцякаў,— адпаліў не думаючы Грышка і перавёў свой погляд на бацьку.

Губы і твар незнаёмага пакрывіліся, лоб паморшчыўся...

Праз паўгадзіны незнаёмы закусваў з Лявонавай вярэнькі. Кавалак засохлага хлеба, абліты крынічнаю вадою, смачней булкі быў для зморанага голадам...

Грышка пабег да хвойкі, зняў торбачку і прынёс кавалак сыру...

Падмацаваўшыся крыху, незнаёмы шчыра падзякаваў пастухоў і на развітанне запытаў:

— Ці пан ваш зноў вярнуўся дахаты?

— Так, вярнуўся толькі стары, а маладога няма,— адказаў Лявон.— Пасля таго як страслося такое няшчасце, калі тут пачалі паліць маёнткі, ён недзе быў уцёкшы, а з прыходам палякаў зноў прыехаў і пачаў панаваць, пачаў маёнтак адбудоўваць... Жывёлы накупіў шмат, бо тая, што была раней, памарнавалася ў часе завірухі... Нягодны наш пан, бадай на яго шыбельніца... Усіх парабкоў папраганяў, што калісь былі, шмат каго ў турму пасадзіў, за тое што з бальшавікамі каншахтавалі... Вось мой Даніла таксама...

Пры гэтых словах Лявон пачаў выціраць слёзы рукавом сваёй світкі. А Грышка пачаў моцна плакаць, успомніўшы старэйшага брата Данілу, якога пан пасадзіў у турму немаведама за што...

— Не плач, Лявон,— сказаў незнаёмы, абнімаючы пастуха...

Лявон і Грышка здзіўлена пазіралі...

— Адкуль ты імя маё ведаеш?

— Добра ведаю і тваё імя і твайго сына Данілу...

...Ён ужо не ў турме, ён, як і я, вандруе па лесе, чакаючы лепшага часу... Што так здзіўлена пазіраеце на мяне? Я таксама скарбовы парабак, толькі другога маёнтка, і разам з вашым Данілам быў засуджаны...

Лявон ад радасці кінуўся незнаёмаму на шыю і пачаў яго цалаваць, як роднага сына. Грышка пазіраў на бацьку і на незнаёмага і ад радасці не мог прагаварыць слова...

У гэтую самую ноч Даніла разам з незнаёмым пабываў у бацькі ў гасцях, прыказаўшы бацьку і Грышку, каб нікому не прагаварыліся, што ён жыве ў лесе разам са сваімі сябрамі...

III

— Неспакойны, дужа неспакойны наш лес,— гаманіў пан, паклікаўшы да сябе лесніка,— няўжо ты ні разу нікога не спаткаў, вартуючы?

— Не, паночку, апрача вясковых мужыкоў, якія часамі прыязджаюць жэрдку ўкрасці, нікога бачыць не давялося... У лесе ціха і спакойна.

— Ды ты звар'яцеў,— закрычаў на яго пан.— Мне добра вядома, што тут цэлая банда жыве, абірае маёнткі, багатыя хутары і гэтым жывіцца... Ты чуў, дубовая твая галава, што мінулай ночы пану Альхоўскаму сырабойню спалілі і хацелі абрабіць, але жаўнеры стаялі ў маёнтку, дык перашкодзілі?

Ляснік маўчаў. Ён сам ведаў, што лес напоўнен незнаёмымі людзьмі — бегунамі, якія хаваліся ад польскай улады. Ведаў, што гэтыя людзі былі найзлосныя ворагі паноў, але не хацеў выказваць пану, бо яны яму аб гэтым сурова прыказалі.

— Глядзі мне,— паківаў пан пальцам на лесніка, адпускаючы яго дамоў,— няхай толькі здарыцца штонебудзь з маім маёнткам, то табе першаму астрога не мінаваць... Які ж ты ляснік, які ты вартаўнік, што не ведаеш, хто жыве ў тваім лесе? Можа, сам пакрываеш гнёзды гэтых прахвостаў?.. Пайшоў ■ вачэй маіх.

Ляснік хутка выйшаў з пакояў, а пан стаў меркаваць, як бы акружыць лес і зрабіць аблаву...

Аб усіх арганізацыях больш за ўсіх ведаў падпасак Грышка. Ён штодня тайком сустракаўся з братам Данілам...

Кожны дзень раніцаю альбо змрокам Грышка адносіў у вызначанае месца вярэньку, альбо торбу, напоўненую харчамі, і паспяваў аб тым-сім пагутарыць з братам.

Лявон толькі раз і меў магчымасць пабачыць сына Данілу, а так ведаў пра яго жыццё па апавяданню Грышкі.

Грышка, мала таго што насіў харчы ў лес, быў таксама і жывою сувяззю паміж патайнымі арганізацыямі лесу і арганізацыямі акружаючых вёсак.

Грышку ўсе давяралі, і ён ніколі ні ў чым не падкачаў, дарма што быў малы, і яго называлі свінапасам.

Грышка насіў у лес газеты, якія краў у панскіх пакоях альбо якія яму перадавалі вясковыя хлопцы. Грышка гэтак захапіўся сваёю чыннасцю, што часамі ночы цэлыя не спаў, а абдумваў той ці іншы план выпаўнення даручанай яму работы.

Бацька і рад быў, і дужа баяўся, каб дрэнным не скончылася ўся гэта штука.

— Глядзі, сынку, глядзі, мілы, не пападзіся,— ча-

ста напамінаў яму бацька,— а то прапалі мы ўсе тагды...

Грышка ўсміхаўся, падбягаў да бацькі і шаптаў яму на вуха:

— Не бойся, тата, ужо хутка скончыцца гэта блуканне па лесе... Мне Даніла апавядаў, што чырвоныя войскі пачынаюць хутка праганяць ад нас панскіх паслугачоў-жаўнераў...

Стары Лявон жагнаўся і цяжка ўздыхаў, ківаючы галавою.

А смеласць і храбрасць Грышкі, здавалася, не маюць ніякіх межаў...

IV

Была туманная летняя раніца. Не можна было пазнаць, узышло сонца ці не.

Грышка, бегучы ў стадолу памагаць бацьку адвязваць каровы, убачыў, што каля ганка панскіх пакояў вялікая грамада польскіх жаўнераў з коньмі і аружжам...

Грышка ўвесь задрыжаў. Яму было вядома, што пан збіраецца зрабіць аблаву па ўсім лесе, каб палавіць тых, хто яму перашкаджае супакойна жыць. Грышка дагадаўся, што грамада гэта якраз і прыехала на аблаву.

Чакаць не можна было ні адной хвіліны.

— Тата,— шаптаў спужаным голасам Грышка на вуха Лявону,— ты адзін сёння каровы гані на раніцу, а я павінен зараз жа бегчы ў лес... Я хачу папярэдзіць хлопцаў, што пан направуляе на іх жаўнераў...

Лявон памкнуўся нешта казаць, але каля яго ўжо не было Грышкі.

Грышка пераскочыў цераз плот у сад, пасля папоўз між кустоў парэчак і агрэсту аж у канец саду, дзе ўжо пачынаўся лес.

У лесе Грышка адчуваў сябе крыху вальней.

Ён увесь час бег бягом, штохвіліны азіраючыся, каб за ім ніхто не гнаўся і не сачыў, куды і якою сцежкаю ён імчыцца...

Каб зацерці след, які заставаўся на расе, Грышка некалькі разоў абягаў наўкола аднаго дрэва, кідаўся

бегчы назад, бегаў улукаткі, альбо лажыўся на бок і каціўся праз некалькі крокаў...

У самым гушчары, ва ўмоўленым месцы для спатканняў, Грышка залажыў два пальцы ў рот і засвістаў...

Трэск пераломанай недалёка палкі быў адказам.

Грышка абрадаваўся, што так хутка адшукаў.

Між мокрых кустоў арэшніку паказалася сонная постаць Данілы. Грышка кінуўся да яго і расказаў, што іх збіраюцца лавіць.

— Ідзі за мною,— сказаў Даніла, трымаючыся зусім спакойна.

На невялічкай палянцы, аброслай з усіх бакоў густым арэшнікам, стаялі і ляжалі людзі, усе падобныя адзін да другога...

Грышку не было страшна... Яму было цікава ўбачыць тых смелых хлопцаў, якія вялі барацьбу з панамі, якія паўцякалі з астрогаў і жылі ў лесе.

— Нам пагражае небяспека,— сказаў не зусім трывожным голасам Даніла,— сёння нас акружаць польскія жаўнеры... Нам трэба зараз жа перабрацца з гэтага лесу ў больш густы і прастарнейшы лес князя Радзівіла... У Вераб'ёўскія пушчы, куды адправіліся дзве першыя нашы арганізацыі... У адну хвіліну сабрацца ў дарогу!..

Усе ўсхапіліся і першым чынам аглядзелі аружжа.

Праз пяць-дзесяць хвілін атрад паўстанцаў, чалавек сорак, быў у поўным баявым парадку...

— А што з запасным аружжам? Не кідаць жа яго гніць у зямлі? — загаварыў адзін з паўстанцаў.

— Гэта я ўладжу,— адказаў Даніла,— Грышка будзе ведаць, дзе яно захавана, і перадасць аб гэтым вясковым хлопцам, якім таксама хутка прыйдзецца жыць, як і нам... у лесе.

Грамада паўстанцаў акружыла Грышку, і ўсе хвалілі яго за храбрасць.

— Ты, свінапас, маладзец! Твая адвага зробіць цябе вялікім чалавекам,— казаў стары паўстанец, гладзячы Грышку па плячы.

Увесь мокры, з абдзёртымі да крыві босымі нагамі, Грышка стаяў і весела пазіраў на свайго брата Данілу. За слова «свінапас» ён не крыўдзіўся, бо яно стала цяпер падпольнаю клічкаю для Грышкі. Нават часта пе-

радаючы пісьменны данос той ці іншай патаемнай паўстанцкай арганізацыі, Грышка ўнізе допісу выводзіў нязграбнымі кручкамі сваё новае прозвішча: «Свінапас».

— У дарогу, хлопцы,— скамандаваў Даніла,— які быў старшым арганізацыі,— і ты за намі, Грышка, прайдзі некалькі крокаў, а пасля вернешся.

— Я хачу заўсёды быць з вамі,— звярнуўся Грышка да брата.

— Не, ты тут больш карысным будзеш...

У гэты час далёка, на краю лесу, пачуўся выстрал, які моцным рэхам пакаціўся па ўсім лесе...

Паўстанцы рассыпаліся па кустах і прыбавілі кроку...

Даніла пайшоў шпарчэй, а за ім Грышка...

— Вось бачыш,— сказаў Даніла,— бураю выламана хвоя. Пад вываратнем барсукова нара... У гэтай нары, якая зверху здаецца маленькай дзюрачкай, ляжыць шмат аружжа, бомбаў і дынаміту... Сам ты нічога не чапай, бо не ведаеш, як абыходзіцца з ім, і можаш пакалечыцца... Ты аб гэтым перадай Андрэю, з якім увесь час ты быў у сувязі... А мы пайшлі... Нас не зловяць...

За апошнімі словамі Даніла моцна пацалаваў свайго брата Грышку і скрыўся ў гушчары...

Грышка хацеў заплакаць, але апомніўся, што яму зараз жа трэба пакінуць гэта месца і выбрацца непрыкметна да бацькі, які ўжо даўно іграў на трубе, даючы ведаць, куды павінен накіроўвацца Грышка...

Сонца паднялося вышэй, і туман знікаў. У лесе было сыра і холадна...

Грышка, тулячыся за дрэвы і кусты, прабіраўся да бацькі... Яго ахоплівала нейкая незразумелая палахлівасць...

Стук дзятла па гнілым дрэве яму здаваўся выстралам жаўнера, які нібыта крадзецца ўслед за ім...

V

Лес з трох бакоў быў акружан жаўнерамі...

Заставалася чацвёртая старана, дзе лес прымыкаў да абшараў балот, зарослых густымі кустамі лазы. А за балотамі, якія цягнуліся ўшыркі вярсты тры, па-

чыналіся непраходныя лясы князя Радзівіла. Туды грамада паўстанцаў і пакіравалася.

Грышка дабраўся да самага краю лесу. Ён ужо бачыў раз'язджаючых на конях з белымі арламі польскіх жаўнераў, чуў мала зразумелыя для яго выкрыкі камандзіраў.

Раптам Грышка пачуў за плячыма трэск сухога галля. Ён агляну ўся і ўбачыў, што за ім крадзецца жаўнер...

Сэрца моцна застукала ў маладога барацьбіта.

Грышка, доўга не думаўшы, павярнуў хутка ўправа, а затым — што было сілы — папёр назад у лес.

— Стой, пся крэў! Страляю!..

І водгалас выстралу пакаціўся па лясным гушчары...

Грышка, не азіраючыся, стралою імчаўся, сам не ведаючы куды... Урэшце ён папаў на сцежку, якая вяла да хаты лесніка...

У галаве мігнула думка бегчы да лесніка...

За некалькі крокаў да леснікован хаты Грышка ўбачыў на двары Гэльку... Дзяўчынка, якая гэтак падабалася Грышку, нібы паддала яму смеласці. Ён стаў, азірнуўся ва ўсе бакі, пільна прыслухаўся і пабег на двор лесніка.

— Мне трэба ў вас схавацца,— загаварыў Грышка да Гэлькі,— за мною гоняцца польскія жаўнеры і калі зловяць, то будзе вельмі дрэнна...

Гэлька спалохалася і не ведала што рабіць.

— Таты няма дома, пайшоў на абход... Я адна... Я не ведаю, куды лепш...

Грышка акінуў вокам і застанавіўся на складзеных у кастры дровах...

— У хату я не пайду. Там знойдуць... Я лепш залезу між двух кастроў дроў, а ты абложы з бакоў мяне паленнямі, каб не маглі ўбачыць...

Так і зрабілі...

Грышка прасядзеў у дровах больш гадзіны, раздумваючы, што рабіць, куды пайсці.

Гэлька прынесла яму хлеба і шкварку сала. Грышка з'еў.

Сонца пачало прыпякаць. Грышку гэтак зрабілася прыемна пасля ўсёй сённяшняй беганіны, што ён пачаў драмаць... Але страляніна, якая чулася ўсё бліжэй

і бліжэй, не давала яму заснуць, а пачынала штораз то больш непакоіць.

Чуе Грышка, што нехта ўзыходзіць на двор. Прылёг шчыльней да зямлі і ўсцягнуў на сябе палена дроў...

Прыслухоўваецца...

Ляснік божыцца і моліцца, што ён нікога не хавае, што нават да яго ні адна душа чалавечая не заглядае ў гэтым гушчары....

Жаўнеры лаюцца апошнімі словамі, пагражаюць бізуном і стрэльбаю, каб ён выказаў, дзе знаходзіцца гняздо паўстанцаў.

Ляснік плача...

Гэлька таксама плача і нічога не адказвае на запытанні жаўнераў...

Грышку стала страшна, як ніколі. Ён ляжыць і не шавеліцца.

Ажно чуе — нешта ўзбіраецца на дровы.

У Грышкі пот пачаў выступаць на твары. Ён заплюшчыў вочы і баіцца пазіраць угору.

Пасля асмеліўся і зірнуў... Морда лесніковага сабакі Лыскі тарчала між дроў і пазірала на яго.

Лыска забрахаў...

«Знойдуць!» — успеў толькі падумаць Грышка, як да дроў падбег жаўнер...

Лыска пазіраў з кастра ўніз і гаўкаў.

— Вылазь, псякрэў! — крычаў жаўнер.— Вылазь, [redacted] то штыком пароць буду... Застрэлю, шэльма! Вылазь!..

Галава Грышкі высунулася [redacted] дроў.

Гэлька загаласіла мацней...

Калі жаўнер узяў Грышку за світку і вёў к варотам, дзе стаяў ляснік і яшчэ некалькі жаўнераў, Лыска падскочыў да Грышкі, пачаў лашчыцца і лізаць яму рукі. Гэлька са злосцю схапіла палку і з усёй сілы аперазала сабаку.

Жаўнеры рагаталі.

— Гэта Грышка, сын пастуха, з гэтага самага маёнтка, ён прыходзіць гуляць да маёй дачкі... Ён дзіця, ну, і залез у дровы, як пачуў страляніну...

Але ў гэты час на двор прыбег жаўнер, які гнаўся за Грышкам.

Ён, спазнаўшы хлопца, загадаў звязаць і адправіць да пастарунка.

Да пастарунка загадалі ісці лесніку і яго маленькай дачушцы Гэльцы...

Грышку павёў жаўнер асобна. Па дарозе Грышка не адказаў ні на адно запытанне.

Жаўнер некалькі разоў сцебануў яго не моцна бізуном...

Грышка толькі войкаў, але не ўраніў ні адной слязінкі...

А ў гэты самы час бацька Грышкі Лявон, загнаўшы каровы ў бярэзнік, выйшаў да крыжа, які стаяў пры дарозе пры ўваходзе ў лес, схіліўся на калені і горача маліўся, просячы бога ратаваць яго сынкоў ад паганых рук азвярэлых панскіх паслугачоў... Потам і слязьмі быў абліты яго паморшчаны твар.

Надыходзіла поўдня. Час быў гнаць каровы на вадапой...

А Грышка так і не з'явіўся на кліч трубы.

Чорныя думкі не давалі Лявону супакою.

VI

Цэлы дзень па лесе разлягаліся страляніна і свіст. Конніца і пяхота дратавала ўдоўж і папярок тыя мясціны лесу, дзе можна было праехаць ці прайсці. Але нікога не злавілі, толькі напалі на свежы след, які паказваў, што грамада прайшла ў пушчу радзівілаўскіх лясоў...

Паручнік, кіраўнік усёй аблавы, прыказаў трубіць збор...

Калі Грышку прывялі да пастарунка, было ўжо далёка за паўдня...

Грышку ажно скаланула ўсяго, калі ён спаткаў там свайго бацьку і лесніка... Было яшчэ шмат незнаёмых Грышку людзей. На вачах усіх заарыштаваных былі буйныя слёзы. Гэлькі тут не было.

— Вас білі? — было ў Грышкі першым словам да бацькі, калі толькі яго ўпіхнулі добрым штурхачом ззаду ў грамаду заарыштаваных...

Лявон і ляснік кіўнулі галовамі замест адказу і паказалі, што не могуць сядзець... У Лявона быў глыбокі, акрываўлены шрам на твары — след жандарскага бізуна...

Страшна стала Грышку.

Яго яшчэ не дапрашвалі ў пастарунку, і Грышка быў пэвен, што бізун не міне і яго плячэй, як пачнецца дапрос...

Невядома з якой прычыны, а Грышку не дапрашвалі да вечара...

Грышка ўвесь час хадзіў па вузкім пакойчыку і пазіраў у акно...

У галаве яго раілася адна думка — уцячы. Але на падворку каля самага акна пахаджваў са стрэльбаю жаўнер,— разбіць акно і ўцячы не было як...

У гадзіне дванаццатай ночы за дзвярыма пачуліся крокі і ляск аружжа.

Дзверы крыху адчыніліся.

— Хто ест тутай хлопак Грышка, ідзь да полкуўніка!

Грышка драмаў на лаўцы пад акном.

Ён усхапіўся, абвёў усіх нейкім незразумелым поглядам і, заместа таго каб ісці да дзвярэй, гэтак рынуўся ў акно, што толькі пачуўся звон шкла ды выкрыкі знянацку перапуджаных арыштаваных, якія драмалі на падлозе...

На двары чутна была страляніна, крыкі жаўнераў, але Грышка нічога не чуў... Ён без памяці бег, сам не ведаючы куды. Ды яму ўсё роўна было, абы толькі ўцячы ад бізуна ды шомпала...

Апамятаўся Грышка толькі тады, калі яму стала холадна. Ён прачнуўся і ўбачыў, што ляжыць у высахшай канаве, вёрст за пяць ад маёнтка, у якім знаходзіўся пастарунак...

Грышка азірнуўся — наўкола нікога не было. Ён пачаў абмываць кроў на твары, на руках і нагах, прыпамінаючы, як усё было...

Сонца ўзнімалася з-за лесу, і цяпло праменняў праганяла холад туманнай раніцы.

Увесь дзень Грышка праляжаў галодны ў канаве, не паказваючыся, каб хто не пабачыў яго.

Як толькі сцямнела, Грышка пачаў прабірацца ў вёску да Андрэя, каб аб усім расказаць яму і хоць трохі прагнаць голад...

Андрэя дома не было... Яго старая матуля, аблітая слязьмі, спужалася, калі пабачыла Грышку, бо ў вёсцы днём пранеслася чутка, што Грышку-свінапаса застрэлілі, калі ўцякаў з пастарунка...

Крыху супакоіўшыся, старая расказала Грышку, што Андрэй уцёк мінулай ночы ў лес і што палавіна маладых хлопцаў з вёскі паўцякалі, каб не папасці ў лапы польскіх жандараў.

Грышка павесялеў. Ён быў рад, што не адзін будзе вандраваць па лесе...

Пападвячоркаваўшы, захапіўшы з сабою кусок сала і буханку хлеба, Грышка пакіраваўся ў лес, які яму быў вельмі вядомы, як падпаску, дзе прыходзілася пасвіць каровы і страчацца з Гэлькаю... Непакоіла яго толькі думка аб бацьку, якога ён пакінуў у пастарунку.

А ноч была цёмная... Узняўся вецер, хмары пачыналі пакрываць неба...

Па ўсім было відаць, што распачнецца страшэнная бура...

Лес шумеў... Дрэвы хіліліся да самай зямлі, нібы нізкім паклонам віталі Грышку-свінапаса, які ішоў хавацца ад злых ворагаў...

На другі дзень адзінокага блукання па лесе Грышка напаткаў грамаду вясковых хлапцоў... Воплескамі і радаснымі крыкамі спаткалі хлопцы Грышку, ведаючы яго старыя заслугі, як спрытнага падпольніка.

З гэтага дня распачалося новае жыццё Грышкі-свінапаса...

Жыццё ўпартай барацьбы за праўду...

VII

Прытуляе каўказца да сябе ўшчэлле гор, украінца — стэп шырокая ды прывольная, а беларуса — лес...

Эх, лес!..

Нібы думкі ён ведае сваіх насельнікаў.

Плачуць людзі — лес шумна і жаласліва шуміць; людзям радасна, весела — лес рагоча, аж заліваецца. Лісце на дрэвах шапаціць цудоўную казку, верхаліны прыхіляюцца адна да другой і соладка цалуюцца...

Але вось шмат дзён не сціхае бураломнае ігрышча...

Нешта нядобрае дзеецца на абшарах Беларусі, калі стогнам стогнуць сасоннікі і бярэзнікі, калі дубы-сталеткі варушаць сярдзіта сваімі моцнымі рукамі — голлямі...

А па гушчарах лесу блукаюць людзі...

Хто яны?!.

Чаму яны не там, дзе святло і сонца?..

Чаму яны замурзаныя, закураныя дымам, абраслі валасамі?

Чаму яны ў зараслях пушчы, у пастаяннай вільгаці і цемры марнуюць сваё жыццё?!.

Засвістаў вецер, пачаў скакаць з дрэва на дрэва нібы шалёны, пачаў лахмаціць лісце...

І дрэвы загаманілі...

Трэба прыслухацца, аб чым лес гамоніць.

Невядомыя людзі, што вандруюць па абшарах беларускіх лясоў,— гэта паўстанцы...

Гэта пакрыўджаныя, зняважаныя, асмеяныя і аплёваныя польскім панам старыя і маладыя сяляне.

Толькі тут, у лесе, знайшлі яны сабе прытулак, толькі тут ім можна смела выказаць сваю крыўду на ворага... Можна і помсту прыдумаць...

Лес не выдасць...

Вось і сонейка апусцілася на ўзгорак.

Вечар...

Туман нашай балотнай краіны павіс над лесам, нібы хто белую коўдру распасцёр.

Замоўклі спевы дняўных птушак. Толькі аднастайная траскучая песня драча парушала вячэрнюю цішу...

Змрок ахіляў лес усё хутчэй і хутчэй.

Пад старым дубам, які распасцёр сваё голле на некалькі сажаняў ва ўсе бакі, на досыць прасторнай паляне сярод непраходнага гушчару, пачаў усхліпваць аганёк...

Паўстанцы-бунтары адусюль накіроўваліся на полымя, якое асвячала кавалачак пушчы.

Каля агню сядзела некалькі чалавек. На завостраных прутках арэшніку яны пяклі мяса некай застрэленай дзікай птушкі.

Як толькі дзе-небудзь чуліся крыкі чалавека, які ішоў да вогнішча, некаторыя палахліва пазіралі ў цёмную даль лесу.

Але вартаўнікі, пастаўленыя ва ўсіх канцах паляны, зараз жа давалі ведаць, што гэта свой, і ўсе былі супакойны...

Малады стройны хлопец Андрэй закурыў насушаных альховых лістоў, лёг непадалёку ад вогнішча пад кустам і пад нос сабе запяяў:

Эх ты, ночка, маці-ночка,
Эх ты, бацька — цёмны лес,
Жыву тут я паўгадочка,
Тут не страшны сам і бес...

— Што? Новую сачыніў? — запытаў, папраўляючы дровы, стары Мікола, які кожную хвіліну ўспамінаў пакінутую жонку і плакаў пры кожнай сумнай і вясёлай песні.

— Так, браток, выдумаў пад кустам лежачы. Можна, ведаеш, цягнуць на матыў:

Эх ты, доля, мая доля,
Доля-долюшка мая...

— Ну, ну! Пакінь, Андрэй,— пачуўся голас з грамады,— бач, Мікола ўжо нарыхтаваў рукаў слёзы ўціраць...

— Не буду... А вось Грышка тае... Даўно час быць тут,— сказаў Андрэй, прыкурваючы «папяросу», якая ніяк не хацела гарэць...

— За Грышку баяцца не трэба,— загаманіў Сцёпка, які мацней за ўсіх любіў Грышку і гатовы за яго памерці хоць зараз.— У якіх пераплясах Грышка быў, нам таго не бачыць...

— Ну і хлапец,— падхапіў Мікола,— хто б гэта думаў, каб пастухоў сын, свінапас?.. Ну і храбры... Адвагі і смеласці больш як у старога. А да чаго спрытны!

У гэты час недалёка ад вогнішча затрашчала сухое галлё.

Усе наставілі вушы.

Хуткім, але лёгкім поступам нехта ішоў на святло вогнішча...

— Грышка! Грышка! — зашушукала грамада...

Казюк, дванаццацігадовы хлапец, адскочыў ад агню, накінуў на галаву кажух і лёг нібыта спаць...

Казюк уцёк у лес тыдні два таму назад... Бацька яго багаты засцянковы шляхціц... На пытанні, чаго ён пайшоў у паўстанцы, Казюк адказваў, што яго польскія жаўнеры два разы высеклі за тое, што знайшлі ў стозе на гумне аружжа... Гэта і прымусіла ўцячы ў лес, каб адплаціць за шрамы, якіх ён нікому чамусьці не паказваў.

Шмат хто не давяраў Казюку. А Грышка, дык той проста лічыў Казюка не сваім хлопцам і казаў усім асцерагацца яго.

Казюк гэта адчуваў, дзеля чаго стараўся з Грышкам не сустракацца.

— Ён! ён! — мацней загаманілі хлопцы...

Так. Гэта быў Грышка... З кароткім карабінам за плячыма, абвешаны гранатамі, Грышка стаў каля вогнішча і, нахмурыўшы бровы, загаварыў:

— Час надыходзіць! Больш асцярожнасці, больш адвагі і смеласці. Сувязь паміж усімі атрадамі, якія знаходзяцца ў гэтай пушчы, устаноўлена... Праз некалькі дзён мы мусім злучыцца ў больш мацнейшыя дружыны і прыблізіцца да тых шляхоў, якімі маюць адступаць польскія войскі.

— Эх, скарэй бы, далібог! — усхапіўшыся з-пад куста, крыкнуў Андрэй і тут жа пусціўся ўпрысядкі...

Грамада зразу павесялела. Усе не маглі счакаць рашучага часу, каб выступіць адкрыта ў бойку з тымі, праз каго гніюць у балоце цэлыя месяцы...

— Адно дрэнна! — пачаў зноў Грышка,— Макара Грыба злавілі, якому было дадзена заданне выкрасці адны вайсковыя паперы. Але я думаю, што ён не выдасць...

— Ніколі! Ніколі! — загула грамада.

Але гэта вестка крыху сапсавала настрой.

Нейкі час усе маўчалі.

— Змяніць варту,— сказаў Грышка,— ды на супачынак!..

Праз паўгадзіны ўсе спалі. Вогнішча было затушана.

VIII

Ноч мінула. Надышла раніца.

Холад узбудзіў амаль усіх.

Хто каля агню грэецца, а хто закутваецца з галавою і нагамі ў світку або кажух і нібы вужака шыецца ў куст ці ў кучу сухога лісця. Грышкі ўжо даўно няма.

Да ўсходу сонца ён прачнуўся і пашыбаваў к вызначанаму месцу, дзе яго чакаў чалавек з таго маёнтка, з якога ён уцёк.

— Што з бацькам? — было першым пытаннем Грышкі, калі ён пабачыў свайго сябрука, панскага парабка Кузьму.

— Выпусцілі. І лесніка выпусцілі,— гаманіў Кузьма, не верачы, што перад ім стаіць той самы Грышка-свінапас, якога ўсе ваколічныя паны баяцца і якога кожная вёска ведае...

— А Макар?

— Застрэлілі,— ціхім голасам сказаў Кузьма,— але маладзец, што ні рабілі, як ні здзекваліся — не прызнаўся ні ў чым...

Па целе Грышкі прабегла нейкая дрож. Яму захацелася зараз жа прыдумаць помсту для тых, хто застрэліў яго лепшага сябра.

— А дзяўчынка леснікова,— гаварыў Кузьма далей,— Гэлька, таксама некуды знікла. Кажуць, пайшла цябе шукаць... Бацьку выпусцілі, а дачкі няма...

Вочы Грышкі загарэліся дзіўным агнём. Твар паружавеў. Грышка паглядзеў на Кузьму і нічога не сказаў.

Стрэл з вінтоўкі перарваў гутарку.

Грышка хапіўся за карабін і прыхіліўся да дрэва. Кузьма ўпаў на зямлю і палахлівымі вачыма пазіраў на Грышку.

З-за кустоў у кроках трыццаці паказаўся чалавек. Грышка зразу спазнаў Амельку і кінуўся да яго.

А Кузьма тым часам яшчэ лепш прылягаў да зямлі, каб яго не бачылі, думаючы, што пачнецца бойка...

— Я другі дзень не магу адшукаць цябе... Прымушан быў страляць, каб хто-небудзь адгукнуўся — даў аб сабе ведаць...

— Гавары, гавары, як справы? — паспяшаў Грышка, вітаючыся з Амелькам...

— У Ігуменшчыне шмат заарыштавана... Цэлую арганізацыю раскрылі...

— Хто прадаў? — злосна крыкнуў Грышка.

— Яшчэ невядома... Толькі я прыйшоў... мяне прыслалі папярэдзіць, што шмат польскіх шпіёнаў пушчана па лясах, каб выкрываць паўстанцкія арганізацыі. Трэба быць асцярожным пры фармаванні атрада і папаўненні новымі людзьмі... Мясцовая шляхта распаўзлася па лесе... Трэба думаць, што не з панамі яны ваяваць будуць, а хутчэй нас прададуць...

У Грышкі мільганула думка аб Казюку.

— У твой раён перасылаецца яшчэ некалькі атрадаў — гаварыў больш спакойна Амелька,— з якімі ты таксама павінен трымаць сувязь. Заўтра, а можа, нават

і сёння, ты атрымаеш загад аб нападзенні на харчовы транспарт, які будзе ісці на мястэчка, дзе стаіць N-ская дывізія...

Тым часам Кузьма, убачыўшы таварыскую гутарку Грышкі з незнаёмым, устаў і накіраваўся да іх.

Усе трое пайшлі па вузенькай сцежцы, якая вяла да месца стаянкі атрада, якім камандаваў Грышка...

Сонца пачало прыграваць... Але было росна. Капелькі буйной расы рассыпаным серабром блішчэлі на траве.

Грышка аба ўсім забыўся. Усімі сваімі думкамі ён быў каля леснІковай хаты, каля Гэлькі, аб якой ён ніяк не мог забыцца.

Шмат разоў у яго лунала думка — украсці Гэльку і забраць з сабою ў лес. Альбо спаткацца і ўгаварыць ісці разам з ім.

Цяпер жа, калі Грышка даведаўся, што Гэлька кудысьці пайшла,— непакой апанаваў усю яго істоту...

— Гэй, свінапас! — пачуўся за дрэвам голас.

Усе трое вандроўцаў агледзеліся...

Гэта быў Андрэй, які хадзіў па лесе задраўшы галаву і трымаючы вінтоўку нагатове, каб падстрэліць якую-небудзь дзічыну і сасмажыць на полудзень.

IX

— Паганяй, пся крэў! А то вазьму бат ды раз па каню, а раз па табе, морда мужыцка!..

— Калі ж, паночку, бегчы не хоча... Не можа... Учора з горада паноў прывезлі, а сёння зноў...

— Ну, ешчэ цо мувіць бэньдзеш?!

І, уздымаючы слуп пылу, неслася фурманка з вёскі да засценка к шляхціцу: сын яго Казюк пайшоў у паўстанцы...

Туды ехаў польскі жандар.

Фурман, вясковы хлапец, які вёз жандара, таксама быў сябрам адной падпольнай арганізацыі... На гэты раз Сяргей (так звалі фурмана) быў нарочна пасланы з жандарам, каб выведаць, чаго ён едзе да Казюковага бацькі...

— Ты што? — загаманіў жандар да Сяргея,— у паўстанцы хутка пойдзеш?

— Тата не пускае...

— А, дурны хлопак! — усміхаючыся, сказаў жандар і закурыў цыгару...

Шляхціц Яроцкі сустрэў жандара як найдаражэйшага госця...

У часе падвячорку Сяргей, ядучы малако ў сенцах, пачуў размову, якая выкрыла здрадніцтва Казюка...

— Праз тыдзень ён дома павінен быць, каб паказаць нам усе сляды тых шэльмаў,— казаў жандар Яроцкаму, які штохвіліны пазіраў то на акно, то на дзверы...

— Праз тыдзень, кажаце, значыцца, хутка?..

— І Казюк і ты бэньдзеце мець вельку падзяку і награду ад пана палкоўніка...

— Каб жа толькі бог даў усё яно добра абышлося...

Сяргей ціхенька прытуліўся да кубла і слухаў... Ён гарэў увесь ад нецярплівасці, каб хутчэй гэту вестку перадаць каму трэба...

Дадому едучы, Сяргей сам гнаў каня, што было сілы. Яго непакоіла думка — пераказаць аб гэтым Грышку, у атрадзе якога, як вядома, знаходзіўся Казюк...

Не прайшло трох дзён, як Грышка быў паведамлёны аб «паўстанцу»-шпіёне...

Грышка сакрэтна загадаў двум хлопцам сачыць за кожным крокам Казюка і даносіць аб усім яму...

За два дні перад тым, як павінны былі адняць харчы вайсковага транспарту, Казюк хацеў уцячы дахаты і, напэўна, папярэдзіць аб гэтым адпаведных асоб. А можа, проста баяўся ўзброенага выступлення...

Спроба ўцячы скончылася для Казюка вельмі дрэнным... Два сакрэтна прыстаўленыя сачыць за ім хлопцы некалькі вёрст далі яму прайсці, а пасля прымусілі вярнуцца...

Казюк пачаў нават страляць. Але сакрэтнікі не паддаліся і паставілі на сваім...

У тую самую ноч яго судзілі. На судзе Казюк ва ўсім прызнаўся і кляўся, што ніколі б не выдаў ніводнага чалавека...

— Да дрэва! Да дрэва здрадніка! — гукала грамада. Паміж паўстанцаў не павінна быць шпіёнаў! Да дрэва!

— У нас хацелі карову і каня забраць польскія жаўнеры... А калі, кажуць, ты будзеш служыць нам і

рабіць тое, што загадаем, то нічога не возьмем... Бацька мяне і набухторыў... Я сам ніколі,— поўзаючы па мокрай траве на каленях і кідаючыся Грышку ў ногі, прасіўся Казюк...

Грышка гордым поглядам акінуў усю сваю граму, п Казюка падарыў агідлівай усмешкай.

Грамада не пераставала патрабаваць хуткай расправы.

— Ціха, хлопцы! — гукнуў Грышка.— Я з ім расправлюся па-свойму... Нават рукі сорамна мараць аб такую паганую панскую падлізу... Ці ж стоіць псаваць порах і кулю?!.

— Даруйце, даруйце! — абліты слязьмі, прыпадаючы да ног то аднаго, то другога паўстанца, прасіўся Казюк.

— Вон з лесу паганец, каб і вочы нашы цябе не бачылі! — крыкнуў злосна Грышка і паказаў пальцам удаль...

Усе здзіўлена паглядалі на Грышку...

А Казюк гэтак рынуўся ў кусты, ажно траскатня пайшла па лесе... Пабег куды вочы глядзелі...

— Малады яшчэ хлапец,— казалі сталыя паўстанцы Грышку.— Глядзі, што, выбраўшыся з лесу жывым, ён табе за гэту ласку шыбельніцу нарыхтуе... Ты яшчэ мала ведаеш такіх паганых здраднікаў...

Але Грышка маўчаў. Яму цяпер было не да гэтага, не да расправы над гэткім слабенькім і мізэрным чалавекам, які валяўся пад яго нагамі...

Грышку пачаў непакоіць лёс раскрытай арганізацыі, лёс тых асоб, якія не паспелі ўцячы ў лес...

— Калі толькі іх павесяць ці расстраляюць, то за кожную галаву нашага брата павінна загінуць па дзесяць панскіх галоў і па дзесяць маёнткаў са ўсім скарбам... І гэта мусім зрабіць зараз жа, пакуль яшчэ будзе сырым пясок магіл загінуўшых паўстанцаў,— гаварыў натхнёна Грышка, сабраўшы вакол сябе ўсю грамаду сваёй дружыны паўстанцаў...

У адзнаку згоды ўсе паднялі карабіны ўгору...

Наступіла маўчанне.

А лес так зашумеў, так загуляў віхар па галлі дрэваў, што здавалася, вось-вось пранясецца над зямлёю такая страшэнная бура, якая нічога жывога на зямлі не пакіне...

Усе моўчкі пераглянуліся і зашпілілі світкі.

— Кажуць, што нехта павесіўся, калі вецер такі пачынае шаймаваць,— сказаў стары Мікола і, узяўшы карабін у левую руку, правай перажагнаўся...

— А можа, каго павесілі... Крыжам паратунку ім не дасі,— загаманіў нехта сярод грамады...

— А цяпер,— змяніўшы голас, сказаў Грышка,— гэта месца нам трэба пакінуць... Магчыма, Казюк ужо даносіў як-небудзь аб нашым гняздзе... Бліжэй да Дубовай Грады трэба пакіраваць — туды і носа ніхто не ткне...

І ўся грамада па аднаму слову каманды знікла ў гушчары лесу, забраўшы на сябе ўсе пажыткі і аружжа...

Застаўся стаяць толькі адзін Грышка. Яго нешта вабіла туды, бліжэй да лесніковай хаты. Яму захацелася пабачыцца з Гэлькаю і бацькам...

У глыбіні ж лесу, у пушчы непраходнай Грышка мог толькі спаткацца са сваім старшым братам Данілам, аб паўстанцкай працы якога таксама хадзіла шмат чутак...

Грышка стаяў, абапёршыся на карабін, і думкаю разам з ветрам гатовы быў несціся далёка, далёка...

Вецер не пераставаў гусці... Скрып дрэваў і шуршаніна лісця складалі чароўную, а разам з тым і дзікую лясную песню-казку...

X

Гарацъ маёнткі. Нішчацца панскія скарбы, скарбы, набытыя мазольнымі рукамі батракоў ды парабкоў...

І руйнуецца ўсё гэта тымі самымі рукамі, чыімі было і набыта.

Яны маюць права пусціць усё з дымам і пажарам.

Лявон і ляснік, выпушчаныя з астрога, зноў занялі ў таго самага пана свае пасады.

Лявон пасе каровы, а ляснік — лесу вартуе.

Пан праз дзень-два прызывае да сябе Лявона і пытае:

— Скажы мне, Лявон, праўду: дзе твой сын Даніла? Толькі не мані — лепей будзе...

— Каб я так жыў, паночку, што не ведаю. Напэўна, у бальшавікоў... Я трэці год не бачыў яго...

— А свінапас дзе твой?

— Вось гэтага, то я зусім не ведаю... Мусіць, загінуў недзе... Ён тады так напужаўся...

— А ты не чуў, што кажуць пра тваіх сыноў?

— Не, не чуў?

— Маніш, шэльма... Усе як у бубен б'юць, што яны абодва ў лесе арудуюць з іншымі паўстанцамі... Ведаеш, што амаль кожную ноч шугае да нябёс агонь то ў тым, то ў другім маёнтку?.. А ты яшчэ кажаш, што не ведаеш аб іх, што не чуеш гутаркі аб іх зладзейскіх паступках...

— Вольна каму-небудзь плявузгаць, узводзіць ману на непавінных людзей.

— Глядзі, Лявон, яшчэ раз кажу, што твая старая галава адпавядаць будзе, калі толькі ў мяне здарыцца якое-небудзь няшчасце.

Так яно і выйшла.

Нібы то пан нагаварыў сам на сваю галаву няшчасце.

Праз тры дні пасля размовы з Лявонам панскі маёнтак быў падпалены зразу з чатырох канцоў...

Хаця пажар хутка быў затушаны польскімі жаўнерамі, якія стаялі ў маёнтку, але страты было прынесена шмат.

Больш за ўсіх напалохаўся пастух Лявон, які чакаў не малой расплаты за такое здарэнне.

Але пан быццам бы і забыўся на свае пагрозы Лявону, бо адшуканне вінаваўцаў пажару раскрыла зусім новую справу.

У суседняй вёсцы было знойдзена шмат аружжа і кулямёты, а таксама знойдзены былі ў аднаго заарыштаванага паперы, якія выкрылі патаемную арганізацыю.

З гэтай прычыны пан Панятоўскі, пастухом у якога і служыў Лявон, быў заняты расправаю з сялянствам.

Панятоўскі добра ведаў сялян бліжэйшых вёсак, з многімі судзіўся за сервітут, і вось цяпер ён задумаў за ўсё разлічыцца.

Жандары цэлыя вёскі, ад малога да старога, выганялі на дазнанне.

Самымі жорсткімі карамі мужчын і кабет хацелі

выведаць, хто пайшоў з гэтай вёскі ў паўстанцы, з якой хаты ёсць бальшавікі ў Савецкай Расіі.

Ніхто слова не раняў лішняга, ніхто не прызнаўся і не даў правідловага адказу...

Тады караючыя атрады польскай жандармерыі падпальвалі вёску ў трох месцах і нікога не пускалі тушыць...

Змаганне пачалося не на жыццё, а на смерць...

Агонь і дым пакрылі абшары краіны, людзі якой цярпелі праз шмат вякоў і чакалі якогась збавення.

Уночы гарэлі маёнткі, а ўдзень жандары палілі вёскі і сёлы.

Дні і ночы захліпаліся ў моры агню, які і павінен быў прынесці збавенне мільёнам працоўных мас...

У адзін з гэткіх «светлых» дзён адбыўся палявы суд над паўстанцамі Ігуменшчыны...

Іх расстралялі...

— Як мала, як мала! — казаў пан Панятоўскі, п'ючы гарбату з мясцовай жандармерыяй.— Толькі расстраляць?.. Па-мойму — раней павесіць, не даць сканаць на шыбельніцы і тады страляць, як шалёных сабак... Ды ўсё трэба гэта рабіць на вачах ваколічнага сялянства, на вачах бацькоў і матак гэтых бунтаўшчыкоў, каб і дзесяты закаяўся займацца такімі штукамі.

— За тых хлопакаў, якіх мусім ешчэ вешаць і стрэляць! — чуць трымаючыся на нагах і паварочваючы языком, сказаў жандарскі палкоўнік, чокаючыся з панам Панятоўскім...

— Я, пане палкоўнік,— гаманіў, трымаючы чарку ў руках Панятоўскі,— заўсёды мувіў, цо не вольна даваць патолі хамам... Цо, пан палкоўніку, паведзе на тэн выпадак, які быў у маім маёнтку? Хто мусі быць пакараны за руйнаванне і пажары дзесёнткаў, соткі такіх маёнткаў, за пшэліту крэў нашэго шляхецтва ў гэтым хамскім краі? Так нех бэньдзе спокуй, і наша панаванне нех жые!

Пры слове «жые» камізэлька не стрымала тоўстага жывата Панятоўскага, і два гузікі ўпалі на стол.

— Пшапрашам,— сказаў сканфужаны такім здарэннем пан Панятоўскі і сеў у крэсла...

Траля-ля-ля-ля-ля...—

цягнуў у кутку, набраўшыся да адказу «пазнанкі», ад'-

ютант палкоўніка, раз-пораз цалуючы руку маладой дачкі Панятоўскага, паненкі Ванды.

— Мне хцэся до Варшавы... Мувяць, цо там так ладне, так пшыемна,— захапляючыся прыгажосцю ад'ютанта, гаварыла Ванда...

— О, так... мы хутка ў Варшаве бэньдземы...

— Для чэго?

— А так...

— Цо пан ад'ютанце мувіць?!

Раптам вясёлая капэла, якая спраўляла «хаўтурны» вечар па толькі што расстраляных паўстанцах, ускочыла з-за сталоў, пачуўшы за акном страляніну.

Атрад паўстанцаў адбіваў у польскіх жандараў арыштаваных сялян, якіх вялі на дапрос да палкоўніка...

Усе вайсковыя выскачылі на ганак, а Панятоўскі бегаў як апантаны па хаце, не знаходзячы месца, куды схавацца...

Калі бойка скончылася, палкоўніку быў данесен рапарт, што паўстанцы ў ліку больш сотні чалавек перабілі канвойную каманду і вызвалілі арыштаваных, захапіўшы апошніх з сабою ў лес...

Палкоўнік даў загад усіліць варту пастарунка, а сам, насупіўшы бровы, сеў дапіваць «пазнанку»...

XI

Па дарозе ў вёску Ціхі Бор ішоў сляпы жабрак Міграфан, трымаючыся рукою за плячо свайго хлапца-павадыра.

Павадыр быў босы, у падраных штанах і кашулі, з торбаю за плячыма і сухім лазовым прутком у руках.

Гарачы ранняга лета дзень змарыў да астатку сіл старога і малога жабракоў...

— Скажы, сынку,— запытаў Міграфан,— відаць вёска ці не?

— Відаць... некалькі крокаў, і мы ў вёсцы,— адказаў павадыр, папраўляючы торбу...

— Гэта што там у цябе ў торбачцы шарахціць?

— Знайшоў кніжку — вось і нясу.

— А цікавая?

— Чытаць не ўмею.

— І ты не ўмееш? Шкода... Няхай я сляпы, а то і

відушчы пазірае на паперу і не разумее, што там надрукавана...

— А начаваць, дзядуля, тут не будзем... Пройдзем адным бокам сяла — ды далей...

— Калі ж ногі мае, сынку, ісці адказваюцца... Ты што?! Ты столькі сцежак не пралажыў, столькі зямелькі чорнай не патаптаў, як я... Мяне тут уся акруга ведае... Мужыкі і паны... Часамі ў маёнтак зойдзеш, то ў парабкоў дзень-два, а то і тыдзень пражывеш. Ёсць людзі добрыя на свеце.

— А паны добрыя? Як па-твойму, дзядуля?

— Што паны... Аб іх цяпер і гаварыць не можна. Я хаджу па свеце і калі не бачу, то шмат чаго чую. О, як здзекваюцца паны з беднага народу...

— А народ цярпіць,— дагаварыў павадыр.

— Мусіць цярпець, калі панская ўлада...

З гэтымі словамі жабракі ўвайшлі ў вёску...

Ліра Мітрафана і цененькі галасок пачалі напамінаць кожнай сялянскай хаце аб жабрацкім краі. Аб краі і народзе, які спакон веку жабруе.

Павадыр таксама крыху падпяваў.

Але яму не цярпелася. Яму хутчэй хацелася быць у той вёсцы, дзе ў сягонняшнюю ноч павінна адбыцца сходка...

Мінаючы то адну то дзве хаты, павадыр як бачыш прайшоў са старцам вёску, і пайшлі далей.

Ужо было цёмна, калі двое жабракоў у той самай вёсцы, куды павадыр і спяшаўся, хадзілі ад хаты да хаты і прасіліся начаваць.

Урэшце самы бяднейшы жыхар вёскі адвёў у сваё гумно і паказаў кучу саломы, дзе можна начаваць.

А дванаццатай гадзіне ночы, як было і ўмоўлена, павадыр выкраўся ад заснуўшага старца і пабег туды, дзе яго чакалі.

Маленькая вясковая хатка, з завешанымі шчыльна вокнамі, была перапоўнена хлопцамі-сялянамі.

Як толькі пасля шостага стуку адчынілі дзверы, у хаце зрабілася так ціха, што жужаніна мухі чутна была...

— Грышка, Грышка! — чулася нават у сенцах...

А калі толькі Грышка ў вопратцы павадыра з'явіўся ў хату, амаль не ўсе спалохаліся.

Грышкі ніхто не пазнаў, таго самага Грышкі, якога

не так даўно бачылі ў Каровіным Гаі на сакрэтным сходзе...

— Мяне сляпы Мітрафан сюды прывёў,— сказаў Грышка, вітаючыся са ўсімі па парадку.

— Гэта, значыцца, павязло, калі сляпы відушчага прывёў... А ты хітрэц, Грышка...

— Ай ды малайчына, каб так яму жылося! Вось надумаў штуку!

Некалькі хвілін — і ў кожнага прысутнага ў руках была бальшавіцкая адозва, якія Грышка некалькі дзён насіў у сваёй жабрацкай торбе.

Сход зацягнуўся да трэціх певуноў.

Хлопцы не маглі развітацца з Грышкам, не маглі надзівіцца яго смеласці і выдумцы.

А праз некалькі дзён Грышка ў гэтай самай вопратцы, ведучы за руку сляпога Мітрафана, уваходзіў у маёнтак пана Касінскага, дзе змяшчаўся штаб адной польскай дывізіі.

Тут яму даручана было выпаўніць больш важную і сур'ёзную справу — выкрасці сакрэтныя паперы і раскідаць прызываючыя да бунту ліс тк і сярод польскіх жаўнераў.

На вялікі жаль, Грышка зразу, як толькі ўвайшоў у пякарню, дзе жывуць парабкі, пачуў вестку, якая парушыла ўсе яго планы.

Два парабкі, якія былі ў сувязі з паўстанцамі і павінны былі дапамагчы Грышку выпаўніць даручэнне, сядзелі ў пастарунку заарыштаванымі за падазрэнне ў нападзенні на скарбніка, які вёз грошы ў дывізійную касу.

У маёнтку было неспакойна.

Грышка ўбачыў, што аставацца тут ні ў якім разе не можна, і, выкінуўшы некалькі лісткоў каля кузні, пад плугі, якія парабкі пасля абеду павінны былі запрагаць для ворыва, угаварыў дзядулю ісці далей.

— Няма супакою на свеце і не будзе,— казаў Мітрафан, чуючы размову Грышкі з тутэйшым пастушком,— тады толькі настане для чалавека супакой, калі зямлёю вочы загорнуць... Чаго б вось нам баяцца з табою? Нас не абкрадуць, бо не багатыя, не заб'юць, бо нікому дрэннага нічога не робім, а неяк вось, сынку, непакойна на сэрцы...

Грышка маўчаў. Яму нават сорамна стала, што ён

водзіць сляпога жабрака, а жабрак прыкрывае маладога бунтара-паўстанца, які вялікую справу робіць, ходзячы ад вёскі да вёскі.... Такую справу, за якую сотні і тысячы людзей павешаны і застрэлены...

I пайшлі жабрак і бунтар ад адной мясціны да другой...

Адзін моліцца — ласкаю і пакорнасцю просіць сабе кавалак хлеба...

А другі, каб мець кавалак хлеба, каб знішчыць крыўду і няволю, уздымае бунтарскі дух народу, кліча да барацьбы з панамі...

XII

Недалёка ад шляху, на ўзгорку, пад трыма нізкарослымі хвойкамі была насыпана высокая магіла...

Там былі закапаны сяляне паўстанцы.

Грышку аб гэтым месцы даўно было вядома, вось чаму, параўняўшыся з гэтымі трыма хвойкамі, Грышка звярнуўся да сляпога старца:

— Дзядулька! Вунь... але ты, праўда, не бачыш... Адным словам, надалёчка ад шляху стаяць магілы, дзе закапаны паўстанцы...

— Так, чуў, чуў аб гэтым...

— Зойдзем туды...

На вачах Грышкі навярнуліся слёзы, калі яны ўкленчылі на жоўты пясок магілы...

— Маліся, сынку, хай ім бог дае царства нябеснае.

— Я не ўмею, дзядуля, маліцца... Ты маліся, а я так... па-свойму...

Тры жмені пяску ўсыпаў сабе ў торбачку. Сэрца яго забілася мацней. Але пачуццё помсты заглушала ўвесь боль яго маладой, поўнай агню і адвагі, бунтарскай душы.

Толькі шум хвоек вывеў яго з задумення.

— Не дараваць! — вырвалася гучна слова з вуснаў Грышкі.

Мітрафан у гэты час паражагнаўся і сказаў:

— Слабыя мы з табою, сынок дарагі... Не даруе, хто сілу будзе мець...

Грышку нібы то хто сказаў зірнуць на шлях, і якога да гэтых самых магіл ішоў нейкі незнаёмы чалавек...

— А можа, сочаць за тымі, хто тут бывае на гэтых магілах? — мільганула думка ў Грышкі.

І ён, доўга не думаючы, ускінуў сваю торбу на шыю Мітрафана, сам пабег з узгорка ўніз, у адваротны бок ад шляху.

Грышка не памыліўся.

Незнаёмы чалавек падышоў да жабрака, нешта доўга гаварыў, паказваючы пальцам на Грышку. Пасля відаць было, што выцягнуў з торбы лісткі і, разгледзеўшы іх, сілком пацягнуў за сабою сляпога.

Грышка што было духу папёр цераз поле ў бярэзнік. Яму было вядома, што за вёрст пяць пачынаюцца абшары пана Панятоўскага, дзе ён быў свінапасам, дзе і пагэтуль яго бацька пасе быдла...

«Туды страшна,— падумаў Грышка, прыхіліўшыся за бярозу і аглядаючыся наўкола, каб з кім-небудзь не спаткацца.— А то, можа, да лесніка? Няўжо хто зловіць? Няўжо там варта пастаўлена?»

Дабраўшыся да густога лесу, Грышка зусім спакойна пайшоў па знаёмых дарожках да леснiковай хаты.

«А што яны зробяць са сляпым жабраком? — не пакідала думка Грышку.— Няўжо таксама па-звярынаму расправяцца?»

Ляснік толькі што вярнуўся з абходу і разам з Гэлькаю сядзелі на прызбе.

Гэлька вярнулася дахаты праз два тыдні.

Яна ўцякла была з дому да цёткі, якая таксама была замужам за адным з леснікоў радзівілаўскага лесу.

Усе думалі, што Гэлька загінула. Бацька хацеў ужо імшу адслужыць. Але яна з'явілася дахаты, ні слова не кажучы, дзе і чаго была. Толькі праз некалькі дзён прызналася бацьку, што пайшла шукаць у лесе Грышку і гэтакім чынам дайшла да цёткі.

Стары ляснік быў бязмерна рад, і цяпер ні на адзін крок не адпускаў яе ад сябе.

У лес ідзе — вядзе з сабою, дома сядзіць — казкі ёй гаворыць або паложыць галоўку на калені і гладзіць яе прыгожыя, мяккія, як шоўк, валасы.

А Гэлька назбірае кветак, ue вяночкі і штохвіліны ўспамінае Грышку, з якім гэтак дружыла, пасучы каровы, і якога выдаў польскім жаўнерам гэты паганы сабака Лыска.

У нядзельку ж яна разам з бацькам нясе гэтыя вяночкі на магілу якогасьці забітага палякамі хлапца, якая знаходзілася недалёка ад краю лесу.

Гэлька чамусьці думала, што там пахован Грышка, якога забілі, калі ўцякаў з пастарунка.

Лявон, бацька Грышкі, таксама штодня маліўся на гэтай магіле, не ведаючы таго, што яго Грышка жывы і здаровы.

— Тата, чаму мне не страшна ў лесе?..

— Таму, дачушка,— адказаў ляснік,— што ты ў лесе радзілася, выгадавалася і ўвесь час жывеш... Ты, якваўчанятка дзікае, хутчэй людзей спалохаешся, чым глухой пушчы і шумлівага лесу.

Лыска, які ляжаў каля ног лесніка, загаўкаў і пабег да варот.

Гэлька кінулася ўслед за Лыскам.

— Тата, тата!.. Паглядзіце... хто гэта...

Стары ляснік бягом падбег да варот і стаў углядацца на чалавека, які баязліва пазіраў з-за дрэва.

— Грышка! — загукала Гэлька, ажно рэха пакацілася па лесе...

І Грышка стрымгалоў бег да варот.

Лыска перастаў брахаць. А ляснік не верыў сваім вачам.

Толькі калі Гэлька, кінуўшыся на шыю, пачала спазнанага абарванца цалаваць, ляснік паверыў, што гэта быў Грышка-свінапас.

— Ты жывеш?! — чуць прамовіў ад радасці бацька Гэлькі.

— А чаго мне паміраць!

Стары ляснік, выпускаючы слязу за слязою, не пераставаў цалаваць Грышку, аберуч абняўшы яго і Гэльку.

— У нашым лесе цяпер крыху паспакайнела,— казаў ляснік, ведучы Грышку ў хату.— Не бойся, у мяне можна доўга жыць, ніхто ведаць не будзе...

І толькі сёння першую ноч за ўвесь час блукання па лесе, за час паўстанцкага жыцця Грышка начаваў больш-менш спакойна, не галодны і ў цёплай хаце.

Схавалася ў змроку ночы хата лесніка. Наступіла мёртвая ціша. Бадай, усё жывое паснула.

Але Грышка яшчэ не спаў. Ён слухаў апавяданні

лесніка, які больш месяца разам з Лявонам сядзеў у астрозе.

Гэлька ўжо спала...

XIII

— Вы чулі? Сляпога жабрака Мітрафана палякі заарыштавалі...

— Гэта таго жабрака, што на Чырвоных магілах маліўся? (Так звалі магілы паўстанцаў.)

— Таго самага. Павадыр уцёк, а ў яго, кажуць, поўныя торбы знайшлі бальшавіцкіх лісткоў...

Такімі чуткамі зажылі ўсе ваколічныя вёскі...

— Кажуць,— дадавалі другія,— што гэта не павадыр яго быў, а паўстанец, які ішоў пана нашага забіць.

— Шкада, што не забіў гэту погань...

І шмат іншых казак хадзіла пра жабракоў, якія па ўсёй Беларусі хадзілі і бунтавалі народ, каб паўставалі супроць паноў.

З гэтага часу ўсе жабракі, якіх так шмат на Беларусі, былі ў вялікай пашане. А польская ўлада пачала папаўняць пастарункі рознымі калекамі, бачачы ў кожным свайго ворага, шчырага прыхільніка паўстанцаў.

Тым часам наступаў вялікі неспакой сярод польскіх войскаў. У паветры запахла порахам. Усе ў адзін голас пачалі гаварыць, што палякі вось-вось павінны пакінуць залітыя крывёю абшары Беларусі...

— Паўстанцы, стройся! — пранеслася баявая каманда па лясах і балотах...

З далёкіх глухіх пушчаў паўстанцкія атрады пачалі падыходзіць бліжэй да шляхавых дарог, да тых мясцін, дзе маглі быць непадалёку пазіцыі...

Грышка ўжо даўно разам са сваёю дружынаю знаходзіўся ў добра знаёмым яму лесе, дзе быў вартаўніком бацька Гэлькі.

Жыццё паўстанцаў пайшло куды лепей.

Раней прыходзілася жыць дзічынаю ды перахваченымі харчамі ў польскіх войск, што стоіла заўсёды немалой ахвяры.

Цяпер жа — былі блізка родныя вёскі.

У цёмныя ночы шмат хто з паўстанцаў, крадучыся,

прабіраўся дахаты, жыў там дзень-два ў саломе або дзе-небудзь у склепе, каб на вочы нікому не паказацца, а пасля, набраўшы харчоў, зноў уцякаў да сваёй дружыны ў лес...

Хатнія таксама часта дастаўлялі ў лес харчы сваім бацькам ды братам, прысылалі цэлых рэзаных кабаноў, цялят, авечак, хлеба і інш.

Адным словам, не жыццё пайшло, а масленіца. Уся сувязь паўстанцаў той дружыны, дзе быў Грышка, трымалася праз лесніка і яго дачку Гэльку.

Познім вечарам, калі ўсё нарыхтуецца да сну, Грышка штодня ішоў на спатканне да Гэлькі. Гэлька выпаўняла ўсе заданні, якія ёй даручаў Грышка. Яна амаль штодня хадзіла ў маёнтак пана Панятоўскага, прыслухоўвалася да настрою войскаў, якіх тут было нямала, і аб гэтым даносіла Грышку.

Не паспее ўзысці сонейка, не прасохнуць яшчэ лясныя сцежкі ад ранняй расы, як Гэлька ўжо бяжыць у маёнтак або вёску, дзе былі хлопцы, таксама трымаючыя сувязь ■ баявымі дружынамі лясоў і балот.

А вечарам, маленькая паўстанка са здавальненнем, якога не можна нават апісаць, апавядае Грышку аб усім, што яна чула і што ёй перадавалі сказаць.

Месяц выплыве на сярэдзіну неба. Пачынаюць часамі і птушкі раннія шчабятаць, захаваўшыся ў лісцці дрэваў, пастушок-свінапас і пастушка не могуць развітацца.

Скончыўшы гутарку аб справах сакрэтных, яны цэлымі гадзінамі сарамліва пазіраюць адно на другога, моўчкі прытуляюцца, але не знаходзяць слоў аб чым гаманіць.

Ды нашто словы, калі ім і так прыемна, прыемна толькі пазіраць адно другому ў вочы, якія заўсёды зоркамі блішчаць у змроку ночы.

Гэлька не раз хадзіла разам з Грышкам да дружыны. Ёй падабаліся гэтыя адважныя незнаёмцы, якія дзень і ноч жывуць у лесе.

Паўстанцы таксама любілі гэту дзікую, чарнавокую дзяўчынку, якая парою выручала іх ад голаду і іншага няшчасця. Яны жартавалі з ёю, абзывалі яе лясным «ваўчаняткам»... А Грышку часта не праміналі сказаць, нібы жартамі, што «ваўчанятка» яго каханка.

Грышка маўчаў, толькі яго загарэлыя шчокі ружа-

велі, вочы хутка пачыналі бегаць і свяціцца нібы аганькі.

— Ну, а калі тваё «ваўчанятка» прыбяжыць да нас? Вясёлая яна дзяўчынка! — не раз жартавалі хлопцы над Грышкам, які сапраўды пачынаў сумаваць, калі дзень або два не прыходзілася спатыкацца з Гэлькаю.

Неяк аднаго дня надвечар прыбегла «ваўчанятка» ў густы кустарнік, дзе быў прывал дружыны...

Але не вясёлую вестку прынесла яна хлопцам, якія так радасна яе спаткалі.

З вёскі даносілі, што вайсковыя часці заўтра павінны пакінуць гэты раён і накіравацца да Мінска. А за тры дні або чатыры ад'язджае і караючы атрад жандармерыі. З гэтай прычыны, як даносілі падпольнікі, у гміне павінен спешна адбыцца суд над сялянамі, больш чым над палавінай вёскі, якія збунтаваліся і не пайшлі да пана на работу. Шмат каго будуць судзіць за зносіны з паўстанцамі, хаця ніякага доказу на гэта ў польскіх уласцей не маецца...

Заставалася адно. Папоўніць дружыну суседнімі баявымі атрадамі і ў часе суда напасці на гміну, каб такім чынам выратаваць нявінных...

Хлопцы заварушыліся.

Былі пасланы нарочныя для паведамлення ўсіх бліжэйшых атрадаў, каб у вызначаны час злучыцца ў пэўным месцы і разам атакаваць гміну.

Яшчэ патрэбна было як найхутчэй паведаміць мясцовае жыхарства, каб з іх боку пэўная дапамога паўстанцам разузнаць сілу польскіх войск, якія знаходзяцца блізка ад гміны, дзе павінен адбыцца суд над сялянамі...

— Я пайду! — выскачыў першы Сцёпка.— Мяне тут мала ведаюць... Я і Андрэй...

— Я гатовы! — гукнуў Андрэй, майструючы падэшву, якая адвалілася ад бота.

— Я адзін пайду,— ціхім голасам сказаў Грышка,— я як бачыш аб усім разведаю... Вы таксама са мною, толькі не далей краю лесу... У гміну я адзін пайду...

Усе пазіралі на Грышку.

А Гэлька памкнулася была нешта казаць, а пасля вакрыла твар хусткаю і бягом пабегла ў туманную даль гушчару.

Назаўтра раніцаю Грышка хадзіў па акраіне лесу, які стыкаўся з канцамі сялянскіх загонаў той вёскі, дзе патрэбна было зрабіць разведку.

На полі нікога не было відаць працуючым, бо было яшчэ рана.

Дзень, як на дзіва, выдаўся цёплы і прыгожы. Грышка скінуў падзёртую вопратку і аружжа, захаваў пад кусты, а сам застаўся без нічога, у адных зрэбных штанах і кашулі.

Чакаючы змроку, каб непрыкметна перабегчы ў вёску, Грышка нарэзаў бярозавых дубцоў і пачаў вязаць венік, каб не было ніякага падазрэння.

Вясновае сонца песціла яго лахматую галаву, цалавала яго твар гарачымі праменнямі.

Рой думак насіўся ў яго галаве аб тым, што ён будзе рабіць, калі яго зловяць. Але палахлівасці не было ні капелькі.

Можа, Грышка прывык ужо да такіх апасак, да такіх рыскоўных разведак, калі ён не раз сам ішоў у лапы свайго ворага, але заўсёды з-пад самага носа ўцякаў, як толькі было небяспечна.

— А можа, і цяпер удасца выпаўніць планы,— уцяшаў ён сам сябе.

Пачуўся недзе далёка-далёка плач трубы пастуха. Гэты знаёмы і блізкі сэрцу гук прагнаў усе змрочныя думкі.

Грышка пачаў успамінаць, як ён пасвіў свіней, пасля кароў, як гуляў з хлапцамі, лавіў птушкі,— адным словам, жыў, нічога не ведаў і нікога не баяўся.

— Но, каб цябе ліха!.. Куды вернеш?!.

Грышка зірнуў на загоны і ўбачыў селяніна, які абворваў бульбу...

Узяўшы на плячо звязаныя венікі, Грышка пайшоў да аратага...

«Шнурок вузенькі»,— падумаў Грышка,— значыцца, бедны... Не выдасць мяне».

Араты, пабачыўшы незнаёмага хлапца, застанавіўся і пачаў курыць...

— Што, горача, дзядзька? — запытаў Грышка, кідаючы на мяжу венікі...

— Вядома, не холадна, калі потам абліты і я і кабыла!.. А ты адкуль гэта? Нешта не ведаю ў твар...

— Я з той вёскі...

— З Камянёў?

— Так... З Камянёў... А чаму дзядзька адзін?

— Не пытайся! Абодва сыны там недзе...

Пры гэтым араты махнуў галавою на лес і цяжка пачаў уздыхаць.

— Я каня паваджу вам, хутчэй будзе... А вы мяне ў вёску сваю правядзіце,— сказаў Грышка зусім смела, бачачы, што перад ім чалавек надзейны.

— Ото-то добра, а то, падла, мухі кусаюць, дык з ёю не справіцца ніяк...

Не прайшло і паўгадзіны, як Грышка запытаў аратага:

— Вы чулі пра Грышку-свінапаса?

— А то як жа!.. Ого, пра яго рэчы апавядаюць...

— Вось гэта я і ёсць той самы Грышка-свінапас...

Араты выпусціў з рук пугу і нейкім спужаным поглядам агледаў Грышку з ног да галавы...

— Я думаю,— казаў больш сур'ёзным тонам Грышка, выпусціўшы з рук павадкі вобруці,— што ты мяне не выдасі польскім легіёнам...

Незнаёмы селянін, хрысцячыся, пачаў казаць:

— Няхай бог бароніць... Ніколі, ніколі... Сыночак, мае дзеткі таксама там, у лесе... Ужо два месяцы весткі не даюць аб сабе...

І крыж за крыжам клаўся на мокрыя ад поту грудзі сівабародага селяніна...

— Я веру,— сказаў Грышка,— жагнацца не трэба... Я бачу, што табе таксама нясмачна жывецца...

Араты маўчаў, толькі ківаў галавою і ўздыхаў...

Пасля паўдня, калі скончылі абворваць загон, Грышка вярхом на кані, перакінуўшы цераз плечы венікі, уехаў у вёску, па якой дзень і ноч хадзілі і пялі п'яныя жаўнеры. Вясковыя хлопцы і дзяўчаты, як толькі цямнела, нават на вуліцу баяліся паказацца...

На Грышку ніхто нават не звярнуў увагі.

А вечарам, адзеўшы гаспадарову бравэрку і кажух, Грышка разам з вясковымі хлопцамі і дзяўчатамі ехаў на начлег пад той самы лясок, дзе яго павінны чакаць Андрэй і Сцёпка...

Невясёлая песня начлежнікаў кранула чулае сэрца Грышкі... Ён пачаў ім падпяваць, уваткнуўшы твар у каўнер кажуха.

Ні ў кога з начлежнікаў і думкі не з'явілася, што

з імі едзе Грышка-свінапас, аб якім яны гутараць штодня на начлезе.

Калі на сенажаці, каля самага лесу, начлежнікі расклалі вогнішча і паселі наўкола, Грышка зразу пачуў вельмі цікавую і нават новую для яго гутарку.

Хлопцы апавядалі аб Казюку, які быў разам з Грышкам-свінапасам і з іншымі паўстанцамі, а пасля ўцёк дахаты і цяпер паказвае польскім жаўнерам, водзіць іх па лесе, каб выкрываць нашых хлопцаў паўстанцаў...

— Кажуць,— дабавіў адзін з хлопцаў,— што яго Грышка пакрыўдзіў, дзеля чаго Казюк і хоча злавіць Грышку, каб не дараваць.

— Эге! Здохне, не зловіць! Не такі Грышка дурань, каб яго шляхцюк злавіў! — гаварылі адзін да другога хлопцы, далей адсоўваючыся ад вогнішча, якое расло і шырылася ад ускладзеных на яго сухіх бярозавых дубцоў...

Грышка, седзячы паводдаль каля дрэва, лавіў кожнае іх слова і нейкі час не паказваўся...

XIV

Поўнач. Маўкліва.

Толькі чуваць, як коні жуюць траву ды бражджыць жалезнае пута.

Але начлежнікам не палахліва. Ім што?! Не першую ночку пасуць яны коней сярод лясоў і палёў... Не адну байку праслухалі яны ад старэйшых начлежнікаў аб розных страхах, аб чэрцях і ведзьмах, аб ваўкалаках і мертвяках. Іншы раз гэтак зачаруюцца якім-небудзь прыгожым сказам, што не пабачаць, як і ночка прабяжыць.

Гэта было раней...

Цяпер жа не байкі баялі, а гаварылі аб тым, што сапраўды наўкола дзеелася — гаварылі аб паўстанцах.

— Эх, каб я быў такім адважным, як Грышка-свінапас... Я і дня не сядзеў бы ў хаце...

— Пайдзі ў лес, і адвага знойдзецца.

— Баюся... Падумаеш аб гэтым, і то мурашкі па целе забегаюць... Зловяць легіёны — бата ўсыплюць, як Ігнасю Пятроваму, што і цяпер яшчэ сядзець не можа.

І грамада начлежнікаў гучна рагатала...
У гэты час непадалёку ад вогнішча нехта выстраліў з карабіна.
Грышка здрыгануўся...
— Пэўна, парабак Яроцкага прывёў коней да нас,— загаманілі хлопцы,— распытаем аб Казюку...
Так. Гэта быў Хведар, які ўжо некалькі гадоў служыў у шляхціца Яроцкага... Хведар быў крыху, як кажуць, «недапечаны»... Служыў увесь час без грошай, толькі за яду і адзенне.
— Ну, Хведар, раскажы, як Грышка-свінапас твайго паніча з лесу прагнаў?
— Што аб гэтым казаць... Ёсць іншыя навіны...
— Ну, ну! Гавары!
Хведар зняў з плячэй карабін, сеў каля вогнішча на купіне і сказаў:
— Учора Казюк з легіёнамі начаваў дома... Паміж сабою гаманілі, што ўцякаць трэба, а то наўкола паўстанцы і чырвоныя напіраюць...
— Напіраюць?!.
— Ды яшчэ як напіраюць... Казюк таксама будзе ўцякаць. Ужо адзеўся ў жаўнерскую форму, з карабінам... А маці яго як плача!.. Не хоча, каб уцякаў... Можа, даруюць, кажа... Казюк і слухаць не хоча... Грышка, як вернецца, то першы застрэліць за тое, што паўстанцаў выказваў... І то яшчэ, кажа, добра, што зразу не застрэлілі там, у лесе, як даведаліся аб здрадзе...
— Ну, а яшчэ аб чым гаварылі?..
Хведар агледзеўся на бакі і пачаў шаптаць:
— У маёнтку, дзе стаіць усё начальства, паперы нейкія прапалі... Мусіць, важныя, бо шмат каго пасадзілі ў пастарунак, каб прызнаваліся, хто ўзяў... Парабкоў білі нагайкамі... Нешта пра лесніка гаварылі і яго пастуха Лявона... Не чуў толькі, што гаварылі...
Грышка падняўся. У яго моцна застукала сэрца і паружавеў твар. Гутарка аб прапажы папер, аб бацьку і лесніку выклікала думку аб Гэльцы.
«Няўжо гэта яна выкрала паперы? А што, калі яе зловяць?» — падумаў Грышка і занепакоіўся...
— Заўтра суд будзе над сялянамі ў воласці,— зноў гаманіў Хведар,— легіёны туды з'язджаюцца.
Грамада змоўкла. Пачуліся цяжкія ўздыхі...

— Зноў будуць вешаць...

— І страляць...

— А за што? — загаманіў адзін з хлопцаў, падняўшыся з-пад кустоў,— за тое, што не пайшлі нададарэмніцу працаваць на пана?! І за гэта судзіць? За гэта вешаць?

— Хто дужы, таго і права, таго і слухай...

Грышка не сцярпеў. Сціснуўшы кулакі і насунуўшы шапку на лоб, ён падбег да палаючага вогнішча і сказаў:

— А хто, па-вашаму, дужэйшы? Адзін пан ці вось наша грамада хлопцаў?!

— А легіёны! — адказаў Хведар.

Хлопцы прыпадняліся.

— Гэта хто такі смелы? Ты ў каго служыш? — смеючыся, запытаў адзін з хлопцаў.

Усе начлежнікі пачалі ўзірацца на Грышку. А Грышка сярдзітым поглядам аглядаў кожнага хлопца.

— Табе, такому зухаватаму хлопцу, не коні трэба пасвіць, а разам з Грышкам у паўстанцах быць.

— А вы што — баіцеся? — сказаў голасна Грышка.

— Неяк боязна,— пачуўся голас з грамады.

— А вам не боязна, што заўтра прыгавораць на шыбельніцу такіх вось самых, як вы, лапцюжнікаў? Гэта вас не палохае?

Усе маўчалі. Некалькі хвілін Грышка не пераставаў злоснымі словамі лаяць паноў і сарамаціць тых хлопцаў, што не хочуць рашуча бараніцца — не ідуць у паўстанцкія атрады.

Хлопцы, дзяўчаты і нават мужчыны абступілі Грышку і лавілі кожнае яго слова.

— Пакуль не позна — не дайце рабіць самасуду над сялянамі. Віламі і тапарамі абаранеце заўтра тых, каго жандары павесіць захочуць. Мы вам паможам... А цяпер бывайце здаровы! Перадайце прывітанне Казюку і скажыце, што Грышка ім паспее паквітацца... Цяпер жа Грышку трэба ў лес паспяшацца. Мяне там чакаюць...

І Грышка шпарка пашыбаваў у цемень ночы. Начлежнікі некалькі часу былі нібы зачараваны. Яны не маглі даць веры, што гэта быў той самы Грышка-свінапас.

6 Зак. 2097

— Вось скажу заўтра Казюку, што Грышку бачыў,— абазваўся Хведар.

— Маўчы, дурніца... і слова нікому не рэкні... Ён, пэўна, прыходзіў узнаваць, як і што тут робіцца... ая-яй?.. Ну, гэта дзіва... Глядзі — не пабаяўся...

Трашчыць на агні яловае голле, недзе заржала жарабятка... Усе чамусьці павярнулі галовы ў той бок, куды накіраваўся Грышка, і маўчалі... Полымя шугала... Асвечаныя зялёныя дрэвы здаваліся нібы пазалочанымі, здаваліся нейкімі казачнымі раслінамі. Але гэта хараство не вабіла да сябе погляду начлежнікаў... Яны пазіралі на лес і думалі аб Грышку, думалі аб паўстанцах...

XV

Грышка спяшаўся ў тое месца, дзе яго чакалі таварышы...

У галаве яго цяпер раілася адно: хутчэй даведацца, што з Гэлькаю...

Не даходзячы некалькі крокаў да чыгункі, Грышка застанавіўся прыслухацца, ці не ходзіць па палатне чыгункі варта.

Было ціха. Толькі недзе далёка-далёка быў чуваць свісток паравоза.

Грышка стаў прыслухоўвацца лепш і ўглядацца паўздоўж чыгункі.

Нібы з зямлі выраслі непадалёку тры чалавечыя фігуры. Яны падняліся з выемкі, успаўзлі па адкосу на палатно, прыпаднялі галовы і доўга пазіралі ў той бок, дзе за тэлеграфным слупам стаяў з карабінам у руках Грышка.

Наўкола лес і балота.

— А можа, свае хлопцы?

Грышка падаў умоўленыя гукі...

Тры фігуры шчыльней прыляглі да зямлі, але адгукнуліся:

— Свае!

Раптам Андрэй спаўзае з адкосу і, сагнуўшыся, ідзе ў бок Грышкі.

— Ты, Андрэй?

— Грышка?!.

— Але...

— Хлопцы, сюды... Свінапас жыў!

Яшчэ два паўстанцы вопрамеццю скаціліся ўніз і бягом да Андрэя і Грышкі...

— Ну, што? — пытае Андрэй,— многа легіёнаў? Ці можна будзе заўтра «прыпарку» ім даць у гміне?

— Не можна, а трэба! — сярдзіта адказаў Грышка,— а ў вас што чуваць?

— Эге!.. У нас, брат, таво...

Чатыры паўстанцы прыселі непадалёку ад палатна чыгункі за альховымі кустамі...

— Кажы, Андрэй!

— У нас, брат, навіны... Тваё «ваўчанятка» такія паперы выкрала ў штабе, што ведаем усе шляхі, кудою польская армія будзе адступаць...

— Ты праўду кажаш! А дзе Гэлька?

— Гэлька і яшчэ два паўстанцы панеслі гэту паперу да паўстанцкага камітэта, ну, а адтуль хутка і чырвоныя атрымаюць яе... А лесніка і... твайго бацьку зноў заарыштавалі... Намерваюцца вывезці з сабою...

— Значыцца, Гэлька жыве?! А бацькі зноў...

Шмат бліжэй пачуўся свісток паравоза...

Андрэй усхапіўся.

— Ты што? — запытаў Грышка.

— Паны вязуць нарабаванае дабро... Сялян нашых абабралі... Нам дзве гадзіны назад прыслала тройка загад — спусціць з рэек гэты цягнік... Шрубы адвінчаны, балты выняты... Як цягнік будзе блізка — рэйкі трэба расцягнуць...

Ужо далёка за поўнач...

Яшчэ паўгадзіны, і пачне брацца на золак...

Цягнік ужо недалёка. Чуваць, як шыпіць паравоз і тарахкаюць калёсы... Робіцца жудасна.

— А раптам хто зловіць?

Паўстанцы не палохаюцца.

Грышка ўстае. Карабін за плечы і шэпча голасна:

— Адзін — налева! Другі — направа! Мы з табою, Андрэй, за працу!..

А праз хвілін дзесяць, калі зноў усе чацвёра паўстанцаў стаялі далёка сярод гэтых кустоў і думалі аб тым, як заўтра абараніць ад шыбельніцы некалькі дзесяткаў ні ў чым не вінных сялян, пачулася груканіна, трэск і чалавечы крык.

Цягнік быў пад адкосам....

У гэты самы час Гэлька з двума праваднікамі ўжо была ў паўстанцкім камітэце.

Атаман паўстанцкага руху па ўсім абшары Беларусі вачам сваім не верыў, што ў яго руках план адступлення польскіх войск. Ён то нахмурыць бровы, то пачынае ўсміхацца...

— Гэта яна, вось гэта «ваўчанятка», як мы яе завем, сцібрыла гэтыя лісты... Яна крыху прыслугоўвала ў пана Панятоўскага... Выгледзела, дзе ляжаць, ды таво... Яна ўвесь час усе сакрэты перадавала Грышку-свінапасу... Па яго даручэнню і паперы гэтыя выкрала... Кахаюцца яны з Грышкам, таварыш атаман...

Гэлька пачырванела!..

Атаман падышоў і стаў яе гладзіць па скудлачаных валасах...

— Ты, «ваўчанятка», будзеш з намі — мы цябе не адпусцім...

— А дзе Грышка? — вырвалася з вуснаў Гэлькі...

— Ён таксама хутка тут будзе...

Чуваць галасы:

— Прыклад!

— Пінск!

З кустоў выглянуў паўстанец і сказаў:

— Таварыш атаман, да цябе з вусным данясеннем ад Грышкі-свінапаса!

— Слухаю!

— Цягнік пад адкосам. Заўтра пад вечар суд над сялянамі ў N-скай гміне. Сялянства на нашай старане. Польскія войскі нашага раёна рыхтуюцца да одступу!.. Чакаем загаду!..

— Сувязь з вясковымі паўстанцкімі тройкамі ўстаноўлена?

— Установлена, таварыш атаман! Сам Грышка быў на вёсцы — усё зроблена!..

— Тады... усяму раёну быць нагатове!.. Камандзірам усіх паўстанцкіх атрадаў трымаць сувязь з Грышкам-свінапасам і слухаць яго загаду!..

— Добра, таварыш атаман!..

Ужо раніца.

Сонца чырвоным капытом пачынае вытыркаць з-за ўзгорку. Лісце алешнікаў нібы крывёю аплёвана...

Птушкі не перастаюць звінець над галовамі паў-

станцаў, якія прылеглі на некалькі хвілін супачыць перад боем...

А Грышка не спіць. Ён правярае ўсе атрады. Абмяркоўвае план наступу на гміну. Раз-пораз выслухоўвае данясенні аб падрыхтоўцы сялян у бойку з жандармерыяй. А як толькі вольная хвіліна — ён думае аб Гэльцы.

Грышка хацеў бы яе пабачыць... Хацеў бы зазірнуць на яе чорныя вочы, на загарэлы ад вясенняга сонца твар — можа, гэта наддало б яму адвагі зрабіць налёт на гміну і выратаваць сялян-бунтароў...

— Грышка, супачні хвіліну! — кажа Андрэй, схіліўшыся пад кустом...

— Не магу... Пасля працы супачыць толькі можна... Цяпер не да гэтага... Рыхтуюся...

І ў галоўным паўстанцкім камітэце таксама рыхтаваліся...

Выкрадзеныя паперы аб плане одступу польскіх войск яшчэ ўночы былі пасланы нарачным да чырвоных... Цяпер жа ў камітэце абмяркоўвалі планы, як накіраваць паўстанцкія атрады, каб перасеч дарогу польскім войскам і пры першай жа бойцы спрытна злучыцца з чырвонымі...

Камітэту таксама было не да супачынку.

Толькі на растрэсеным пад кустамі сене, прыкрытая зверху світкаю атамана, салодка спала Гэлька...

Сонца падымалася ўсё вышэй і вышэй, і яго праменні з кожнай хвілінай мацней і мацней цалавалі прыгожы твар дзяўчынкі-паўстанкі...

XVI

Вёска, над сялянамі якой сягоння павінен адбыцца суд, была акружана жаўнерамі яшчэ да сонца...

Па вуліцы раз'язджалі конныя жандары і выганялі з хаты тых хлопцаў, мужчын і кабет, якія мусілі пайсці ў гміну...

— Шмат хто паўцякаў у лес,— даносіў, калоцячыся ад страху, солтыс...

— А раз гэтак, то ўсіх да гміны, старых і малых!.. Пся крэў!.. Запаліць вёску!..

І жандар пачынаў сцябаць бізуном усіх тых ста-

рых мужчын і кабет, якія кідаліся пад коней, цалавалі коням капыты, цалавалі боты ўланаў, каб толькі пашкадавалі — не палілі вёскі...

Плач вёскі, войканне і стагнанне разносіліся на некалькі вёрст наўкола.

А па дарозе ў гміну, дзе павінен адбывацца суд, ішоў яшчэ адзін атрад коннай жандармерыі...

Іх песня старалася заглушыць і енкі ўсёй паднявольнай Беларусі:

Росквітнэлы пончкі бялых руж,
Вруць, Ясеньку, з тэй военкі, вруць,
Вруць, уцалуй, як за давніх лят,
Дам ці за то ружы найпенкнейшы квят...
Не роспачай, любэ дзевчэ, не,
В польскей земі не бэндзе му зьле.
Там под Міньскем, гдзе он в бою падл,
Росквітл на могіле бялы ружы квят...

— Эх, сволачы! Кравапіўцы! Найміты панскія! У польскай «земі», можа, вам «зле» і не будзе, але тут, пад Мінскам, то мы яшчэ вам пакажам «бялы ружы квят»! — вырвалася з вуснаў Грышкі, які недалёка ад дарогі ляжаў між кустоў і сачыў, колькі войска ў гміну наязджае...

Жандарскаму палкоўніку, які на брычцы прыехаў у гміну разам з суддзямі палявога суда, ад'ютант данёс, што ўсе ваколічныя вёскі супроць гвалту над сялянамі і патрабуюць адлажыць суд да разбору справы.

— Маўчаць! — зверам зарыкаў палкоўнік.— Дзе падсудзімыя? Дзе мяцежнікі паўстанцы, што паляць маёнткі ды паноў выразаюць? Страляюць без усякага суда!..

— Пане палкоўнік, іх яшчэ вядуць!..

Брычка палкоўніка пасакатала насустрач арыштаванай грамадзе...

Сяляне і сялянкі ішлі са звязанымі назад рукамі...

А з усіх бакоў амаль усе суседнія вёскі высыпалі ў поле з сякерамі і віламі і паводдаль ішлі за арыштаванымі... Зялёныя палеткі чарнелі ад сялянства, паўстаўшага за праўду, за свае правы... Вось-вось, здавалася, гэта чорная хмара людзей, якая насоўваецца з усіх бакоў, на шматкі распатрашыць канваіраў-жандараў і вызваліць арыштаваных...

Жандары некалькі разоў спрабавалі страляць ва ўсе бакі... Гэта нікога не палохала... Паўстаўшае сялянства ўпарта рухала да гміны, чакаючы на дапамогу паўстанцаў з лесу...

Палкоўнік, выехаўшы ў канец вёскі, хапіўся за галаву і з крыкам павярнуў назад...

Ён нёсся да атрада, які супыніўся каля гміны вартаваць за парадкам і супакоем у часе суда...

— На коней! Прэндзай!.. Паўстанне хлопаў!.. На месцы страляць!..

Конны атрад жандармерыі няўшчвал пусціўся па вуліцы. Але вуліца была ўжо перапоўнена барыкадамі: вуліца была запруджана плугамі, баронамі, бярвеннем і нават назразанымі дрэвамі яблыняў і ігруш.

Коні ламалі ногі. Жандары тырчком ляцелі з коней — прабіваліся на калючкі або ад неспадзявання не ведалі што рабіць...

Жандарскі палкоўнік, вядомы кат па ўсёй акрузе, быў ужо схоплен і ўкінуты ў пограб...

Затрашчалі каля лесу кулямёты...

З жыта, якое сінім морам хвалявалася абапал вёскі, пачалі паказвацца галовы паўстанцаў...

— Чырвоныя! Чырвоныя!..

Канвойная каманда і конная жандармерыя, хто застаўся жывым, кінуліся ўцякаць...

Пан Панятоўскі і суддзі ўжо даўно немаведама куды дзеліся...

Пачалася страляніна.

Жандары, уцякаючы, адстрэльваліся.

— Гэй ты, панская погань! Зладзеі!.. Здавайся!..

А кулямёты трашчаць. Лава паўстанцаў заліла зялёныя абшары палёў...

Рукі ў арыштаваных ужо развязаны. Яны з аружжам, з карабінамі і сякерамі... Яны ўжо вяжуць рукі злоўленым жандарам...

У адным канцы вёскі слуп густога чорнага дыму. Загарэліся будынкі...

А ў другім канцы — ідзе суд над палкоўнікам і жандарамі...

Тысячная грамада сялян...

Судзяць паўстанцы.

— Слова мае Грышка-свінапас!..

— Ур-ра-а-а!.. — нясецца доўгі час па аколіцы...

— Дык гэта ён, паганец! — вырываецца з вуснаў палкоўніка.

— Ён,— усміхаючыся, кажа Грышка.

Грамада замоўкла.

— А колькі ты, пане палкоўнік, расстраляў і павесіў беларускіх сялян? Колькі вёсак спаліў і колькі людзей пусціў жабраваць з торбамі? Глядзі — і гэта вёска праз цябе пайшла ■ дымам-пажарам!.. А калі гэтак, то ахвяра за ахвяру — рас-стра-ляць!..

...Сонца пачало ўжо хавацца за лес, які сёння вельмі сярдзіта шумеў з самага рання...

Не хацелася паўстанцам пакідаць сялян — сваіх братоў і бацькоў...

— Мы ■ вамі! Мы адны не застанемся, пакуль не прыйдуць чырвоныя...

І паплыло сялянства ■ коньмі, каровамі і ўсімі сваімі пажыткамі ў лес ды на балота хавацца ад панскага бізуна, ад кулі жандара...

Звечарэла. Над вёскай неба чырвонае ад пажару.

Недзе далёка-далёка на мурожніку каля поля зарыкала карова. Яна адбілася ад чарады і не ведае, дзе яе шукаць — у лесе ці ў вёсцы...

Лес, людзі... Людзі, лес... Вось яно, да чаго дайшло... У паўстанцкім камітэце Грышка робіць даклад свайму атаману... Атаман моцна цісне руку Грышку, дзякуе яму ад імя чырвоных і кажа:

— Праз два дні мы будзем на волі. Белапалякаў і духу тут не будзе... А цяпер, ці хочаш пабачыцца са сваім памочнікам?..

Грышка здаволена ўсміхаецца...

З-за кустоў выглядае «ваўчанятка»...

— Грышка!..

— Гэта ты, Гэлька?..

Далёка-далёка стукаюць гарматы... Бліжэй крыху — трашчыць кулямёт...

— Пазіцыі чырвоных штораз то бліжэй,— кажа атаман, пазіраючы пад бляск месяца на планы...

Грышка ■ Гэлькаю прымайстраваліся на зламанай бярозе і не могуць нагаварыцца...

Гэлька расказвае, як яна ўкрала са стала палкоўніка паперы, калі ён быў п'яны і гуляў у садзе ■ дачкою пана, як Лявона і лесніка арыштавалі, як яна ўцякала...

А Грышка апавядае, як, пераадзеўшыся, быў у вёсцы і як біўся з жандарамі...

Тлее ў глыбокай яме аганёк... Соладка храпуць змораныя паўстанцы... Хутка і раніца...

XVII

Польскі штаб занепакоіўся.

Паперы прапалі, адзін з адважных жандарскіх палкоўнікаў забіты сялянамі...

Былі выклікаы карацельныя атрады. Але неспадзяваная вестка, што чырвоныя прарвалі фронт у некалькіх месцах, прымусіла спешна пакінуць маёнтак пана Панятоўскага і бліжэй накіравацца да Мінска...

Пачалася суматоха.

Польскія жаўнеры не вытрымліваюць напору чырвоных, пакідаюць самавольна пазіцыі і бягуць...

Паўстанцы з усіх лясоў і балот Беларусі займаюць арталоўныя дарогі, пераймаюць транспарт. Польская артылерыя адступае першай. Кідае гарматы і ўсе баявыя снасці. Паліць за сабою вёскі, масты, узрывае чыгункі...

Чырвоным — мора па калені.

З песнямі, без супачынку... дзень і ноч у паходзе...

Паўстанцы — на першых пазіцыях разам з чырвонаармейцамі...

Але атрады пад камандай Грышкі-свінапаса не хочуць пакуль што станавіцца ў шэрагі з чырвонымі. Яны стараюцца перасеч усе дарогі, стараюцца захапіць у палон цэлыя белапольскія часці...

Гнеў і помста паўстанцаў не мела меры. Недарма бадай што цэлы год гнілі ў балоце, пухлі з голаду...

Грышка падаваў каманду за камандай...

— Заўтра, хлопцы, супачынак у Мінску,— гукаў ён да паўстанцаў, якія ўжо чуць-чуць валаклі ногі ад голаду і спякоты...

Але кожная новая пабеда наддавала натхнення і Грышку і яго сябрам...

Паміж зялёнаю сцяной жыта і прылягаючым да яго густым борам паказалася некалькі чалавек у легіянерскай форме.

— Гэта іх разведка!.. Хлопцы, узяць яе...

Паўстанцы пачалі ахватваць у кола. Частка пабегла жытам, а частка разам з Грышкам — лесам.

Застракатаў кулямёт па густым сасонніку.

Выйшла так, што паўстанцы апынуліся ў коле польскіх жаўнераў, якіх тут было больш за сотню...

— Хлопцы, не здавайся! — гукнуў што было сілы Грышка і пачаў адстрэльвацца...

Кулі свісталі каля яго вушэй...

З-за ўзгорка ж наступалі густыя шэрагі чырвонаармейцаў... Легіянеры кінуліся адступаць. Але Грышка і яшчэ некалькі паўстанцаў былі ўжо адрэзаны, і назад павярнуць не можна было... Аставалася бегчы ўперад, на край лесу, праз які павінна была адступіць густая лава легіянераў...

Грышка азірнуўся — ніводнага з паўстанцаў няма: немаведама куды дзеліся... Ён кінуўся бегчы...

За лесам пачыналіся сенажаці... Грышка між кустоў прабраўся да рэчкі... За паўвярсты адгэтуль на рэчцы быў мост, па якому, відаць было, цягнуліся шэрагі польскіх войск і грукацелі фурманкі...

Грышка на жываце падпоўз за некалькі крокаў да моста...

Як толькі спыніліся на нейкі час па мосце ехаць і ісці, Грышка набраў сухой лазы і расклаў пад мостам агонь. Мост праз некалькі хвілін быў ахоплен полымем...

Зараз жа наўшчвал да моста сакаталі скрынкі з патронамі і беглі польскія жаўнеры...

Агонь ужо не пусціў пераехаць. Жаўнеры пакідалі ўсё і сталі пераплываць... А ззаду наязджала ўсё больш і больш фурманак. Падняўся гвалт і страляніна... Відаць было, што чырвоныя напіраюць...

Грышку хацелася страляць, але ён баяўся гэтым выдаць сябе...

Наўкола ж страляніна не спынялася. Не спынялася і сumatoха каля спаленага моста... Грышка за ўсім наглядаў, лежачы між кустоў пад купінамі...

Надыходзіў змрок...

Грышка хацеў падняцца, але раптам прыкмеціў, што нехта паўз рэчкі паўзе...

Хацеў выстраліць...

— А чаму баючыся? Можа, гэта наш дазорца?

Грышка падаў знак. Паднялася галава... Гэта быў паўстанец Андрэй.

— Мяне паслалі мост падпаліць...

— Я яшчэ днём падпаліў...

— Грышка! Ты жыў?! А мы думалі...

Андрэй абхапіў Грышку і пачаў яго цалаваць...

— Дзе нашы?

— Нашы ўжо акружылі гэты лясок, дзе нас хацелі палавіць. Палякі ўцякаюць на злом галавы...

А па дарозе ізноў імчыцца чорная лава польскіх жаўнераў — бягуць пехатою, едуць на конях...

Адны скачуць у згарэлы мост, ад якога толькі дымяцца галавешкі, другія кідаюцца пераплываць рэчку...

— О, пся крэў! — смяецца Грышка,— прыпякло! Пакупайце ў нашай Свіслачы свае панскія жупаны...

Зусім стала цёмна. Сваіх і чужых ноч апранула ў чорную вопратку цемры... Толькі наўкола віднеюцца бліскучыя плямы,— гэта дагаралі падпаленыя легіянерамі вёскі...

Грышка і Андрэй пачалі пракрадацца да чырвоных пазіцый...

То бягом беглі, то паўзком паўзлі яны канаваю паўз дарогі, па якой час ад часу пападаліся насустрач польскія разведчыкі...

— А што, калі нас зловяць?..

— Дагэтуль не злавілі, то цяпер дудкі!..— паціху адказаў Грышка.

Абодва вылезлі на дарогу...

— Мне думаецца, што калі не ўжо, то праз некалькі крокаў мы будзем на пазіцыях чырвоных,— сказаў Андрэй, пільна прыглядаючыся ўперад...

— А ўсё ж такі трымай вуха востра!..

Прайшлі з паўвярсты полем, а пасля пачаўся сасновы лес...

Дзве дарогі перасякаюцца ў лесе...

— Цяпер куды? — пытае Андрэй у Грышкі.— Гэта дарога ў панскі двор вядзе, а гэта — у вёску Бярозаўку. Месца гэта мне крыху знаёма...

— Стой! Ні з месца!..

З кустоў язміну, між якіх стаяў крыж з распяццем пана Езуса, выскачылі чатыры легіянеры з карабінамі ў руках...

Паўстанцы маланкай шмыганулі ў лес... Толькі трашчала сухое галлё ды шасталі кусты арэшніку...

Легіянеры пачалі страляць...

Грышка і Андрэй не агледзеліся, як прыбеглі да незнаёмага маёнтка. У пакоях свецідца агеньчык...

— Няўжо паны яшчэ не выехалі?..

Увайшлі на дзядзінец...

— Хто тут?! — раптам голас з-за старой ліпы.

— Мы... свае хлопцы,—смела адказаў Грышка,— а ты хто?

— Вартаўнік...

— Што, паны вашы выехалі?

— І след прастыў... Вунь коні каля ганка запрэжаны — аканом скарбы збірае ды таксама дае лататы...

— А бальшавікі далёка?

— Кажуць, за лесам стаяць... Палякі ўсе адгэтуль уцяклі...

Грышка падскочыў да ганка, зачыніў у пакоі дзверы, падпёр нейкай палкай...

Каля ганка скарбовыя калёсы са скарбам... і запрэжаны два добрыя жарабцы...

— Садзіся, Андрэй!..

— Што вы, хлопцы, павар'яцелі?

— Маўчы, стары! Садзіся і ты...

Стары вартаўнік жагнаецца... Баіцца садзіцца на аканомаву фурманку.

— Садзіся! — крычыць Грышка,— а не дык страляць буду... Садзіся і кіруй у той бок, дзе бальшавікі...

Вартаўнік спужаўся і моўчкі карабкаецца на воз...

Грышка пазірае на Андрэя, і абодва рагочуць...

Праз некалькі хвілін, як пад'ехалі да акраіны лесу, Грышка злез і пачаў шукаць, дзе стаяць чырвоныя дазорцы... Нікога не можна было знайсці...

Толькі, пад'язджаючы да вёскі, калі мінавалі лес і праехалі вярсты паўтары полем, спаткаўся незнаёмы чалавек...

— Тут хто: бальшавікі ці палякі?

— Учора былі палякі, а сёння ні тых, ні другіх няма... Жывём без улады, вось чаму смела і ходзім...

— Значыцца, мы ў сваіх, Андрэй!.. Баяцца няма чаго!..

А назаўтра чуць золак два паўстанцы, Грышка і

Андрэй, ехалі вярхом на панскіх конях на чырвоныя пазіцыі...

Траскатня кулямётаў, груканне гарматаў і свісты куль абуджалі ўсіх ад сну і спатыкалі летнюю цёплую раніцу...

Распачынаўся бой...

XVIII

Паляна, на якой знаходзіўся галоўны паўстанцкі камітэт, была з двух бакоў акружана польскімі салдатамі...

Пры атамане было чалавек дзесяць паўстанцаў і дзяўчына-паўстанка Гэлька. У бойку ўступаць не было як, бо палякаў было ў шмат разоў больш. Заставалася хутчэй рассыпацца па лесе і далучыцца да сваіх атрадаў...

Акружана паляна была зусім нечакана і якраз з боку чырвоных пазіцый...

Атаман, ён жа і старшыня паўстанцкага камітэта, сабраў жмут сакрэтных папер і перадаў Гэльцы.

— Ты бяжы ў першую вёску і хавайся там, пакуль не прыйдуць чырвоныя... Ім гэтыя паперы перадасі... А мы, хлопцы, гайда!..

Над галовамі ўжо свісталі кулі... А там, далей, за шэрагамі польскіх салдат, звонка сакатаў кулямёт чырвоных... Усе дарогі былі заняты паўстанцамі...

Польскім салдатам прыходзілася адступаць пушчамі-лясамі, часта спатыкацца з паўстанцкімі атрадамі і ўступаць з імі ў бойку...

Паўстанцкі камітэт на гэты раз не мог весці барацьбу, бо не разлічваў ужо спатыкацца з ворагам. Пазіцыі чырвоных былі гэтак ужо блізка, што атаман збіраўся здаць штабу чырвоных усе справы, а самому хацелася хутчэй далучыцца да чырвоных часцей...

Здарылася іначай... Прыйшлося ўцякаць...

Гэлька з сакрэтнымі паперамі за пазухай ужо выбягала з лесу...

Дзе-нідзе яна бачыла паводдаль людзей, не ведаючы — свае гэта ці чужыя...

Па мокрай сенажаці яна ішла ціхімі крокамі, шукаючы вачыма ў туманнай сіні якую-небудзь будыніну.

Падышла да рэчкі...

Ісці паўздоўж рэчкі да моста ці кладкі — палахліва. Можна напаткаць польскага салдата. Перайсці рэчку — глыбока...

Гэлька ўмела плаваць. Але як не замачыць папер?..

Рэчка шуміць. Рыба плюскоча, ганяючыся за машкарою па паверхні бягучых хваляў... Зашастаў аір... Гэта, напэўна, шчупак хвастануў хвастом...

Гэлька здрыганулася і прысела на траву.

— Трэба пераплываць...

Маленькая паўстанка скінула з сябе вопратку, укруціла туды паперы, прывязала да галавы і шубоўснула ў ваду...

На сярэдзіне рэчкі — вір... Яна не прыкмеціла, як усплыла ў бурлячую крыніцу... Яе пачало вярцець на адным месцы і цягнуць на дно...

Доўга Гэлька змагалася з бурлівымі хвалямі, стараючыся пераплысці вір...

Урэшце, зусім ужо зморaная, Гэлька неяк знайшла сілы адплыць ад віру, і яна панеслася хвалямі па цёку вады...

Толькі на крутым павароце рэчкі яна змагла ўхапіцца за прыгнутую к вадзе алешыну і вылезці на бераг...

Доўга ляжала Гэлька на беразе паміж высокай травы і пахучых лугавых кветак, пакуль апомнілася і адпачыла...

Сонца ласкава грэла яе маладое ахаладзелае цела... Сонца цалавала яе прыгожы твар, як бы дзякуючы ёй за адвагу і храбрасць...

Вечарам Гэлька ўжо была ў вёсцы, дзе гулялі і глуміліся над дзяўчатамі п'яныя польскія салдаты...

— О, пся крэў!.. Хцэш большэвіка, а легіёна не хцэш?!. Ах ты!..

Дзяўчаты беглі на агароды, хаваліся ў гумнах... А тыя, хто ўжо раз пабываў у руках легіёна, уцякалі ў поле, у лес за некалькі вёрст...

У апошнія дні перад адступленнем пачалі хавацца ўсе сяляне...

Разам з імі хавалася і Гэлька, як дачка бежанцаў з Віленскай губерні...

Усе чакалі чырвоных...

А за некалькі адгэтуль вёрст ішла пякучая бойка...

Ваявалі не на жыццё, а на смерць... Грышка з іншымі паўстанцамі быў ужо разам з чырвонымі...

Ён самаахвотна пайшоў у разведку...

Прайшлі два дні...

Была цёмная, цёмная ноч...

Грышка і яго два таварышы пракрадваліся ў горад Мінск...

Хто не памятае апошніх дзён балявання польскай арміі ў Мінску?

Чырвона-светлыя ночы ад пажараў...

Гараць будынкі, узрываюцца камяніцы... Наўкола страляюць... На кожнай вуліцы і завулку звон вітрын... На кожным задворку і ў кожнай хаце плач і лямантаванне людзей...

У вокнах хат выстаўлены абразы... З акна яўрэйскай згніўшай халупы Лагойскага тракту выглядае твар Езуса, абвешаны белым ручніком...

Нічога не памагае...

Звіняць вокны... Галосяць людзі... Гараць будынкі... Пяюць п'яныя салдаты...

Не роспачай, любэ дзевчэ, не,
В польскей земі не бэндзе му зьле.
Там под Міньскем, гдзе он в бою падл,
Росквітл на могіле бялы ружы квят...

Зноў чуе Грышка знаёмую песню... Грышка дрыжыць ад злосці, ходзячы па Мінску, пераапрануўшыся ў вопратку польскага салдата.

— Помста вам, паганцы, рабаўнікі, помста!..

На адной з вуліц Мінска Грышка прыглядаецца ў твар жандара, які едзе з пагардай на буланым кані...

— Няўжо Казюк?!. Так, гэта ён, прадаўца...

Грышка схапіў з плячэй карабін і пачаў цэліцца...

Але ў гэты час другі жандар гэтак хватануў Грышку прыкладам па галаве, што ён упаў на тратуар без памяці...

Апомніўся Грышка толькі вечарам у нейкім каменным будынку, дзе над ім і над іншымі мясцовымі паўстанцамі адбываўся суд...

— А! Грышка-сві-на-пас?!. — злосна прашыпеў Казюк перад судом,— атаман паўстанцаў беларускіх лясоў!.. Ты помніш, як мяне выгнаў з лесу за «здраду»?!

Панове суддзі, ён шмат чаго ведае, што нам карысна будзе ведаць... Яго страляць пакуль што не можна, дармо, што ён у мяне цэліўся...

Грышка не даў адказу ні на адно пытанне...

— У арыштанцкім вагоне да Варшавы!..

Гэтакая была пастанова над маладым паўстанцам, героем беларускіх лясоў — Грышкам-свінапасам...

У гэтую самую ноч, апошнюю ноч польскага панавання ў Мінску, разам з другімі засуджанымі Грышка быў ужо ў запёртым вагоне... А над горадам лёталі бомбы чырвоных гармат...

Грышка ў кожным свісце кулі, у кожным грукаце бомбы чуе голас чырвоных ваякаў, вольныя спевы сялян і рабочых...

Засвістаў паравоз... Застукалі вагоны...

— Бывайце здаровы, лясы і балоты роднай краіны!..

А можа, яшчэ і пабачу вас, можа, вольна буду разгульваць па вашых абшарах, а не баючыся і не хаваючыся, як у дні мінулага паўстання!..

Аднагалосная музыка калёс, боль перанесеных жандарскіх нагаек і шомпалаў навяваюць салодкую дрымоту...

Грышка прытуліўся ў куток вагона і заснуў.\

А ў Мінск у гэты час уступалі чырвоныя войскі...

Была раніца... Святочны дзень...

Спевам «Інтэрнацыянала» горад спатыкае першых чырвонаармейцаў-казакоў...

З загарэлымі тварамі, поўныя адвагі і помсты, уехалі яны на руіны горада...

— Няхай жыве чырвоны Мінск!..

Тысячная грамада з чырвонымі сцягамі, з музыкай вітае чырвоных герояў...

Гэлька з чырвоным камандзірам, якому яна перадала сакрэтныя паперы з паўстанцкага камітэта, таксама ўехала ў Мінск...

На твары яе радасць... Але на сэрцы сумна... Яна не ведае, дзе Грышка, не ведае, дзе яе бацька... Яна толькі ўчора даведалася, што амаль увесь паўстанцкі камітэт, разам са старшынёю-атаманам, які перадаў ёй захаваць паперы, папалі к палякам у палон... Што з імі — невядома...

Каля Гэлькі некалькі знаёмых хлапцоў-паўстанцаў... Яны пацяшаюць засмучаную дзяўчыну:

— Не сумуй, «ваўчанятка», свінапас твой ніколі і нідзе не загіне!..

Па вуліцы горада шэраг за шэрагам ідуць чырвоныя войскі...

— Даёш Варшаву! — гукаюць чырвонаармейцы...

Музыка грае... Не змаўкаюць спевы...

Радасць, якой, можа, Мінск ніколі не адчуваў...

Побач з камандзірам вярхом на белым кані едзе па горадзе і дзяўчына-паўстанка...

— Грышка! А дзе Грышка?! — раз-пораз вырываецца з яе вуснаў...

І сонца яскравей засвяціла над вольным горадам... Усмешка гуляе па тварах шматлікай грамады...

У Гэлькі на вачах слёзы... Але на твары яе радасная ўсмешка...

Яна гукае:

— Няхай жывуць чырвоныя паўстанцы!..

— Няхай жывуць!..

Нясецца па ўсяму гораду, нясецца па ўсёй Беларусі...

Музыка грае... Спевы не змаўкаюць.

1923

ПАСЛЯ БУРЫ...

(Сказ старога дзядулі)

Схлупіліся хмары ў паветры...

Стала душна...

Вось-вось, думаем, пачнецца бура... Гэтак і сталася...

За тры дні да адступу палякаў амаль уся наша вёска са ўсёю жывёлаю перабралася ў лес, на палянку балота, і там дажывала апошнія дні польскага панавання...

У вёсцы асталіся толькі старыя ды малыя дзеці, якія раз-пораз насілі весткі, а таксама і яду тым, хто пахаваўся...

Па вуліцах гайсалі на конях польскія афіцэры... Жаўнеры шарылі па хлявах і хатах, лавілі курэй, малых парасят, тут жа, на двары або на вуліцы, раскладалі вогнішчы і варылі нарабаваную жывёлу...

Раптам перапалох...

На дарозе каля суседняй вёскі, вёрст за пяць, афіцэр убачыў цэлую грамаду людзей, якія, несучыся на конях, паднялі чорную хмару пылу...

— Бальшавікі! Бальшавікі! — закрычаў ён нечалавечым голасам, і ўсе жаўнеры, як адзін, хапіліся за стрэльбы...

Пачалася страляніна... Жаўнеры стралялі, хто куды папала, не ведаючы, дзе і з якога боку падыходзяць бальшавікі...

Гэта нас толькі радавала. Стралянінаю нас не напужаеш... Праз нашу вёску не раз ужо за часы гэтай калатніны лыталі кулі ды бомбы...

А вось што ідуць нашы — гэта зусім добра... Я ўскочыў у сваю хату...

— Баба! а баба! — загукаў я на жонку: — Пячы бліны... госці ідуць...

— Ці ж можа быць? А божа літасцівы, дай жа ім сілы і адвагі, каб хутчэй гэтую погань пагналі ад нас!..

Але хутка ўсё заціхла, і пранесліся чуткі, што гэта не бальшавікі былі, а хлопцы на начлег ехалі ці з коньмі ў лес ад паноў уцякалі...

А назаўтра а гадзіне дзесятай раніцы і сапраўды пачалі паны даваць лататы, бо бальшавікі наступалі з усіх бакоў... А тут яшчэ нашы хлопцы немаведама скуль падаставалі стрэльбы і давай жарыць панам: хто з лесу, хто з жыта, а хто і ў адкрытую...

Наўкола, як можна было акінуць вокам, відаць быў толькі дым ды агонь...

Гэта гарэлі вёскі і масты, падпаленыя панамі, каб, напэўна, затрымаць наступ Чырвонай Арміі.

Пазіраем мы з-за вуглоў на вуліцу, ажно — на табе ліха!.. У польскай вопратцы бягуць па вуліцы нашы хлопцы... Мы ўсе ўголас...

— Ды што вы, пашалелі,— гукаем ім,— прадаліся... На свайго брата пайшлі...

— Не бойцеся,— крычаць яны рагочучы,— гэта мы панам даём па пятах...

— Гэта паўстанцы,— чуліся галасы.

Мы смялей пачалі вылязаць адусюль.

Страляніна, гоман і грукатня пачалі аддаляцца...

Прайшло паўгадзіны поўнага заціішша...

— Урр-ра! — пранесліся ў канцы вёскі галасы...

Мы ўсе на вуліцы...

— Нашы! Нашы!..

Загарэлыя, запыленыя, але бадзёрыя і вясёлыя, як адзін, праходзілі чырвонаармейцы...

Апошняе пачалі мы выносіць, каб падмацаваць сілы нашых збавіцеляў... Выносім сала, хлеб, страву... Не бяруць чырвонаармейцы.

— Нам забаронена дарма браць — плаціць павінны...

Мы проста прасілі іх, каб яны хоць трохі пажывіліся чым-колечы.

— Зусім інакшымі сталі,— кажу я сваёй бабе, якая напякла міску бліноў і выйшла частаваць гасцей,— памятаеш, апошні раз як былі перад польскім панаваннем і сілком калі-нікалі бралі... А цяпер...

Было ўжо поўдня.

Цэлы абоз нашых уцекачоў цягнуўся ў вёску з лесу... Гналі кароў, авец, свіней...

Вечарам чырвонаармейцы склікалі мітынг.

Толькі позняя ноч улажыла ўсіх спаць...

Адно вартаўнікі хадзілі па вуліцы ды беспярастанна трашчалі трашчоткамі... Па канцах жа вёскі стаялі каравульныя чырвонаармейцы.

*

* *

Вось і жывём мы цяпер па-новаму ды па-вольнаму.

Успомніш мінулае — проста не верыцца. Нібы то сон, а не праўда была. Хто толькі не павандраваў па нашай зямліцы, хто крыві не пасмактаў нашай...

Чаго не прыйшлося перанесці і маёй старой спіне...

Закрыеш вочы ды зірнеш у мінулае, перанясешся на некалькі гадоў назад... Уся жыццёвая бура, як на далоні...

І што першым заўсёды кідаецца ў вочы — гэта шапка з чырвонаю звяздою... Каб не гэта шапка, здаецца, так бы і віселі вечныя хмары над нашымі загонамі, так бы і жылі мы ў духаце, якая не сёння, дык заўтра атруціла б усё паветра...

Часамі цяжка бывае... Няма таго, няма сяго. Але

чуеш сябе гэтак вольна і бадзёра, што каб пад маё старое цела ды хто падставіў новыя, здаровыя ногі, сам бы ўзяў стрэльбу, адзеў бы шапку з чырвонаю звяздою, ды туды, на захад, дзе гэтак густа сабраліся хмары... Хочацца, каб там гэта бура пранеслася...

Мне думаецца, што хутка і там з'явіцца гэта чароўная шапка з чырвонаю звяздою. Нешта хмурна заўсёды ў тым баку, куды кожны дзень сонца заплывае...

Мне вось, часам, здаецца, калі я думкамі аблятаю ўвесь свет, што нават сонца, вось гэта самае, што ў нас гарыць і свеціць, як толькі туды, на тыя абшары спаўзае, зараз жа перастае блішчаць... Не можа яно там сеяць свае залатыя праменні...

А без сонечнага цяпла і свету няма жыцця...

*

* *

Яго старыя прышчураныя вочы з-пад сівых густых броваў пазіралі ўдаль на захад... Здавалася, што ён хоча рынуцца туды, адзеўшы на сваю белую галаву шапку з чырвонаю звяздою...

Успаміны буры, здавалася, маладзілі яго на шмат гадоў і ўздымалі ў ім дух нейкага несвядомага пратэсту...

На твары гэтага старэнькага дзеда з'явілася ніколі не бачаная мною ўсмешка...

— Крылляў! Крылляў яму! — хацелася мне закрычаць моцным голасам...

Я быў нібы зачараваны і не мог свайго погляду адарваць ад гэтага старога целам, але маладога духам героя-дзядулі...

1923

МІКІТАЎ ЛАПАЦЬ

КАМЕДЫЯ Ў 2-Х АКТАХ

АСОБЫ:

Я ў м е н ь — селянін.
Г р ы п і н а — яго жонка.
З о с ь к а — іх дачка, гадоў 19.
Д а р ' я — іх суседка.
С а ў к а — яе сын, гадоў 22.
М і к і т а.

АКТ І

Двор. Абапал — хаты. За вуліцай відаць садок.

З'ява І

Д а р ' я (адна)

Д а р ' я *(з аўсом у прыполе і кліча курэй).* Цып! цып! цып! цып! Дзе ж яны падзеліся? Каб часам зноў не пайшлі несціся ў суседаву крапіву! Вось бяда з курамі! Бадай на іх каршун! Цып! цып! цып! Кур! кур! кур! Нездарма, мусіць, людзі кажуць, што суседзі нешта ведаюць, што ў іх не то свае куры нясуцца ў хаце, але і чужыя прыходзяць несціся.

З'ява ІІ

Д а р ' я — Г р ы п і н а

Г р ы п і н а *(праз акно).* Каб ты не ведала ні святых каляд, ні асенніх дзядоў, калі я што-небудзь гэта паганае ведаю і калі ў мяне чужыя куры нясуцца. Вось ты — дык праўда, што кожную раніцу аўсом ды ячменем прынаджваеш да сябе чужых курэй! Выдра ты! Пляткарка! Шкада святой серады, а то аблаяла б цябе, як суку!

Д а р ' я. Суседачка! Я ж на вас нічога дрэннага не кажу. Што ў вашай крапіве мае куры несліся — гэта праўда, твой мужык Яўмень не дасць маніць... Але ж я не кажу, што вы іх бралі!.. Няхай мяне пярун заб'е, калі я дарэмна на каго выдзіраю... А калі яйцы мае прападалі, мо іх ела ваша сучка.

Г р ы п і н а. Сама ты сучка! Гадаўка! Цьфу! *(Плюе.)* Гаварыць з табой не хачу! *(Зачыняе акно.)*

З'ява III

Д а р ' я (адна)

Д а р' я. Не разумею, чаго яна да мяне чэпіцца кожны божы дзень!

З'ява IV

Д а р' я — С а ў к а

С а ў к а *(выходзіць з хаты).* Мама! Навошта вам сварыцца з суседзямі.

Д а р' я. Мой сынок! Ці ж гэта я?! Гэта ж яна першая пачала.

С а ў к а. Яна пачынае, а вы ўзялі ды пайшлі ў хату! Што людзі кажуць, чуючы штодзень сварку на нашым двары?

Д а р' я. Гэтак то гэтак... Але чаго ж яна да мяне лезе заўсёды?

С а ў к а. Няўжо ж не разумееце за што? Усё за тое.

Д а р' я. Што дачкі не хоча за цябе аддаць? Мы ж сілком не бяром... чаго сварыцца!.. Захочаш жаніцца, дык такое дабро знойдзеш...

С а ў к а. Не кажыце гэтак, бо Зоська мяне ўсёю душою кахае... і бацька згаджаецца... вось толькі маці ніяк...

Д а р' я. І ліханька яе бяры... Але не дажджэ яна! Я ёй такую штуку падстрою, такога вераб'я падпушчу, што яшчэ сама прыйдзе маёй ласкі прасіць... Вось пабачыш!.. Здохну я, калі ёй не аддзякую за яе сварку!.. Лахта гэта! Як пачнецца раніца — і пачынае лэхціць языком, як трапло! Сутрымаеш язык, пачакай толькі! *(Пайшла ў хату.)*

З'ява V

С а ў к а (адзін)

С а ў к а *(зняўшы касу са сцяны).* Эх, бяда з гэтымі старымі... Ніяк не паладзяцца! Не тое, дык тое. Не за курыцу, дык за яйцы, а ўсё сварацца. Ніяк іх пагадзіць

няможна. Не ведаю, што даў бы, каб толькі яны жылі ў згодзе... Мо хутчэй Зоська была б маёю... Гэтак я яе страшэнна кахаю... Дзе ні іду, усё аб ёй думаю. *(Уздыхае.)*

З'ява VI

С а ў к а — Г р ы п і н а

Г р ы п і н а *(уваходзіць)*. Аб кім гэта, пане дабрадзею, думаеш?

С а ў к а. Ды вось думаю, як бы сенажаць хутчэй скончыць касіць. А цяпер пайду ў садок цялятам травы выкашу...

Г р ы п і н а. Аб сенажаці думай сабе колькі хочаш, а вось аб Зосьцы кінь думаць... Не раз казала і цяпер кажу, што яна табе не пара... За такога, як ты, я яе не выдам; няхай лепш у дзеўках сядзіць... Што ў цябе ёсць? Зямлі кавалак ды хата, небам крытая!..

С а ў к а. Мне здаецца, цётачка, што лепш выйсці за беднага, калі яго кахаеш, чым за багатага ды нялюбага...

Г р ы п і н а. Што з твайго кахання: спадніцу пашыеш ці хлеб есці будзеш? Лепш богу не грашы і людзей не смяшы, хлапец!.. Шукай сабе такую, як і сам, ды жаніся, а на Зоську не спадзявайся, бо нічога не будзе... Знайшоў каго пакахаць?! *(Пайшла ў хату.)*

З'ява VII

С а ў к а (адзін)

С а ў к а. Ці я вінават, што яе кахаю... Мо б я і не хацеў кахаць, але сэрца!.. А што я бяднейшы за яе... і тут не вінен... Эх!.. Як гэтыя старыя не могуць зразумець нас, маладых... Няўжо ў свой час ім не прыходзілася кахацца і гэтак хварэць, як хвараю я... не... мусіць, не... бо, каб ведалі яны, як гэта цяжка... Эх! Убогасць усяму віна. Але Зоська? Яна шчыра кахае, нягледзячы, што я бедны... Бацька дакляруе наваг дапамагчы! чым-колечы, а маці і гаварыць не хоча...

З'ява VIII

Саўка — Зоська

Зоська *(бегучы з вуліцы).* Ой! вой! вой! вой! Савачка, барані мяне... *(Мікіта паказваецца і хаваецца.)*

Саўка. Што! што такое?

Зоська. Вой! утамілася!.. Гэта ж той дурань гнаўся за мною!

Саўка. Хто? Які дурань?

Зоська. Які дурань! Адзін жа ў нас дурань — Мікіта!

Саўка *(смяецца).* А бадай цябе! І ты яго спалохалася?

Зоська. Заўсёды ка мне чэпіцца, кажа — кахаю цябе, жыць без цябе не магу...

Саўка. Ну, значыцца, кахае...

Зоська *(злосна).* Ідзі ты вон разам [redacted] ім! Як да нас прыходзіць, я з хаты ўцякаю альбо яго качаргою ганю вон... Ты заступіся за мяне!..

Саўка. Ну добра, заступлюся.

Зоська. А ці сёння мацеркі нашы не сварыліся?

Саўка. Як жа... Яшчэ як!

Зоська. Завошта?

Саўка. За курэй!.. Эх, Зоська, нешчаслівыя мы з табою. Не быць, мусіць, таму, аб чым мы так часта гутарылі!?

Зоська. Не сумуй, Савачка! Прыйдзе шчаслівая хвіліна — мацеркі нашыя пагодзяцца, і мы злучымся назаўсёды... А пакуль што кахаймася і не трацьма надзеі, што і наша зорка засвеціць ясней на небе і ўзвядзе нас на адну сцежку, якой і будзем ісці з табою ўсё жыццё. *(У гэты час Мікіта праходзіць па вуліцы, хаваецца за вугал і слухае.)* Мо хто-небудзь пагодзіць нашых мацерак.

Саўка. Зоська! Я не счакаю той гадзіны!..

Зоська. Э-э! Счакаеш! Не памрэш! *(Мікіта пераходзіць за другі вугал, бліжэй.)* А куды ты касіць пойдзеш?

Саўка. Пайду ў садок, выкашу трохі, пакуль сонца не пячэ, бо тады за вашымі пчоламі няможна падысці...

Зоська. Ну, добра! Ты ідзі касіць, а я пайду табе бліноў прынясу.

Саўка. Што ты, Зоська.

Зоська. Гэта не тваё дзела!.. Калі я кажу, так і трэба. Я хутка. *(Пайшла ў хату.)*

Саўка *(паглядзеўшы ўслед).* Ну і Зоська! Без яе мне жыцця не будзе! Эх, доля, доля! Чаму я такім радзіўся! *(Пайшоў у садок.)*

З'ява IX

Мікіта (адзін)

Мікіта *(падбягаючы пад дзверы).* Ага, не злавіў! А то, дальбог, пацалаваў бы! Вось толькі лапаць развязаўся, ганяючыся за ёю. *(Садзіцца на лаўку і абувае.)* А спрытная дзяўчына, як наша цялушка!.. Толькі хвастом не махае, а бяжыць таксама, што дагнаць няможна... І чаму яна мяне не любіць! Перш казала: люблю! Нават і яблыкі ёй даваў, дык не хацела браць, кажа: лепш сам еш, я цябе шкадую... А цяпер ні прыступу, як малады конь да аглобляў. Вой дык Зоська, Зоська! *(Чухае патыліцу.)* Трэба пачакаць, мо хутка будзе бліны несці Саўку, хоць пабачу — і то лягчэй будзе. *(Лажыцца на лаўку.)* Каб толькі яна Саўку не пакахала. Але ж!.. Кажуць людзі, што мяне — значыць, мяне... *(Пяе.)* Значыць, мяне... *(Пяе.)*

Ай у полі жыта расце з каласамі,
Пакахала Мікіту яна з кутасамі.

Здаецца, ідзе!.. *(Маўчыць.)* *(Зося з блінамі ідзе ў садок. Мікіта ўстаўшы.)* Пайду за кусты схавацца... Як пачне Саўка бліны есці, я знянацку як крыкну! *(Крычыць.)* Ён спужаецца і блінамі ўдавіцца, а мне Зоська застанецца... *(Пяе «застанецца...» і пайшоў у садок.)*

З'ява X

Дар'я (адна)

Дар'я *(выйшла).* Што гэтак сёння доўга Яўменя няма з поля... Зарабіўся!.. Трэба яму нагаварыць хоць няпраўды, каб яе трохі аддубасіў, няхай ведае, як доб-

ра слухаць няпраўду... Каб хутчэй ён толькі ехаў... Пабачым, хто перад кім паклоніцца... Паскуда гэтакая!.. Брахуха! *(Пайшла ў хату.)*

З'ява XI

З о с ь к а (адна)

З о с ь к а *(бяжыць, баронячыся ад пчол, і раскідае бліны)*. А няхай вас ліха! Вой! вой! У валасы, ці што забіліся... Мёд смачны, але моцна кусаюцца, і бліноў не данесла Саўку, а ён будзе чакаць. *(Бяжыць у хату.)*

З'ява XII

М і к і т а (адзін)

М і к і т а *(ідзе ззаду, падымае бліны і есць напяваючы)*. Смачныя бліны! Смачныя бліны! Вось яшчэ адзін... Якія смачныя бліны пячэ Зоська. А я яшчэ не снедаў сёнека. Вось падвязло. *(Пяе.)* Смачныя бліны! Смачныя бліны! *(Углядаецца.)* Здаецца, бацька яе ідзе з поля! Трэ ўцякаць. *(Пяе.)* Смачныя бліны! *(Уцякае.)*

З'ява XIII

Я ў м е н ь — Д а р' я

Я ў м е н ь *(з пугаю)*. Во пячэ! Як у чалесніках! Трасца яму ў бок!

Д а р' я *(выйшла)*. Дзень добры, суседзе!

Я ў м е н ь. Добры дзень!

Д а р' я. Я ж кажу, што зранку пачало так пячы, каб дождж, часамі, не пайшоў. І замарыліся, відаць!

Я ў м е н ь. А ўжо ж замарыўся, трасца яму ў бок! Хлапца не наняў, самому прыходзіцца і за сахой, і за бараной, і за канём, і за ўсякаю паветраю цягацца, трасца яму ў бок! Ніколі ў хаце не бываем.

Д а р' я. А гэта і дрэнна, што ў хаце не бываеце!

Я ў м е н ь. А хто ж кажа, што добра? Ведама — дрэнна, трасца яму ў бок!

Д а р' я. Я ж кажу, што чалавек за працаю ніколі ў хаце не бывае, а людзі чорт ведае што гавораць.

Я ў м е н ь. Што ж яны гавораць, трасца ім ў бок? Што я гультай?

Д а р' я. Ды не... Але лепш аб гэтым не казаць.

Я ў м е н ь. Што ж такое?

Д а р' я. Кажу, лепш не казаць!

Я ў м е н ь. Зацікавіла, трасца яму ў бок, і казаць не хочаш! Кажы, я злавацца не буду...

Д а р' я. Баюся казаць, каб дрэннага чаго не выйшла... Мо гэта шчэ і няпраўда!

Я ў м е н ь. Ну дык кажы, трасца табе ў бок!

Д а р' я. Ну, калі так прыстаеш, то не гневайся і слухай. Кажуць людзі — мо шчэ гэта і няпраўда — што як сам бываеш у полі, працуеш, то да жонкі госці ходзяць... частуюцца...

Я ў м е н ь. Трасца табе ў бок, ад каго ты чула?

Д а р' я. Гэта я табе не скажу, але шчэ раз кажу, што, можа, усе маняць. Пакуль сам не пераканаешся, маўчы лепш: мала што людзі кажуць!

Я ў м е н ь. Я буду маўчаць, трасца ёй у бок! Яна тут п'янствуе, ды шчэ што выробляе! Я бачу, што апошнія дні асою ў вочы пачала кідацца! Вось гэтым пугаіўшчам пацягну разоў колькі, дык не захоча мяне больш ашукваць, трасца ёй у бок. Бачыў ты яе?! *(Пайшоў за дзверы.)*

З'ява XIV

Д а р' я (адна)

Д а р' я. Вось і ўдалося! Няхай жа ведае, як няпраўду казаць. Мо трохі памякчэе, а то не прыступіцца. Ён ёй пакажа: Яўменя я добра ведаю. *(Слухае.)*

Я ў м е н ь *(чуваць за дзвярыма)*. Што? Трасца табе ў бок.

Д а р' я. Дастанецца ёй за курэй! Пугаўё добрае маё! Будзе ведаць, як з суседзямі трэба жыць. *(Пайшла ў хату.)*

Мікіта (адзін)

З'ява XV

Мікіта. Няма нікога. *(Агглядаецца.)* Жадаў, каб Саўка бліном падавіўся, ажно сам чуць не ўдавіўся ўцякаючы! Але бліны смачныя... Трэ шчэ паляжаць, мо вынесе болей. *(Лажыцца на лаўку і пяе.)* Вынесі, Зоська, бліноў яшчэ болей! У садку цябе Саўка чакае... *(Смяецца.)*

Яўмень *(чуваць у хаце крык).* Гэта падзяка за маю шчырую працу?! Вон з хаты!

Мікіта. Вой! Дзе мне дзявацца! А мо не ўбачыць! *(Выцягнуўся на ўсю лаўку.)*

Яўмень. Каб і нага не была тут! Вон, трасца табе ў бок!

Мікіта *(кідаецца з лаўкі і лезе пад лаўку).* Вось тут! Можа, не знойдуць. Чаго гэта Яўмень расхадзіўся?! *(Пяе.)* Вынесі, Зоська, бліноў яшчэ болей. У садку Саўка чакае. *(Далей хаваецца.)*

З'ява XVI

Яўмень — Грыпіна — Зоська — Мікіта

Грыпіна *(бяжыць, за ёю Яўмень з пугаю, за ім Зоська).*

Яўмень. Сорам на свет паказацца будзе!

Грыпіна. Яўменька, даражэнькі, паслухай!

Зоська. Татачка, гэта — няпраўда! *(Дар'я пазірае ў акно, смяецца.)*

Яўмень. Я табе пакажу, як здзекі з мяне строіць, трасца табе ў бок! Вон з двара, каб вочы мае не бачылі, калі ты гэтакая!

Грыпіна. Слухай жа, дурны!

Яўмень. Слухаць не хачу! Я вось табе выведу твой розум, трасца табе ў бок!

Грыпіна. Не баюся я цябе, дурань! Дурань! *(Бяжыць пад лаўку.)*

Яўмень. Дык ты вось як, трасца табе ў бок! *(Сцёбае раз пугаю па лаўцы.)*

Зоська. Ай, татачка!

Мікіта. Вой! вой! вой! Залавіў па пальцы! *(Ліжа палец.)*

Грыпіна. Ну, бі болей, бі болей.

Я ў м е н ь. Трасца табе ў бок! *(Хвошча па лаўцы.)*

З о с ь к а *(крычыць)*. Ай, татачка, не біце!

Г р ы п і н а. А-я-яй! а-я-й!

М і к і т а *(крычыць пад лаўкай)*. Вой! вой! вой! Ратуйце! *(Кідаецца Яўменю пад ногі, збівае з ног і ўцякае.)*

Я ў м е н ь *(валячыся, крычыць)*. Трасца табе ў бок! *(Мікіта паўзе.)*

З а с л о н а.

АКТ II

Тая самая дэкарацыя. На лаўцы сядзяць і гутараць Грыпіна і Дар'я.

З'ява I

Г р ы п і н а — Д а р' я

Г р ы п і н а. Не хачу клясціся святою нядзелькаю! Самі бачыце, што дарэмна на мяне наваліўся... І гэтак збіў, што яшчэ не магу да плячэй дакрануцца... Каб я калі каму што якое,— ніколі нікому нічога! А каб я калі каму што якое, дык што там такое! Ды ці ж бы вы, суседачка, не бачылі, па суседству жывучы, каб хто да мяне хадзіў. Але ўсё благія языкі...

Д а р' я. Я ж кажу — языкі!.. Але... але... Сёння спаткалася з Яўменем і ўчора нават казала яму, што не слухай людзей, бо людзі — чэрці, так і мяркуюць, каб звесці каго-небудзь.

Г р ы п і н а. Дзякую, дзякую табе... Я бачу, што ён памякчэў крыху, мусіць, ад таго, што вы яму гаварылі аба мне...

Д а р' я. Я ж кажу... Гаварыла не верыць усякай брыдзе!

Г р ы п і н а. Ён увесь час цяпер сходзіць з дому, а потым раптам з'яўляецца, каб каго застаць... Бачыце вы самі, ці ж я даслужыла гэтага, каб цікаваць... І цяпер кудысь выйшаў з дому. Ох, божа, божа!

Д а р' я. Я ж кажу, што зрабіць! Пацікуе, пацікуе, нікога не ўбачыць, дасць веры, што мана ўсё... Шчэ перапросіць... Я яму ўжо казала, каб хутчэй перапрасіў вас, бо ўсё, што ён чуў — выдзірка людская.

Г р ы п і н а. Ён то перапросіць, але сінякі, што парабіў пугаю, ад гэтага не загояцца.

Д а р' я. Я ж кажу, трэба цярпець...

Г р ы п і н а. Ды ўжо ж буду цярпець... Няхай таму бог аддасць, праз каго ён біў мяне...

Д а р' я. Я ж кажу, і клясці не трэба — загояцца...

Г р ы п і н а *(устае)*. Эх, эх! А дзе ж ваш Саўка?

Д а р' я. У хаце сядзіць.

Г р ы п і н а. І Зоська адна ў хаце. Чаму ж ён не прыйдзе да яе пабавіцца... Які ж з яго хлапец... Ідзіце, кажыце, кажыце, няхай ідзе да яе... А вам дзякуй, што хоць вы майго дурня ўгаворваеце... Ён вам дае веры... Ды пайду і я ў хату... *(Пайшла.)*

З'ява II

Д а р' я (адна)

Д а р' я *(ідучы ў хату)*. Ну вось і ўдалося! Бач якая мяккая стала, хоць к хвораму месцу кладзі. А то нос вышэй коміна насіла! Ага! Як у бяду ўпадзеш, Кузьму бацькам назавеш. Толькі хутчэй бы зусім іх згодзіць, мо б тады і Зоська з Саўкам пабраліся... А то ўсё хванабэрыю нейкую строіла, але вось за гэту хванабэрыю чухай цяпер плечы. *(Пайшла.)*

З'ява III

М і к і т а (адзін)

М і к і т а *(праходзячы па вуліцы, пяе і пазірае ў двор)*.

На вуліцы тупанец,
Дзеўка, не шатайся:
Хлапец зловіць, пацалуе —
Нікому не жалься! *(Пайшоў.)*

З'ява IV

З о с ь к а (адна)

З о с ь к а *(праз акно).* Эх, як хараша на дварэ! Хлопцы і дзяўчаты па сяле гуляюць, а мне так сумна, што гэта нядзелька здаецца буднім днём. І Саўка таксама сумненькі. І хто нам дапаможа ў нашым каханні, хто паможа злучыцца назаўсёды?

З'ява V

С а ў к а — З о с ь к а

С а ў к а *(выходзіць з хаты).* У свята шчэ горш на сэрцы робіцца. У будні дзень працуеш, дык аб усім забываешся.

З о с ь к а. Саўка!..

С а ў к а. Чаго? Ага! Я і не бачу!

З о с ь к а. Куды ты сабраўся?

С а ў к а. Пайду разнясу жуду. Пагляджу, як гуляюць хлопцы ды дзяўчаты! Мо пойдзем разам? Ах... я і забыўся, што твая маці ў хаце... Я буду там, дзе гуляюць!

З о с ь к а. Не, даражэнькі, я не пайду, бо тата вернецца. Баюся, зноў каб не біліся з мамаю.

С а ў к а. Паб'юцца і пагодзяцца. Ну, я пайшоў... А вечарам...

З о с ь к а. Вечарам я буду... Я толькі чакаю вечара!.. Толькі не пазніся! Памятай!

С а ў к а. Не. Ніколі не спазнюся! Бо, дзе шчасце чалавека чакае, і ведаючы аб гэтым, хто стане марудзіць... Ну, бывай! *(Пайшоў.)*

З'ява VI

З о с ь к а (адна)

З о с ь к а. Бывай! Бывай, мой саколік! Гуляй і за мяне, а я... я застануся ў хаце і буду чакаць вечара! Ох! Хутчэй бы сонейка хавалася і зоркі на небе ўбачыць. Не... не так хутка! Шчэ рана. Эх, эх! *(Хаваецца.)*

З'ява VII

Мікіта (адзін)

Мікіта *(ідучы)*. Хлапец зловіць, пацалуе — нікому не жалься. Ну, пайшоў Саўка на ігрышча, значыць, смела можна ісці гуляць да Зоські... Ды трэба занесці ёй яблыкаў. *(Вымае з-за пазухі.)* Аж папацелі, увесь дзень за пазухай лежачы... Толькі каб не даць кіслага, а то, як учора, шпурне мне ў галаву. *(Кусае.)* Вой, кіслы! Пэўна, дзічка папалася! *(Плюе.)* Як палын пячэ! *(Кусае.)* Гэты лепшы! *(Кусае.)* А вось гэты, як цукар! Ну, гэты я дам ёй. *(Шчэ разы два кусае, кладзе за пазуху і ідзе ў хату.)*

З'ява VIII

Дар'я

Дар'я *(выйшла)*. Саўка! А Саўка! Дзе ж гэта ён дзеўся? Няўжо да Яўменевых пайшоў! Палуднаваць забыўся хлапец! А бадай цябе! *(Пайшла ў хату.)*

З'ява IX

Зоська — Мікіта

Зоська *(у хаце)*. А то як скажу Саўку! Што? Вось гэтай чапялою!

Мікіта. Вой, вой, вой! *(Выбягае, але абора ўчапілася ў дзверы, ён падае.)* Стой, стой, абора ўчапілася! *(Зрывае лапаць і ўцякае.)* Пайду Саўку скажу, што не хоча цалавацца. Ай-яй-яй! Бацька ідзе! Уцякаю!

З'ява X

Яўмень (адзін)

Яўмень. Ага! Трасца яму ў бок! Не ўгледзеў толькі, хто паляцеў з двара! Значыцца, не абмыліўся! Значыцца, мая жонка, трасца ёй у бок!.. А гэта што? І лапця забыўся, як спужаўся! *(Падымае.)* Аборку ўшчаміў, каб ты сабе галаву ўшчаміў у плот, трасца табе ў бок! Я ёй пакажу гэты лапаць! *(Пайшоў у хату.)*

З'ява XI

Мікіта (адзін)

Мікіта *(выбягае на двор).* Куды ж гэта ён дзеўся? Так напалохала, што згубіў лапаць і не ведаю дзе... Вось бяда! Штодзень новыя лапці пляці; гэтак хутка рву, а тут яшчэ губляць пачаў. Не ўдацы!.. *(Пайшоў па вуліцы.)*

З'ява XII

Яўмень (адзін)

Яўмень *(выйшаў з хаты).* А трасца табе ў бок! Цяпер не вывернешся!.. *(Пад акно.)* Суседка! А суседка! Калі ласка, на хвілінку выйдзі на двор, трасца табе ў бок!

З'ява XIII

Дар'я — Яўмень

Дар'я. А што маеце казаць, суседзе!

Яўмень. Скажы мне, трасца табе ў бок, чый гэта лапаць?! А?

Дар'я. Скуль я магу ведаць, пане суседзе!

Яўмень. Не! Ты ведаеш, але казаць не хочаш! Вы ўсе ў адну дудку іграеце, трасца вам у бок!

Дар'я. А дзе вы яго ўзялі, пане суседзе?

Яўмень. Дзе ўзяў? Вось тут, на двары!

Дар'я. Мо дзеці чые прынеслі... Я ж кажу...

Яўмень. Дзеці, дзеці! Вось я ёй пакажу — дзеці! Значыцца, і ты за яе,— чорт за чорта! А шчэ хацела, каб дачку аддаў за сына, трасца табе ў бок! А праўды казаць не хочаш!

Дар'я. Ды кіньце вы, суседзе! Людзі нагаварылі, вы і веры далі. *(Пайшла ў хату.)*

З'ява XIV

Яўмень (адзін)

Яўмень. Я не кіну, пакуль не буду ведаць, чый гэта лапаць. А тады... тады... трасца яму ў бок! *(На вуліцы бегае Мікіта, шукае лапця, размахвае рукамі.)*

З'ява XV

Я ў м е н ь — М і к і т а

Я ў м е н ь. Мікіта!

М і к і т а. Чаго?

Я ў м е н ь. Ты не бачыў?

М і к і т а. Каго?

Я ў м е н ь. Хто з двара бег?

М і к і т а. Чаго?

Я ў м е н ь. Хто з двара бег?

М і к і т а. Чаго? *(Плюе.)*

Я ў м е н ь. Цьфу! дурніца, трасца табе ў бок, я пытаю...

М і к і т а. Чаго?

Я ў м е н ь. Ты не бачыў?

М і к і т а. Каго?

Я ў м е н ь. Хто з двара бег?

М і к і т а. Чаго?

Я ў м е н ь. Цьфу! *(Мікіта плюе.)* Трасца табе ў бок! *(Пайшоў.)*

З'ява XVI

М і к і т а (адзін)

М і к і т а. І крычыць і плёвае. Ці не адурнеў ён? Нічога не разумею!.. І што гэта будзе? Што я бацьку скажу, дзе ён дзеўся? А мо я яго дома забыўся?.. Не, здаецца, быў; трэба шукаць. *(Пайшоў.)*

З'ява XVII

Я ў м е н ь — З о с ь к а — Г р ы п і н а — Д а р' я

Я ў м е н ь. Трасца табе ў бок! Я ж пытаю, хто ў цябе быў? Я пытаю, чый гэта лапаць?..

З о с ь к а. Скуль жа мама ведае, чый гэта лапаць. Можа, свінні прыцягнулі на двор.

Я ў м е н ь. Мо скажаш — вароны прынеслі!.. Не, я ўсё разумею! Далей гэтак не будзе! Я хутка за цябе вазьмуся. *(Суне лапцем жонцы пад нос.)* Кажы хутчэй, чый гэта лапаць?

Грыпіна. Адчапіся! Здзяцінеў, ці што? Знайшоў недзе атопак, ды каб я ведала, чый ён! Скуль жа мне ведаць?

Яўмень. Вось як вазьму аборамі сцягаць, дык будзеце ведаць, трасца вам у бок!

Зоська. Ізноў, тата, пачынаеце? Святы дзень — усе людзі на вуліцы смяяцца будуць!

Яўмень. Няхай смяюцца! Няхай ведаюць, якую Яўмень жонку мае, той Яўмень, які на ўсёй вёсцы лепшым гаспадаром лічыцца.

З'ява XVIII

Яўмень — Зоська — Грыпіна — Дар'я

Дар'я *(увайшоўшы)*. Няўжо ж аб тым!.. Суседзе даражэнькі!

Грыпіна. Вось бачыш, мая міленькая, знайшоў на вуліцы лапаць і хоча, каб я згадала, чый ён... Звар'яцеў, ці што, чалавек?

Яўмень. Не на вуліцы, а на двары, трасца табе ў бок!

Зоська. Кіньце вы яго, тата! Няхай ён згарыць!..

Яўмень. Я не кіну, пакуль не даведаюся, чый ён!..

Дар'я. Кажу, што дзеці тут пясок у ім вазілі, сама бачыла.

Грыпіна. Ну, вось, пясок вазілі...

Яўмень. Каб цябе на могілкі вывезлі! Ты яшчэ будзеш зубы загаворваць! Я цябе пытаю, чый гэта лапаць?

З'ява XIX

Тыя ж — Мікіта

Мікіта *(бегучы)*. А дзядзечка, аддайце лапаць мой, а то тата сварыцца будзе на мяне!

Яўмень. Які лапаць, трасца табе ў бок?

Мікіта. Ды мой! Я ўцякаў ад вас і ўшчаміў абору ў дзверы, дык лапаць адарваўся!..

Я ў м е н ь *(кідае лапаць)*. Цьфу! Трасца табе ў бок! Што ж ты раней не казаў, як у цябе пытаў?

М і к і т а *(падымаючы лапаць)*. А дзякуй вам! А я думаў, што згінуў.

Г р ы п і н а. Ага! Ці я не казала! Каб табе столькі дзён хварэць, колькі ты мне сінякоў дарэмна пасадзіў на плячах пугаю! Бачылі, якая праўда?!.

Д а р ' я. Я ж кажу, суседзе, людзей не слухай!

Г р ы п і н а. Вось як вазьму гэты лапаць, дык усю морду вытаўку. *(Бярэ лапаць.)*

М і к і т а *(не даючы)*. Ой-ёй! Я не дам, я не дам паскудзіць лапця!

Г р ы п і н а *(да Яўменя)*. Прасі прабачэння!

Д а р ' я. Але, суседзе, трэба перапрасіць жонку! Мала што прыйдзецца. Лепш згодна жыць.

Я ў м е н ь. Ну, прабачай, трасца табе ў бок! Я абмыліўся — людзей паслухаў... Болей гэтага не будзе... І вы, суседка, прабачайце: здаецца, з гарачкі сёння і вас трохі аблаяў,— мне здавалася...

Г р ы п і н а. Здавалася!.. Няхай табе не здаецца, дурной авечцы... Здавалася!

Д а р ' я. Ды нічога... Я ж кажу, я прабачаю...

З о с ь к а. Вось, дзякуй табе, Мікітка, што ты прызнаўся да лапця, а невядома, што было б...

М і к і т а. Прызнаўся! Каб да свайго лапця ды не прызнацца! Хто мне сспляце, акром бацькі!

Д а р ' я. А лепш за ўсё — гэта з суседзямі жыць у згодзе. Яны заўсёды праўду скажуць!.. Ці ж не бачаць, што робіцца на адным двары... *(Чуваць спеў хлопцаў і дзяўчат.)*

З о с ь к а. Пэўна, Саўка вяртаецца! А мо б у гэту шчаслівую гадзіну на ўсё мама згадзілася?.. *(Ідзе на вуліцу, за ёй Мікіта.)*

Г р ы п і н а. Ды мы, здаецца, ніколі не сварымся, хіба вось ён...

Я ў м е н ь. Што ён? Што ён, трасца табе ў бок?

Д а р ' я. І дзеткі нашы жывуць у згодзе паміж сабою!.. Мой Саўка колькі разоў хацеў, але не адважыўся ў вас запытацца.

Я ў м е н ь. Ды што там пытацца, калі Зоська згодна...

Г р ы п і н а. Ці ж у нас аб гэтым пытаць? Самі няхай згаворацца!

З о с ь к а. Мамачка! Даражэнькая! Даўно аб гэтым хацела вас запытацца.

Г р ы п і н а. Дачушка! Або я перашкаджаю? Няхай бог дае ўсяго найлепшага...

Д а р ' я *(убок)*. Вось і памагло тое зелле! Мікіта, пазаві ідзі Саўку.

М і к і т а. Вось ён тут ужо! Ідзе з хлопцамі.

З о с ь к а *(з радасцю)*. Саўка!.. Хутчэй, хутчэй!

З'ява XX

Т ы я ж

Убягае Саўка. Услед за ім хлопцы і дзяўчаты.

С а ў к а *(да Зоські)*. Чаго табе?

З о с ь к а. Не пытай чаго, а вось цалуй руку тату і маме!

С а ў к а. Навошта!

З о с ь к а. Не пытай, а цалуй, калі кажу! Ды Мікіту «дзякуй» скажы, хутчэй — яго лапцю; ён пагадзіў бацькоў, а яны згадзіліся, каб мы жаніліся...

С а ў к а. Няўжо? *(Цалуе руку.)* Дзякую! Большага шчасця я мець не хачу! Дзякую!

Я ў м е н ь. Жаніся з Зоськай, а як мы, старыя, памром, прыары зямлю сваю да нашай ды жывіце з богам, трасца вам у бок!

Ж о н к а. Няхай вас бог благаслаўляе. *(Мікіта стаіць з лапцем і робіць міну.)*

С а ў к а. Але цікава, як Мікітаў лапаць дапамог мне жаніцца з Зоськай?

Д з я ў ч ы н а. Мікіта! Абувай лапаць! Зараз скакаць будзеш. Зоська замуж ідзе за Саўку!

М і к і т а. Замуж! За Саўку! Вой! Вой! Вой!

З о с ь к а. Ну, Мікіта, і ты паскачаш на вяселлі. Бо каб гэта не твой лапаць, мо б шчэ не скора яно было б. *(Смяецца.)*

М і к і т а. А мо гэта не мой лапаць? *(Углядаецца.)*

Д з я ў ч ы н а. Ну, хутчэй абувай, чуеш! Скакаць пойдзеш!

М і к і т а. З табой?

Д з я ў ч ы н а. Ну, а што ж? Са мною! Ох ты, дурніла! Яшчэ падзякуй, што бяру!

М і к і т а. Бярэш?! Буду абувацца. *(Садзіцца і абувае.)*

Я ў м е н ь. Трасца вам у бок, праспявайце што-небудзь ды паскачыце!

Д а р ' я. Але, дзяўчаткі! *(Пяюць вясельную.)*

У с е. А цяпер паскачам!

Д з я ў ч ы н а. Хутчэй, Мікіта!

М і к і т а. Абору завяжу!

Я ў м е н ь. Мо і мы, сваццял тупнем, трасца ім у бок?

Д а р ' я. А чаму ж не!

Х л а п е ц. А я з вамі, цётачка, каб зайздросна не было, што ўсе скачуць.

Г р ы п і н а. Дый даўно я ўжо не скакала.

М і к і т а. А цяпер і я тупну! Вось гэтым лапцем, што Зоську ажаніў! Пойдзем, Аўгіня, ды тупнем, каб чорту моташна стала!

(Усе напяваюць і пачынаюць скакаць.)

1923

З а с л о н а.

1200 ВЁРСТ ПА БЕЛАРУСІ

(З ПАДАРОЖНАГА БЛАКНОТА)

11 чэрвеня

Выехалі [redacted] Мінска каля дзесятай гадзіны раніцы... Неба хмурае. Пырскае дробны дожджык...

— З дажджом выязджаем, павінна пашчасліўіцца ў дарозе,— сказаў селянін, сядаючы разам [redacted] намі ў аўтамабіль. Так. Хутка нам сапраўды пашчаслівілася...

Дождж што раз, то буйней пачынаў сыпаць і злосна хвастаць у вочы. Дарогі пераразаліся глыбокімі лужамі... А не даязджаючы вёрст дзесяць да м. Дукоры, мы пасадзілі аўтамабіль у гразь на толькі што падрапарованай грэблі. Прыйшлося злезці і выцягваць ма-

шыну саматугам... Збіралі камені, карчагі, ламалі голлі сасоніку — і ўсё клалі пад калёсы аўтамабіля, падважваючы яго жэрдкаю... Шафёры лаяліся і на грэблю, і на пагоду...

Аляксандр Грыгоравіч, памагаючы цягнуць з гразі аўтамабіль, не агледзеўся, як поўны камаш набраў вады... Праўду сказаўшы, камаш-то яго быў дзіравы, дзеля чаго мы і не раілі яму лезці ў лужу.

Але — у калектыве сіла. Мы праз гадзіны паўтары выбавілі аўтамабіль і паехалі далей... Прыехалі ў дукорскі валіспалком. Старшыня валіспалкома сядзеў у маленькай канурцы. Перад ім стаяла са слязьмі на вачах кабета, якая прыйшла скардзіцца, што яе нехта пакрыўдзіў.

— Ну, не плач... Раскажы парадкам, у чым справа...

Мы ўвайшлі. Пачалі гаварыць, як у воласці ідзе справа.

Старшыня воласці — яшчэ малады хлапец. Чарнамазы, невысокага росту. Дзелавіта падыходзіць да кожнага пытання.

Цікава, што зараз жа ўсё мястэчка ўведала, што прыехаў усебеларускі стараста Чарвякоў, і наводніла валасны двор. Шмат хто ў руках трымаў заяву...

Прыйшла і дэлегацыя ад кабет. Таксама са скаргамі да таварыша Чарвякова.

— Ён жа наш, дукорскі,— кажа адна з дэлегатак,— ён павінен нам дапамагчы, бо павінен ведаць, як жывецца...

Просяць зямлі, лесу, каб хату ды хлявы падрапараваць [1].

Валасны двор напаўняўся з кожнай хвілінай усё большым і большым лікам сялян, якія, напэўна, па шуму аўтамабіля дагадаліся, што прыехаў старшыня Беларускага ЦВК тав. Чарвякоў... Адны ішлі са скаргамі, а другія проста ішлі парадзіцца, як быць, што рабіць... У руках тав. Чарвякова была кіпа заяў. Ён не пераставаў гаманіць то з адным, то з другім, будучы акружаны грамадою...

Старшыня воласці вельмі непакоіўся аб тых мелія-

---

[1] Падрапараваць — падрамантаваць, пачыніць.

рацыйных работах, якія дукорскае сялянства хоча правесці.

— Пахваліліся, а цяпер нешта аселі. Сялянства баразумее, што карысць вялікая будзе, калі асушыць балоты, але сялянства не можа зразумець, ці будзе ім карысць з гэтага. Патрэбна раней нечым запэўніць сялянства, каб яно ахвотна ўзялося за працу. Апрача таго, патрэбна такая-сякая дапамога дзяржавы — усё лагадней сяляне будуць глядзець на ўладу...

Шмат гаварылі аб неабходнасці асушкі балота, аб экскурсіі дукарчан на балотную станцыю ў Мінску, дзе б яны сваімі ўласнымі вачыма ўбачылі, што і як можа расці на тым балоце, дзе зараз багна і твань, дзе расце толькі мох ды дробны каравлівы рэдзенькі хвойнічак...

Ледзьве вырваліся з воласці, выслухаўшы скаргі і дарадзіўшы некалькі дзесяткам сялян...

А ў Дукарцы нас ужо чакалі... Гэта вёска і ёсць якраз бацькаўшчына Аляксандра Грыгоравіча Чарвякова.

Аляксандр Грыгоравіч толькі паказаў мне тое месца, дзе калісь стаяла яго маленькая, пагорбленая і ўся струхлеўшая хата.

Заехалі да радні Аляксандра Грыгоравіча... Так, проста аўтамабіль аж на вузенькі сялянскі двор закацілі...

— Два гады не быў, Алеська,— спаткала такімі словамі яго цётка,— ці ж не сорамна.— Падыходзяць вітацца. Радасць надзвычайная... А праз адчыненыя вокны ўжо чуваць, як пішчыць сала і кілбаса на скарадзе. Такі ўжо звычай у беларускага селяніна... У хаце чыста, прыбрана. Сцены і печ выбелены вапнаю. Толькі пасля я ўзнаў, што тут праз тыдзень павінна адбыцца вяселле,— сястру дваюрадны брат выдае замуж.

— Ну, а як жа вы,— задае пытанне Аляксандр Грыгоравіч,— з папом будзеце спраўляць вяселле ці без папа?

— Ды што вы, навошта той поп... Цяпер ён не ў модзе — абходзімся без яго...— Маладуха ўсміхаецца...

Старшыня сельсавета Дукаркі, слаўны, як кажуць сяляне, беспартыйны хлапец, прыйшоў пагаманіць, як

быць з перадзелам зямлі... Прыйшло шмат сялян... Толькі к вечару, пасля добрага полудня, мы змаглі сабрацца ў дарогу...

— Калі так будзем ехаць,— гаманіў шафёр Васільеў,— то не скора дахаты прыйдзецца вярнуцца. Шмат вы гутарыце, Аляксандр Грыгоравіч, з сялянамі...

Аўтамабіль затарарохкаў па выкладзенай бярвеннямі вуліцы. Дождж перастаў ісці. Зусім распагодзілася... Калі выязджалі ў поле, адразу кідаліся ў вочы азімыя і яравыя, якія зялёным аксамітам пераліваліся на сонцы пасля дажджу.

Пасевы Чэрвеншчыны былі лепшымі, чым на Міншчыне, дзе ўжо нам прыйшлося праехаць раніцаю. Толькі на высокіх узгорках усходы крыху занялалі, нібы іх прыхваціла спёка.

Уехалі ў Чэрвень. Ніхто не чакаў... Але Чэрвень хутка заварушыўся...

— Як можна, таварыш Чарвякоў,— гаварылі мясцовыя працаўнікі,— два гады ў нас не быў і не выступіце. Мы сход склікаем...

А вечарам у клубе прафсаюзаў усе арганізацыі Чэрвеня сустракалі з музыкаю усебеларускага старасту. Было шмат сялян, якія прыехалі па зямельных справах. Апошнія не прамінулі зараз жа падаць заявы Чарвякову...

Пачаліся прывітанні, прамовы. Кожны з прамоўцаў вітаў госця, але ў канцы сваёй прамовы з'язджаў да аднаго: у Чэрвені мусіць быць округ... Патрыятызм некаторых прамоўцаў амаль што выходзіў за граніцы... Толькі выступленне таварыша Чарвякова, а ён выступіў самым апошнім, крыху супакоіла ўсіх і прымусіла тразвей пазіраць на справу. Таварыш Чарвякоў даказаў, што не там будзе округ, дзе б гэта хацелася тым ці іншым працаўнікам улады ці жыхарству, а там, дзе выгадна для ўсёй дзяржавы ў сэнсе яе эканамічнага росквіту...

Гром апладысментаў прывітаў прамову Чарвякова, які закончыў словамі заклікання да дружнай творчай працы і клічам быць на варце і не забываць братоў-беларусаў, якія стогнуць пад ярмом у Заходняй Беларусі.

Ужо каля часу ночы па запрашэнню настаўнікаў прыйшлося ісці паглядзець куток працаўніка асветы. Сабралася шмат настаўніцтва... Куток працаўніка асветы — уютны куточак, дзе можна сапраўды адпачыць, пачытаць кніжку і газету, а настаўніку, прыехаўшаму ў вёскі, пераначаваць, папіць гарбаты...

— Няма толькі сродкаў як след паставіць тут справу ды купіць літаратуры, самавар, выпісаць газеты,— гаварыў настаўнік Катлінскі, захоплены, як відаць, справай арганізацыі кутка.

Тав. Чарвякоў адпусціў з сродкаў ЦВК 300 рублёў. Радасці настаўнікаў апісваць не прыходзіцца... Ужо пачало развідняць, калі вярнуліся адпачываць. Шафёры спалі моцным сном... Праз дзве-тры гадзіны мы павінны былі рухацца далей... Уся далёкая дарога, па мясцінах зусім не знаёмых, ляжала ўперадзе.

12 чэрвеня

Ехалі па шляху, абапал усаджаным старымі развесістымі бярозамі. Направа і налева ад шляху часта сустракаліся вёскі, якія толькі саламянымі стрэхамі выглядалі ў кустоў алешніку. Паводдаль віднеліся новыя будынкі — гэта ідзе пабудова хутароў і пасёлкаў.

Вёскі, вуліцай якіх прыходзілася ехаць, здзіўлялі надзвычайнай сваёй беднасцю. Ветрам разбураныя стрэхі, выбітыя вокны, струхлелыя бярвенні, вырытыя ямы пад падрубамі. А дзеці — абарваныя, гразныя, уцякаюць ва ўсе бакі, хаваюцца ад ушулы, лезуць пад вароты, як толькі пабачаць аўтамабіль... Прыйшлося праязджаць і такія глухія куткі, што нават старыя мужчыны і кабеты ўцякалі ад машыны...

— Ліханька на яе,— гукалі ўслед кабеты,— першы раз бачым гэта страшыдла... Яшчэ дагоніць і раздавіць...

А калі дзе-колечы прыходзілася на хвіліну заставіцца ў такіх глухіх мясцінах, то зараз жа збіралася грамада людзей — яны абступалі аўтамабіль, аглядалі яго з усіх бакоў, краталі пальцамі, баючыся, і пыталі, як гэта сам ідзе...

Затрымаліся на некалькі гадзін у мястэчку Свіслач. Досыць вялікае мястэчка са старымі характэрны-

мі будынкамі. У валіспалкоме адбываўся рамонт, так што нікога не засталі. Зайшлі ў школу — сямёхлетку, дзе якраз выпускны клас трымаў зачоты... Вучні з цікавасцю аглядаюць гасцей. Настаўнікі надзвычайна рады — ніколі не снілі, што ўсебеларускі стараста загляне да іх... Пасля школы Аляксандр Грыгоравіч пабываў у бальніцы. Пацікавіўся, як ідзе справа ў міліцыі... Сабралася мясцовая адміністрацыя, якая інфармавала аб становішчы ў воласці.

Перад ад'ездам мы агледзелі мост, які будуецца праз раку Бярэзіну. Мост — даўжынёю 364 сажні. Пачынаецца з левага боку р. Свіслачы, дзе яна ўпадае ў Бярэзіну. Пабудова моста яшчэ крыху не закончана.

Надзвычайна прыгожая мясціна, вабячы вока мастака куток, дзе канчае свой шлях усім вядомая нам рэчка Свіслач... Мост, нібы той вуж паўзучы, праз Бярэзіну, бліскучыя хвалі Свіслачы на апошнім сваім перавале пры сустрэчы з Бярэзінаю,— усё гэта прымушае не зводзіць доўгі час погляду ад гэтага мастацкага малюнку і переажыць прыемныя хвіліны.

Дарога ад Свіслачы да Бабруйска шмат у якіх месцах занесена сыпучымі пяскамі. Непадалёку ад Бабруйска некалькі дзесяцін узгор'я засыпаны пабялеўшым ад сонца жвірам... А паводдаль ад дарогі відвеюцца цэлыя пясчаныя горы, на якіх расце рэдзенькі хвойнічак.

У Бабруйск заехалі, каб дабыць бензіну. Прыехалі нечакана, пасля трох гадзін... У іспалкоме ні аднаго чалавека, апрача дзяжурнага міліцыянера, які на ўсе пытанні адказваў, што ён у Бабруйску нядаўна, а дзеля гэтага нічога і нікога не ведае... Пакуль шафёры здабывалі бензін, мы пайшлі шукаць сталоўку. Есці хацелася парадкам. Куды ісці?

Аляксандр Грыгоравіч першых двух хлапцоў, якія сядзелі на ганку аднаго дома, запытаў:

— Вы, хлопцы, камсамольцы?

— Так, камсамольцы!..

— Ну, дык вось, будзем знаёмы з вамі, і пакажыце нам сталоўку, каб нам перакусіць... Я — Чарвякоў... Вы чулі такога?

Хлопцы пераглянуліся паміж сабою, падаючы руку Аляксандру Грыгоравічу.

— А гэта,— дабавіў,— рэдактар камсамольскага журнала «Маладняк»... Вы чыталі такі журнал?

— Так, чыталі...

У сталоўцы цесна... Паўгадзіны прыйшлося шукаць месца, тупаючы з кутка ў куток аграмадных пакояў.

Не скончылі абедаць, як ужо ў горадзе даведаліся аб прыездзе тав. Чарвякова.

— Выступіце ў нас... Мы зараз жа сход зробім,— прасілі камсамольцы і мясцовыя працаўнікі. Тав. Чарвякоў абяцаў выступіць, вяртаючыся назад. Сонца ўжо схавалася за земляны вал старой крэпасці, як мы выехалі на шасейны шлях. Трэба было праскочыць да Рагачова, пакуль зусім сцямнее...

Нас спаткалі пры ўездзе ў горад. Гасцініца, дзе нам прыйшлося застанавіцца начаваць, напамінала мне тыя пастаялыя двары, якія так часта апісваюцца ў апавяданнях Чэхава, Горкага... Калі ўзыходзілі на высокі ганак гасцініцы, то з другога боку вуліцы гаспадар другой гасцініцы гукаў:

— Заходзьце сюды, у мяне не горш, чым там...

Хутка прыйшоў старшыня Рагачоўскага іспалкома... Малады, высокі і стройны мужчына.

Пасля інфармацыі аб палажэнні спраў па павеце зайшла гутарка аб беларускай культуры...

Справа ў тым, што ў гэты дзень у Рагачове ішоў першы спектакль беларускай трупы.

Я паспяшаўся ў тэатр.

Народу — бітком набіта. Пасля трэцяга акта «Мешчаніна ў шляхецтве» мне прыйшлося гутарыць з тымі, хто першы раз бачыў беларускую пастаноўку, хто «першы» раз пачуў тую мову, якою гэтак быў напужаны.

— Што ж, Рагачоў не памятае, калі нешта падобнае бачыў. Пастаноўка — няма чаго казаць... Ды і мова нічога страшнага не прадстаўляе. Са сцэны як гавораць, то забываеш, што гэта па-беларуску... Слаўна палучаецца...

— Вось бы нам такую трупу на пастаянна!.. Ёсць на што паглядзець, ёсць і што паслухаць!..

А каля касы ўжо стаяла чарга, каб купіць білеты на заўтрашнюю пастаноўку...

Была поўнач, калі я з двума шафёрамі хадзіў па вуліцах Рагачова. Шукалі сваю гасцініцу... А вуліцы былі перапоўнены гуляючымі... Больш усяго таўпілася грамада каля тэатра, дзе некалькі кварталаў былі асвечаны электрычнасцю.

13 чэрвеня

Гэты дзень надзвычайна багаты прыемнымі ўражаннямі.

Мне першы раз прыйшлося пабываць на картоннай фабрыцы.

Загадчык вырабчага аддзела паказаў з пачатку да канца — як з дрэва вырабляецца картон, які ў сырым матэрыяле пасылаецца на другія фабрыкі для вырабу ўсіх гатункаў паперы...

— Вось бы нам машыны падрапараваць, тав. Чарвякоў,— гаварылі рабочыя,— тады справа не так пайшла б... А завод-то мы самі пастараемся пусціць — нічога, справа прыбытная...

Унізе, недалёка ад завода, уецца бліскучай стужкай Днепр. Па хвалях яго плытагоны едуць паціху на Украіну — плыты гоняць, лес сплаўляюць з Беларусі...

— А вось там,— паказвае мне рукою стары рабочы,— за тымі будынкамі, дзе Днепр заварочвае крута ўлева, стаіць замак графіні Боны... Прыгожае месца... Там рэчка Друць упадае ў Днепр, і паміж дзвюма рэчкамі нібы рог такі выходзіць, дзе і пабудаван замак... Вось ад гэтага месца, ад гэтага рогу і горад, як гаворачь, назваўся Рагачоў.

Пасля фабрыкі мы зайшлі наведацца ў дзіцячы дом...

Тым часам у Першамайскім садзе ўжо быў выстраены ўвесь гарнізон. Чырвонаармейцы-пераменнікі захацелі вітаць усебеларускага старасту. У гадзін адзінаццаць Чарвякоў пад гукі музыкі і гучныя воплескі выступіў перад чырвонаармейцамі...

Зноў роўная шасейная дарога. Імчымся так хутка, што ў шапцы няможна сядзець — зрывае вецер. Старшыня Рагачоўскага іспалкома едзе з намі. Ён называе нам кожную вёску, тлумачыць, як жыве там сялян-

ства, як прайшло землебудаўніцтва, чым сялянства незадаволена зараз...

Вось і Доўск...

Наша шасе перасякаецца з шасе, якое ідзе з Магілёва на Кіеў...

Стаяць белыя будынкі пры скрыжаванні шасейных дарог — гэта быўшыя царскія палацы. Зараз у іх змяшчаюцца Дом селяніна, лясніцтва, пошта.

Зайшлі ў лясніцтва. Куча тапароў, піл і падобных прыладаў адразу кінулася ў вочы...

— Скуль гэта ўсё? — пытае Аляксандр Грыгоравіч у ляснічага.

— Сяляне лес сякуць, вось мы і адбіраем. Думаем у павятовы аддзел сацыяльнай забяспекі перадаць — хай раздаюць...

А спакуса для сялянства немалая. У саміх хаты струхлелыя, лесу свайго няма, а лясныя масівы непадалёку — не дзіва, што спакусіцца можна, не дзіва, што сотні піл і тапароў ляжаць у канцылярыі лясніцтва...

Пасля лясніцтва зайшлі ў бальніцу, якая крокаў сто ад быўшых палацаў...

Доктар Наўроцкі... Відаць па ўсяму, што не за страх, а за сумленне працуе ў гэтай пушчы, амаль за сто вёрст ад чыгункі. Скардзіцца, што няма лякарстваў, няма чым перавязкі рабіць. А хворых шмат... Ёсць дні, што да двухсот чалавек прыходзіцца прымаць. Аляксандр Грыгоравіч цікавіцца, якія хваробы больш усяго сустракаюцца...

— Ды шмат чым хварэюць,— кажа доктар,— а большасць — гэта сухоты і пранцы (сіфіліс). Ёсць вёскі, дзе бадай усе жыхары заражаны пранцамі... К таму ж сялянства саромiцца лячыцца ад такой хваробы, запускае і разносіць яе на людзей здаровых... Безумоўна, што хвароба гэта прынесена сюды. Але знайшла добры грунт і хутка ахапіла вялікі працэнт сялянства — больш моладзь хворая...

Абышлі хворых... Доктар Наўроцкі, як відаць, любіць сваю справу, любіць сялянства, умее да яго падысці. Ён не толькі доктар, а і грамадскі дзеяч. Усім цікавіцца, аб усім распытвае... Больш, вядома, клапоціцца аб палажэнні бальніцы, якая нясе дапамогу ўсяму акружнаму сялянству...

А ў воласці Рэхта, некалькі дзесяткаў вёрст ад Доўска, ужо нас чакалі з самай раніцы. З бліжэйшых вёсак сяляне даведаліся, што будзе ехаць усебеларускі стараста Чарвякоў.

Прыйшлі нарочна пабачыць, пагутарыць...

Спаткаў старшыня валіспалкома Дзергачоў...

Зайшлі ў воласць... Большасць вывесак на беларускай мове. Чуваць і гутарка беларуская...

Гэта адзін з глухіх куткоў нашай Савецкай краіны. А каля воласці расце і шырыцца грамада сялян...

Сяляне сталыя — барадачы. Ёсць нават такія сярод іх, што ў турэцкай вайне пабывалі.

Большасць апрануты ў святочныя світкі. Абшытыя чорнай тасёмачкай каўнер, берагі ў падоле і кішэні. Гэта і ёсць характэрная беларуская світка, якую на Міншчыне трудна адшукаць... Толькі часам на сцэне прыходзіцца бачыць. А тут, у Магілёўшчыне, гэта яшчэ жыве.

Кабеты таксама ў вопратках саматканых, рознакаляровых андараках, са старынным убраннем на галаве... Вачэй няможна адарваць: так гэта ўсё выглядае прыгожа. Ніводнай крамнай вопраткі так і не давялося спаткаць.

— У нас усе так ходзяць,— адказвае селянін на маё запытанне,— няма грошай крамнае купляць. Ды сваёй работы тканіну прыемней на целе насіць... Так бацькі і дзяды нашы жылі...

Сабраліся ўсе ў школу. Кабеты каля парога стаяць, а мужчыны паселі на лаўкі... Папрасілі пазвалення закурыць... Дзяды сівабародыя пэхкаюць люлькі, вачэй не зводзяць з усебеларускага старасты... Адзін не сцерпеў і сказаў:

— Вось ужо і ў сне не снілася, што да нас такі госць прыедзе, да нас, у такую глушу... Калісь Міхаіл Іванавіч Калінін тут праязджаў. Да нас тады не заехаў...

Чарвякоў кажа невялічкую прамову. Апавядае, што яму прыйшлося бачыць, праязджаючы беларускія вёскі... Старыя хаты, бедныя сяляне, худая жывёла. Але ёсць настрой, ёсць вера ў свае сілы — а гэта самае галоўнае...

— А як жа мы будзем гутарыць з вамі,— кажа

Чарвякоў,— ці на той мове, на якой я пачаў гаманіць, ці вось так, як цяпер гавару з вамі?..

Грамада адказвае:

— Лепш так, як цяпер кажаце... Яно неяк спрытней для нас, і адказаць ямчэй...

— Значыцца, па-беларуску?..

— Але!.. Ды хто яго ведае, па-якому гэта... Гэта проста па-нашаму,— пачуўся з грамады голас...

Некаторыя сяляне ўсміхнуліся...

— Ты ж наш бацька, таварыш Чарвякоў, парай, што рабіць: хаты ды хлеўчукі пагнілі, як і самі заўважылі, едучы праз нашу вёску, а лесу няма новае будаваць... не дае нам уласць наша... Пойдзем гнілое палена дроў узяць ці галля паламанага — вартаўнікі тапор адбіраюць, ды яшчэ ў суд цягнуць за самаўпраўную парубку лесу... Уся вёска без тапара жыве — лясніцтва пазабірала.

Мне адразу прыпомнілася куча тапароў і піл, якую сапраўды паказваў ляснічы...

— Самі не ведаем што рабіць. Воласць не дапамагае, чакае загаду з павета, а павет і пагэтуль справы не вырашае, як дастаць лесу...

— Зямлі таксама мала. Шмат хто хоча выехаць адгэтуль, а рэшта сялян хоча на хутары выселіцца,— не можна далей так жыць, цяжка...

— А як зямлю думаеце размяркоўваць?

— Падушна!.. Усе хочуць падушна!..

Больш двух гадзін вялася гутарка. Сяляне смела выказвалі сваю крыўду, просячы свайго старасту дапамагчы ім уладкаваць зямельныя справы і справу ■ лесам.

Чарвякоў шмат аб чым растлумачыў сялянам, чаму так хутка дзяржава не можа зрабіць таго, што хоча зрабіць для сялян, чаму не хапае зямлі ў Беларусі, чаму яшчэ лесу не далі сялянству на адбудову...

Сяляне ўважна слухалі, з усім згадзіліся і засталіся пераканыны, што ў хуткім часе жыццё сапраўды палепшыцца...

Пасля сходу мы зайшлі да сялян-яўрэяў. Тут іх ёсць некалькі гаспадарак. Гаспадарку вядуць ужо даўным-даўно і вядуць не горш усіх сялян. Досыць пажылы гаспадар нас прыемна спаткаў і пачаў гутарыць аб сваёй працы — як ён перайшоў да сялянскай гас-

падаркі... Сяляне, якія стаялі тут жа, паддаквалі, што сапраўды яўрэі гаспадараць нядрэнна, у чым яны пераканаліся на працягу многіх дзесяткаў гадоў...

Ужо надыходзіў вечар, і мне прыйшлося патарапіць Аляксандра Грыгоравіча ехаць далей...

Застанавіліся ў Прапойску. Тут спаткалі Чарвякова зусім ужо арганізавана, з чырвонымі сцягамі...

— Ня-хай жы-ве ўсе-бе-ла-рускі ста-рас-та та-варыш Чар-вя-коў! — несліся па вуліцы гучныя выкрыкі камсамольцаў і піянераў, якія стаялі каля воласці ў стройных шэрагах... Начальнік міліцыі падышоў з рапартам, як гэта і водзіцца. Прыйшлося толькі пазнаёміцца са школьнай выстаўкай, дзе вучні, камсамольцы і піянеры, прымусілі разам з імі сфатаграфавацца...

Пад гучнае «ўра» шматлікай грамады мы пакінулі Прапойск.

У чырвоным бляску заходзячага сонца купаліся бярозы і сосны абапал дарогі. Аўтамабіль з шумам нёсся ўперад і ўперад. Шафёр на кожным мосце пацíху запускаў моцнае слаўцо... Здалёку пачалі паказвацца сярод зеляніны будынкі... Гэта віднеўся Чэрыкаў...

Чэрыкаў быў раней павятовым горадам, а зараз толькі воласць... Ужо агартаў змрок сваімі чорнымі скрыдламі гэты ў далёкай глушы Магілёўшчыны гарадок. Як нам мясцовыя запрапанавалі, паехалі за тры вярсты за горад, у школу-камуну.

Спачатку па дарозе з глыбокімі выбоямі, а пасля па звілістай дарозе сярод густога сасновага лесу аўтамабіль прымчаў нас у былы маёнтак Лемень, дзе і змяшчалася вядомая ўсёй акрузе школа-камуна.

Школа-камуна заснавана вядомым палітычным і грамадскім дзеячам Лепяшынскім, які тут жа трагічна скончыў сваё жыццё... Яго забадаў бык, ад якога яму прыйшлося бараніць вучня.

Камунары-леменцы, як іх усе называюць,— рабоча-сялянская моладзь... Усе, як адзін, здаровыя, загарэлыя хлопцы... Дзяўчаты-камунаркі таксама выглядаюць бадзёра і прыгожа... Пытаем, як пайшлі ў камуну... Цікава апавядаюць, як прыйшлося ім разрываць з хатнімі, як трудна было першы год наладзіць

гаспадарку і заваяваць той аўтарытэт, якім яны зараз карыстаюцца, як перад савецкімі і партыйнымі ўстановамі, так і перад усім грамадствам...

— Першы год, калі пайшлі ў камуну,— апавядае камунар, вясковы хлопец,— трымалі такую-сякую сувязь з бацькамі. Прыходзілася іншы раз хлеба ды бульбы захапіць, каб хоць чым-колечы пажывіцца... Ну, а цяпер справу так паставілі, што ў вёску ехаць не трэба,— усё сваё маем... Вось ідзіце паглядзіце.

Аляксандр Грыгоравіч адправіўся з некалькімі камунарамі пазнаёміцца з фермаю, з агародамі, памяшканнем, дзе жылі камунары...

А грамада камунараў і камунарак мяне апанавала, каб я абавязкова сам пачытаў ім свае вершы...

— Мы ўжо ведаем, што вы пішаце вершы, і не выпусцім з камуны, пакуль не пачытаеце. У нас таксама ёсць шмат паэтаў. Нам цікава пазнаёміцца з беларускай паэзіяй. Мы не можам нідзе дастаць беларускай літаратуры. Толькі газеты палучаем — «Савецкую Беларусь» — і тут жа мне падалі дадатак да газеты — «Радавую Рунь», дзе быў надрукаваны мой верш.

Пасля прачытання аднаго маіх вершаў і некалькіх слоў аб беларускай літаратуры, аб напрамку беларускай паэзіі грамада камунараў засталася надзвычайна задаволеная.

— Усё гэта знаёма нам,— казалі хлопцы і дзяўчаты,— у нас так і гавораць, у нас усе гэтыя малюнкі ў жыцці ёсць, якія гэтак паэтычна беларуская літаратура апісвае... Блізкае нам...

А пасля камунаркі папрасілі агледзець самыя прыгожыя мясціны абшараў камуны... Нас, чалавек дзесяць, селі ў лодку і паплылі па глыбокім, наўкола зарошым дрэвамі возеры, якое знаходзілася кроках у дваццаці ад памяшкання... Не даязджаючы да берага возера, я пачуў народныя беларускія спевы. Гэта на высокім ганку камунарскага будынка камунары акружылі Аляксандра Грыгоравіча і пялі яму беларускія песні...

Было зусім цёмна, калі мы вярталіся ў Чэрыкаў. Адзін з камунараў, бойкі, зухаваты хлопец, падсеўшы з намі пад'ехаць у горад, цікава апавядаў нам, як ён і яшчэ два камунары хадзілі пехатою ў Мінск, каб раздабыць сродкі на існаванне камуны...

Вечарам у мясцовым садзе адбыўся мітынг з выпадку прыезду ўсебеларускага старасты. Сабраўся ўвесь Чэрыкаў...

Гарачыя прамовы прывітання Чарвякову, якія гаварыліся мясцовымі працаўнікамі, камсамольцамі і піянерамі, выклікалі буру воплескаў грамады... Апошнім слова ўзяў Чарвякоў. Пры словах яго прамовы аб міжнародным становішчы, што «мы павінны заўсёды ўлічваць тыя абставіны, што на нас ў любы момант можа насунуцца навальніца, і быць да гэтага гатовымі...», сапраўды загрукацеў гром... Чорныя хмары засланлі неба. Пачала раз-пораз асвечваць бліскавіца... Узняўся вецер... Дрэвы шумелі і гнуліся да зямлі... Пачалі падаць буйныя кроплі дажджу... На гэтым мітынг прыйшлося закончыць...

14 чэрвеня

З самага рання тав. Чарвякоў пачаў абыходзіць бібліятэку, дзіцячы сад, школы і некаторыя савецкія ўстановы...

Мне прыйшлося ў сямёхгодцы прачытаць лекцыю аб беларускай літаратуры і пазнаёміць з некаторымі беларускімі творамі прыгожага пісьменства. Апрача вучняў і настаўнікаў на лекцыю прыйшлі і камунары-леменцы, якія раней прасілі ў іх чытаць гэту лекцыю.

У школе адбываліся зачоты. Пасля лекцыі паслухаць, як вучні здаюць зачоты, быў запрошан тав. Чарвякоў...

Пачуўся гудок аўтамабіля. Гэта шафёр Васільеў напамінаў, што пара ехаць далей, каб я паклікаў Аляксандра Грыгоравіча.

Стройныя шэрагі... камсамольцаў і піянераў, вучні і настаўнікі праводзілі нас гучным «ура!». Дзве дзяўчынкі-камунаркі падалі ў аўтамабіль два букеты кветак. На чырвоных стужках, якімі былі перавязаны кветкі, было напісана: «Усебеларускаму старасту тав. Чарвякову ад леменцаў!!».

Мы паехалі далей.

14 чэрвеня

Было ўжо пасля поўдня, як мы прыехалі ў Крычаў. Яшчэ па дарозе старшыня Клімавіцкага павета,

які сустрэў нас на граніцы Рагачоўскага павета, шмат гаманіў аб гістарычным мінулым Крычава.

Крычаў — напэўна, ад слова «крычаць». Гэта было месца, куды калісьці ссылалі ўсіх п'яніц і разбойнікаў. Наогул, людзей, якія вялі сябе буйна. Нават і зараз сярод ваколічных сялян ходзяць аб тым розныя легенды. Крычаў стаіць на р. Сошы, пад якой, як кажуць легенды, ёсць падзямельныя ходы.

І тут да спаткання былі падрыхтаваны ўжо даўно. Пасля абгледжання мясцовых установ тав. Чарвякоў быў запрошаны ў школу яго імені. Школа — адна з найлепшых памяшканняў гарадка.

Маленькая дзяўчынка, вучаніца гэтай школы, сказала перад тав. Чарвяковым гарачую прывітальную прамову. Пасля адказнай прамовы тав. Чарвякова некаторыя з вучняў дэкламавалі беларускія вершы. Настаўнікі гэтай школы запрасілі на таварыскі полудзень... Шафёр Васільеў пасля полудня ўсю дарогу ўспамінаў «лапундрыкі» — смачныя піражкі, якімі настаўнікі і настаўніцы нас патрактавалі...[1]

Выехалі з Крычава пад вечар... З шасейнай дарогі нам прыйшлося павярнуць на прасёлачную, якая і вяла ў Клімавічы.

Ужо першая вёска гэтага далёкага і глухога кутка Беларусі кінулася ў вочы сваёй старадаўнасцю, як у стылі пабудовы хат, так і адзенні сялянства. Вось тут дык сапраўды непадробленая, не сапсутая сучаснай модай беларуская вопратка.

Усе кабеты, як старыя, так і маладыя, у самадзельных тканінах, колер якіх здалёк кідаецца ў вочы сваёю пестратою.

А мужчыны — дык тыя і летам ходзяць у старамодных беларускіх шапках-лямцоўках.

Прыехалі ў Клімавічы (зараз Калінінскі павет), калі было 9 гадзін вечара.

Клімавічы — гэта быў канечны пункт нашага падарожжа.

Раскіданыя нізенькія будынкі горада, маўклівасць вуліц і наогул цішыня жыцця абвеялі мяне подыхам глухога беларускага лесу...

Мы застанавіліся ў гасцініцы.

---

[1] Патрактавалі — пачаставалі.

Наступіла ноч.

Толькі што арганізаваны духавы аркестр з мясцовых музыкантаў, які іграў у садзе з выпадку прыезду на гастролі якойсьці балерыны, сваімі рэжучымі вуха гукамі, доўга не даваў заснуць.

15 чэрвеня

Палову дня пайшло на агляд і знаёмства з мясцовымі ўстановамі: кааператыў, райсаюз, дзіцячы дом і іншыя.

Трэба сказаць, што становішча ў дзіцячых дамах, дзе толькі ні прыходзілася праязджаць, робіць дрэннае ўражанне. Усюды недахват бялізны, не зусім добра агледжаны пакоі, дзе дзеці спяць і праводзяць вольны час...

Так і ў Клімавічах. Выхавацелі скардзяцца, што няма таго, няма гэтага. Ім позна адпускаюць грошы на пакупку прадуктаў. Сярод дзяцей ёсць хворыя і нават заразнымі хваробамі, але чамусьці ўсе разам спяць, палуднуюць і гуляюць... Няма ізалятара, няма прыёмнага пакоя... Няма, мусіць, месца і ў мясцовай бальніцы, дзе б можна было лячыць гэтых беспрытульных дзяцей.

У гадзіну дня тав. Чарвякоў рабіў даклад аб XIII з'ездзе Кампартыі на сходзе мясцовай камуністычнай арганізацыі. Ужо раней даведаліся амаль усе сакратары вольных ячэек і прыехалі паслухаць даклад. Даклад і адказы на запытанні занялі тры гадзіны.

З вялікай цікавасцю ўсе слухалі і пасля задавалі сур'ёзныя пытанні. Арганізацыя адзінадушна ўхваліла тую лінію, якую вёў і намеціў весці далей Цэнтральны Камітэт партыі.

— Пры такім усебаковым падходзе нашага ЦК да кожнага пытання,— казалі многія з партыйцаў пасля даклада,— мы цвёрда верым, што пабядзім, што зможам зрабіць усё тое, чаго дабіваемся. Зараз нам не страшны ўсе тыя няўвязкі, якія часам здараюцца ў нашай рабоце і сярод сялянства. Калі толькі ўмела ажыццявіць тое, што паставіў XIII з'езд партыі, то мы не толькі што заваюем наша сялянства, а мы значна палепшым яго дабрабыт — а гэта будзе мець вялікае

значэнне і для далейшай нашай работы па адбудаванню сельскай гаспадаркі...

Так. Мясцовыя працаўнікі, асабліва ж партыйцы, якія працуюць на вёсках, якія непасрэдна праводзяць сярод сялянства ўсе партыйныя пастановы, непакояцца аб сялянстве не за страх, а за сумленне.

У гэты самы дзень нам прыйшлося пабываць у мясцовай бальніцы. Хворых шмат. Хваробы ўсе тыя самыя, аб якіх прыходзілася пісаць раней. Усе палаты заняты выключна сялянамі...

Доктар скардзіцца, што няма лякарства, няма чым рабіць перавязкі... Няма грошай, каб можна было што набыць...

— Не ведаем, як будзе зараз,— кажа доктар,— калі цэнтрам нашым стаў Мінск... Раней Гомель крыху апякоўваўся... А вось цяпер, ад Гомеля як адышлі, а з Мінскам пакуль што не звязаліся, трохі крута прыходзіцца... Спадзяёмся, што Мінск паможа нам справу паставіць як след,— гэта адзіная ў нашым вокрузе бальніца, якая абслугоўвае працоўнае сялянства...

Праводзячы, загадчык прасіў адпусціць крэдыты з мясцовага бюджэту, каб не апынуцца зусім без лякарства...

Вечарам у садзе адбыўся мітынг. Сабралася тысячная грамада. Адчыніў мітынг старшыня павятовага выканаўчага камітэта тав. Кандраль...

Выступіў вітаць усебеларускага старасту маленькі хлопчык-піянер. Ён, на здзіў усёй грамадзе, вітаў Чарвякова на прыгожай беларускай мове.

— Заўсёды гатовы! — закончыў ён сваім піянерскім лозунгам пад гарачыя воплескі грамады.

Пасля пачалі вітаць ад рабочых арганізацый. Прывітанні гаварылі на ўсіх мясцовых мовах: беларускай, яўрэйскай, польскай і рускай.

Калі адным з прамоўцаў было абмалёвана цяжкае становішча сялян і рабочых у Заходняй Беларусі, пачаліся прамовы з пратэстам і абурэннем супраць панскіх здзекаў і гвалтаў над непавіннымі працоўнымі беларускімі сялянамі.

Выйшла так, што на мітынгу, які сабраўся вітаць прыехаўшага ўсебеларускага старасту, вынесена была рэзалюцыя пратэстаў супраць гвалтоўнай палітыкі панскай Польшчы.

Пачалі разыходзіцца пасля дванаццатай гадзіны ночы...

Гукі аркестра яшчэ доўга парушалі цішу горада, які сёння быў повен парыву новага для яго бадзёрарухавага жыцця.

16 чэрвеня

Нас чакалі клімавіцкія піянеры. З 10 гадзін раніцы яны стаялі, выстраяныя ў шэрагі каля свайго клуба.

Трэба сказаць, што як у Калінінскім павеце, так і ва ўсіх тых паветах, праз якія прыходзілася праязджаць, піянерскі рух значна вялікі і папулярны сярод мясцовага жыхарства. Піянеры арганізаваны ў атрады не толькі па гарадах, але нават па валасцях і па вёсках. Яны вядуць заняткі па навучанню строю, маюць свае клубы, маленькія бібліятэкі, збіраюцца штовечар для працы і гутарак.

Так і ў Клімавічах. У атрадзе больш чым 80 чалавек. Усе як адзін малышы, але рухавыя, бадзёрыя, смелыя. І гэта не дзеці мясцовых рабочых, прафсаюзных. Гэта, як мне перадавалі, пакуль што толькі «дзеці вуліцы», як іх абзываюць. Дзеці прафсаюзнікаў яшчэ толькі намерваюцца арганізавацца. А гэтыя «дзеці вуліцы» ўжо арганізаваны, ды яшчэ як!..

— Штодня збіраемся вось у гэты клуб,— рапартуе дзесяцігадовы піянер,— абучаемся строю, гімнастыцы, вучымся чытаць і пісаць, а хто ўжо ўмее, той чытае кніжкі, газеты. Вось бяда: грошай няма. Няма за што купіць кракет — а стоіць усяго чатыры рублі. Нам усе ідуць насустрач, але дапамагаюць вельмі рэдка... Паглядзіце наш клуб.

Адзін пакойчык прыбраны і выклеены партрэтамі самімі піянерамі... Бібліятэка зусім бедная.

— Але нічога,— кажа другі піянер,— вось хутка ў экскурсію па павету. Па вёсках больш 500 піянераў, якія не горш нас арганізаваны ў атрады... Пойдзем выведаць свой павет і арганізаваць дзяцей сялянскіх...

І вочы заіскрыліся ва ўсіх піянераў. Яны жывуць тым, што іх чакае...

Пасля піянераў мне прыйшлося пагутарыць аб беларускай літаратуры з камсамольцамі.

Выехалі з Клімавіч у 6 з палавінай гадзін пасля паўдня...

Быў якраз святочны дзень — сёмуха. Праязджаючы праз вёскі, можна было наглядаць за ўсёю іх прыгажосцю. Асабліва кідаліся ў вочы рознакаляровыя вопраткі дзяўчат, ад якіх пястрэла вуліца. Не з меншаю цікавасцю аглядалі мы іх убранне, чым яны машыну, на якой мы ехалі...

Пачала наплываць чорная хмара ў поўдня. Усхадзіўся вецер. Не даязджаючы да Крычава, гэтакі паліў дождж, што прымушаны былі на нейкі час супыніцца і перачакаць.

Мы хацелі ўзяць напрамак з Крычава на Мсціслаў, Горкі. Але размытая дажджом дарога прымусіла ехаць па шасейнай дарозе на Доўск, а з Доўска павярнуць на Магілёў.

Дождж перастаў ісці. Мы ўехалі ў такую паласу, што на шасе ні каплі не было дажджу. Сонца яскрава пачало свяціць перад захадам.

Не даязджаючы вёрст 30 да Доўска, мы сутрымаліся ў лесе, дзе пастушкі паслі коней. Вясковыя пастушкі падышлі да машыны і, баючыся, пачалі аглядаць яе з усіх бакоў.

Мы пацікавіліся гутаркай гэтых у пушчы жывучых дзяцей. Загаманілі з імі. Яны пачалі адказваць на нашы пытанні на чыстай беларускай мове.

— Так у вас і ў вёсцы гавораць? — пытаю я.

— А чаму ж не. Так і гавораць. Ну, а той, хто вучыцца, той і лепш умее гаварыць...

З падбітым вокам хлапчук пачаў чытаць літары значка.

— А што такое значыць ЦВК? — пытаем мы.

— ЦэВыКа... цвік! — жвава адказаў адзін з хлапцоў... Мы засмяяліся.

— Не цвік,— паправіў другі,— а ВЦЫК...

— А што такое БССР?

— Беларуская Савецкая Рэспубліка...

З гутаркі мы даведаліся, што некаторыя з іх ходзяць у школу і ім гэтыя словы настаўнік тлумачыў...

Паехалі далей.

У Доўску нас агарнуў змрок вечара.

Павярнулі на Магілёў і панесліся ваўсю... Па асвечанай фанарамі дарозе перад аўтамабілем раз-пораз перабягалі зайцы.

— Будзе няшчасце! — гаманіў шафёр, паварочваючыся з усмешкай да нас...

Так яно і выйшла: бяды не мінавалі.

Не даязджаючы вёрст дваццаць да Магілёва, пачалі лопаць шыны і камеры. Ды такое на іх ліха найшло, што не паспеем з'ехаць з месца, толькі затарарахкае машына, як шына або камера лопаецца...

Так некалькі гадзін на адным месцы і прастаялі...

Наўкола стаіць маўклівы лес...

Толькі недзе далёка-далёка чуваць спеў начлежнікаў, ды якаясьці начная птушка залапоча крылламі па голлях сасонніку...

— Ну, можна сказаць, што новы дзень пачынаем... Святлее на ўсходзе,— сказаў шафёр, рапаруючы камеру...

17 чэрвеня

Уехалі ў Магілёў чуць золак. Горад яшчэ спаў. І тут жа камсамолец, які ішоў з клуба, дапамог нам адшукаць гасцініцу...

А раніцаю ўвесь горад ужо ведаў аб прыездзе ўсебеларускага старасты.

З'явіліся афішы. У адной пісалася аб экстранным пасяджэнні гарсавета з прычыны прыезда тав. Чарвякова, а ў другой паведамлялася, што вечарам будзе прачытана лекцыя аб беларускай літаратуры...

Днём пазнаёміліся з пастаноўкаю працы ў педагагічным і індустрыяльным тэхнікумах.

Вельмі добрае памяшканне, нічога сабе абстаўленыя лабараторыі і кабінеты. Толькі патрэбен грунтоўны рамонт будынка, які застаўся ад быўшай семінарыі. Вучні-педтэхнікумаўцы — сяляне і рабочыя. Шмат хто жыве тут жа ў абшчажыцці — не маюць куды ехаць і на канікулы.

Вучні цікавіліся, як справа беларусазнаўства ў Мінскім педтэхнікуме.

У нас няма падручнікаў, няма літаратуры — вось на што скардзіліся.

А вечарам пасля пасяджэння гарсавета мне прыйшлося сказаць у педтэхнікуме некалькі слоў аб беларускай навейшай літаратуры.

У іх быў гэты вечар, ахвяраваны памяці Пушкіна.

Чыталі даклады, творы Пушкіна. Ставілі сцэнкі п'ес... Выступаў хор педтэхнікума са спевамі — творы Пушкіна, паложаныя на музыку.

— Што ж,— казалі слухачы,— гэта ўсё старое, усім вядомае... Вось бы вы па-беларуску што-небудзь прачыталі... У нас гурток беларускі ў 120 чалавек, і, наогул, усе дужа гэтым цікавяцца.

Прыйшлося прачытаць.

А ноччу, калі слухачы праводзілі дахаты, яны апавядалі мне аб гістарычных помніках Магілёва, гаварылі шмат аб Машакоўцы — месцы, дзе была магіла Машэкі... Гаварылі і аб тым надзвычайна прыемным уражанні, якое пакінуў Беларускі тэатр сваімі пастаноўкамі.

Было цёмна. Толькі Днепр бліскучай істужкай віўся ў нізіне і мілагучна пляскаўся ў берагі...

1924

ЗМЕСТ

ВЕРШЫ

ПАЭМЫ

АПАВЯДАННІ, П'ЕСА, НАРЫС

Чарот М.

Ч-21 Выбранае: [Для сярэд. і ст. школ. узросту/Прадм. і ўклад. У. Гніламёдава].— Мн.: Юнацтва, 1982.— 222 с., 1 л. партр.— (Школ. б-ка).

У пер.: 40 к.

У зборнік увайшлі вершы, апавяданні, нарыс «1200 вёрст па Беларусі» і паэмы «Босыя на вогнішчы», «Ленін».

Ч $\frac{4803010200-066}{М 307(05)-82}$ 17—82

ББК 84 Бел7
Бел2

Школьная библиотека

Михась Чарот
(Михаил Семенович Куделька)
ИЗБРАННОЕ

Для среднего и старшего школьного возраста

Минск, издательство «Юнацтва»

На белорусском языке

Рэдактар М. А. Зелянкова. Мастак А. В. Александровіч. Мастацкі рэдактар Я. П. Зельская. Тэхнічны рэдактар Г. Ф. Дуброўская. Карэктар А. К. Юшына.

ІБ № 14

Здадзена ў набор 25.09.81. Падп. да друку 16.04.82. АТ 04212. Фармат 84×108 1/32. Папера друк. № 3. Гарнітура школьная. Высокі друк. Ум. друк. арк. 11,76. Ум. фарб.-адб. 12,06. Ул.-выд. арк. 11,17. Тыраж 36 000 экз. Зак. 2097. Цана 40 к.

Выдавецтва «Юнацтва» Дзяржаўнага камітэта БССР па справах выдавецтваў, паліграфіі і кніжнага гандлю. 220600, Мінск, праспект Машэрава, 11.

Мінскае вытворчае паліграфічнае аб'яднанне імя Я. Коласа. 220005, Мінск, Чырвоная, 23.

У выдавецтве «Юнацтва»
па серыі «Школьная бібліятэка»
ў 1982 годзе выходзяць

НА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Колас Я.
НА РОСТАНЯХ

ТАРАС НА ПАРНАСЕ.
ЭНЕІДА

НА РУСКАЙ МОВЕ

Бондарев Ю.
ГОРЯЧИЙ СНЕГ

Твардовский А.
СТИХОТВОРЕНИЯ И ПОЭМЫ

Фонвизин Д.
ПЬЕСЫ

Фурманов Д.
ЧАПАЕВ

Чехов А.
ИЗБРАННОЕ

10 к.

ШКОЛЬНАЯ БІБЛІЯТЭКА

Ад той роспачна-радаснай
Незабыўнай давеку вясны,
Калі ў сэрцах бурліў
крыгалом,
Вось каторы ўжо год
У мае неспакойныя,
У мае несалодкія сны
Прыходзіць начамі
Пясняр пралетарскі Чарот.

Н. Гілевіч

МІНСК «ЮНАЦТВА» 1982